

การป้องกันผีปอบ ผีปอบจะกลัวคาถาอาคมและหมอธรรม เข้าลักษณะหนามยอกเอาหนามบ่ง ผีปอบจึงไม่เข้าร่างผู้ชาย ยกเว้นเด็กๆ เพราะผู้ชายจะเรียนคาถาอาคม หรือไม่ก็มีเครื่องรางของขลัง ประจำตัว ผีปอบจึงมักเข้ากินในร่างกายผู้หญิง เพราะชาวอีสานมีความเชื่อว่าผู้หญิงอีสานจะเรียนและใช้อาคมและเครื่องรางของขลังไม่ได้ เครื่องรางของขลังแม้ผู้หญิงจับต้องก็จะคลายมนต์ศักดิ์สิทธิ์ เครื่องรางของขลังจะอยู่กับผู้หญิงอย่างมีอำนาจ เฉพาะที่หมอเลกธรรมเลกไว้ป้องกันภูตผีเป็นตระกูล ฝ่ายอาคม และคาถาอาคมบางอย่างที่ผู้หญิงเรียนได้เท่านั้น

ดังนั้น การป้องกันผีปอบ หมอธรรมจึงเสกฝ่ายอาคม ผูกคอ แขน และขาของผู้หญิงที่ปอบเข้า บ่อย ๆ เพื่อเป็นการป้องกันไม่ให้ผีปอบเข้ากินในร่างกายอีก ปกติหมอธรรมจะไม่ฆ่าผีปอบให้ตาย โดยเรียกเข้าหม้อปิดด้วยผ้ายันต์ถ่วงน้ำหรือฝังดิน

ความเชื่อเรื่องผีป่า ผีน้ำ และผีเรือน

ผีป่าหมายถึงคนตายที่ประสบอุบัติเหตุ เช่น ตกต้นไม้ ถูกสัตว์ป่าขบกัด ถูกงูกัด หรือถูกอสริษ กัดจนถึงแก่ความตาย จะกลายเป็นดวงวิญญาณล่องลอยวนเวียนเป็นเจ้าป่า อยู่ตามบริเวณที่เกิดเหตุ นั้นๆ

ผีน้ำก็เช่นเดียวกัน จะประสบอุบัติเหตุ ตายในน้ำ จะเป็นผีสิงอยู่ในวังน้ำนั้นๆ หากมีผู้คนเข้าไป กล้ากลายบุกรุกจะประสบเคราะห์ มีอันเป็นไปต่างๆ นานา

ผีเรือน หมายถึงหัวหน้าครอบครัวที่ถึงแก่กรรม (ปู่ ย่า ตา ยาย พ่อและแม่) ดวงวิญญาณของท่านจะสิงสถิตอยู่ใกล้ๆ ลูกหลาน คอยปกป้องคุ้มครองลูกหลานให้อยู่เย็นเป็นสุข ประกอบอาชีพทำไร่นาได้ผลผลิตสมบูรณ์ ลูกหลานทุกคนต้องรักใคร่ปรองดองกัน ช่วยเหลือ ห่วงหาอาทรซึ่งกันและกัน ใครฝ่าฝืนก็จะเกิดเจ็บไข้ได้ป่วย หรือเหตุเภทภัยต่างๆ

ดังนั้นหากสมาชิกครอบครัวคนใดประสบเหตุเภทภัย จะไปหาหมอยามเพื่อจับยามว่ามีผีตนใด มารบกวนและจะมาเอาโทษอย่างไร เมื่อได้ความชัดเจนตามที่หมอยามบอก ลูกหลานจะปฏิบัติตาม เช่น ให้ขอขมาลาโทษหรือนำอาหารไปเซ่นไหว้แล้วแต่กรณี เครื่องเซ่นไหว้จะมีอาหารหวานและคาว ประเภทต่างๆ อาทิ ข้าวสวย ปลาปิ้ง หรืออาหารอื่นๆ ที่ผู้ตายยังมีชีวิตอยู่ชอบกิน โดยลูกหลานจะจัดเป็นสำหรับเรียกว่า “พาข้าวน้อย” ยกไปเซ่นไหว้ ที่บริเวณสวนหลังบ้าน เวลาเซ่นจะจุดเทียนบอกกล่าวสิ่งที่ผู้ป่วยไข้จะเมิดต่อญาติพี่น้อง และสัญญาว่าจะไม่ประพฤติและปฏิบัติเช่นนี้อีก

หรือในโอกาสที่ลูกหลานมีพิธีแต่งงาน ขึ้นบ้านใหม่ งานบวช หรือต้องเดินทางไปท้องถิ่นอื่นจะบอกเล่าให้ผีปู่ ย่า ตา ยาย หรือ “ผีเสื้อ” ซึ่งสิงสถิตอยู่ในตัวบ้านให้รู้เรื่องราว โดยจะจัดเครื่องเซ่นเป็นสำหรับ มีอาหารคาวหวาน ดอกไม้ ธูปเทียน ผู้ทำพิธีจะจุดเทียน ๑ เล่ม ไว้บนสำหรับ

ปัจจุบันมีหลายครอบครัวที่ยังมีความเชื่อในเรื่องดังกล่าว โดยจะนับถือและปฏิบัติอยู่เป็นประจำ นอกจากนี้ในหลายครอบครัวยังคงมีความเชื่อเรื่องผีบ้านร่วมกันกลายเป็นผีประจำหมู่บ้าน แต่สิ่งที่น่าสังเกตคือ ผีที่รับการยกย่องมักเป็นบุคคลที่สร้างคุณความดีและมีฐานะ ทำให้ผู้คนเคารพนับถือ

จะได้รับการยกย่อง และมอบให้เป็นผู้ปกครองหรือหัวหน้าหมู่บ้าน (เหมือนผู้ใหญ่บ้านในปัจจุบัน) รักษาความสงบเรียบร้อยของหมู่บ้าน ให้ผู้คนในหมู่บ้านประกอบอาชีพและดำรงชีวิตอยู่เย็นเป็นสุข เมื่อบุคคลดังกล่าวถึงแก่กรรม วิญญาณจะล่องลอยวนเวียนอยู่ในบริเวณหมู่บ้านหรือชุมชนนั้นๆ

ชาวบ้านจะร่วมกันจัดหาสถานที่ที่เป็นป่า มีต้นไม้ใหญ่ร่มรื่น มีน้ำซับ น้ำตามธรรมชาติ อยู่ในที่ลับแล (ภาษาถิ่นเรียกว่าอยู่ตามซอกหลีก) เพื่อปลูกสร้างหอหรือศาล เรียกว่าหอเจ้า หรือศาลเจ้า สำหรับให้ดวงวิญญาณของหัวหน้าที่ล่วงลับไปแล้วสิงสถิตอยู่ แต่ละปีชาวบ้านจะร่วมกันจัดหาจัดทำอาหารหวานคาว มีข้าวต้ม ไก่ต้ม เหล้า ดอกไม้ เทียน ไปเซ่นไหว้ บวงสรวงและอธิษฐานให้ลูกหลานได้อยู่เย็นเป็นสุข อย่าได้มีสิ่งชั่วร้าย เหตุเภทภัยต่างๆ มากล้ากลาย ขอให้ทุกคนในหมู่บ้านมีความรักใคร่สามัคคีปรองดอง พึ่งพาอาศัยห่วงหาอาทรซึ่งกันและกัน ทำไร่นาได้มากได้ผล พิธีนี้จัดทำในตอนฤดูฝนของแต่ละปี

ปัจจุบันความเชื่อต่างๆ เกี่ยวกับเรื่องผียังคงปรากฏอยู่ในโลกทัศน์ทางความเชื่อของคนเฒ่าคนแก่อยู่ เพียงแต่ธรรมเนียมปฏิบัติในเรื่องความเชื่อไม่เข้มงวดเท่าสมัยก่อน ในขณะที่เด็กรุ่นใหม่ส่วนใหญ่กลับเห็นว่าเป็นเรื่องเล่าของคนรุ่นก่อนมากกว่าที่จะเป็นเรื่องจริง แต่ก็ไม่ได้ถึงกับลบหลู่

การถือฤกษ์ยาม

คนรุ่นปู่ย่าตายายจะเคร่งครัดถือผู้มีความรู้ความสามารถมีสติปัญญาดี มีความรู้ทางด้านคาถา อาคม หมอดู และหมอยาม โดยเฉพาะเรื่องความเชื่อเรื่องฤกษ์ยาม ชาวบ้านซ้ายให้ความสำคัญเป็นอย่างมาก เพราะมีส่วนสำคัญในการกำหนดฤกษ์ยามในการดำรงชีวิตประจำวันและการประกอบพิธีต่างๆ เช่น การปลูกบ้าน ขึ้นบ้านใหม่ งานแต่งงาน งานบวช พิธีสู่ขวัญบายศรี การเดินทางไปค้าขายในต่างถิ่นจะหาฤกษ์ยามดีเป็นตัวกำหนดในการประกอบกิจกรรมนั้นๆ ฤกษ์ยามยามดีตามวันต่างๆ อาทิ ฤกษ์ยามยามดีของวันอาทิตย์และวันพุธ คือ

เวลาเช้า ตั้งแต่ ๕-๘ นาฬิกา ถ้าเป็นเวลา ๕-๖ นาฬิกา เรียกว่า "เวลาทองกล้วย (ใบ) เลื่อม" ตอนเช้าดวงตะวันเริ่มส่องแสง กระทบใบกล้วยจะเกิดแสงสีเลื่อมๆ เรียกว่าเวลา "ทองกล้วยเลื่อม" ถือว่าเป็นวันฤกษ์ดี ยามดี

วันศุกร์-วันเสาร์ เวลา "งายแก่" คือ เวลา ๙-๑๑ นาฬิกา ("งาย" หมายถึง เวลาอาหารเช้า เรียกว่ากินข้าวงายในช่วงเวลา ๙-๙ นาฬิกา ถ้าล่วงเลยเวลานี้ไปถึงเวลา ๑๐-๑๑ นาฬิกา เรียกว่าเวลา "งายแก่")

วันจันทร์คือเวลาเที่ยง หรือ ๑๒ นาฬิกา เป็นเวลาสั้นกว่าทุกวัน

วันพฤหัสบดีคือเวลาตั้งแต่ ๑๓-๑๕ นาฬิกา (เวลาบ่าย)

วันอังคารคือเวลา ๑๖-๑๘ นาฬิกา หรือเรียกอีกแบบชาวบ้านว่า "เวลาควายแหล่ง" ("แหล่ง" คือ คอกซึ่งอยู่บริเวณใต้ถุนบ้าน) เวลา ๑๗-๑๘ นาฬิกา ชาวบ้านจะด้อนวัวควายเข้าคอก

เป็นที่สังเกตว่าฤกษ์ยามที่ดีจะมีเฉพาะเวลากลางวัน คือตั้งแต่ตะวันขึ้นถึงตะวันตก (ดวงอาทิตย์ตก-ตกเวน-ดวงจันทร์ เรียกว่า "อี่เก็ง" กลางคืนไม่สะดวก เพราะไม่มีไฟฟ้า อาศัยแสงสว่างจากจุดใต้จากตะเกียงอี่ปือก (ไม่มีนาฬิกาอาศัยตะวัน อี่เก็งจึงเป็นนาฬิกาบอกเวลาของคนด้านซ้ายสมัยก่อน)

ฮิตสิบสอง: ประเพณีและพิธีกรรมในรอบปี

นอกเหนือจากฮิตสิบสองที่เป็นธรรมเนียมปฏิบัติทั่วไปในอีสานแล้ว ชาวบ้านยังผนวกประเพณีและพิธีกรรมในรอบปีที่สัมพันธ์กับพุทธศาสนาและการนับถือผี โดยมีงานประเพณีที่สำคัญดังนี้

เดือน ๔

บุญข้าวเปลือกข้าวสาร มีขึ้นช่วงเดือน ๔-๕ สมัยก่อนชาวบ้านทุกครอบครัวจะนำข้าวเปลือกข้าวสารไปรวมกันไว้ที่ลานวัด (ใต้ต้นโพธิ์) เมื่อรวมกันเสร็จแล้ว ตกเย็นชาวบ้านจะมารวมตัวกันที่วัดเพื่อทำพิธีสวดมนต์เย็น ตกกลางคืนจะมีคนเฒ่าคนแก่มานอนกันที่วัด กระทั่งเช้าจะประกอบพิธีทางสงฆ์อีกครั้งเป็นอันเสร็จพิธีทางศาสนา หลังจากนั้นจะเป็นหน้าที่ของ "หมอขวัญ" ที่จะมาทำการสู่ขวัญข้าว เมื่อสู่ขวัญข้าวเสร็จ จะนำข้าวที่เหลือออกมาขายให้กับญาติโยมหรือชาวบ้านในราคาที่ถูก แล้วนำเงินที่ได้ทำบุญมอบให้ทางวัด

ปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงไปและต่างไปจากเดิมมาก กล่าวคือเมื่อถึงวันบุญ ชาวบ้านจะนำข้าวเปลือกข้าวสารไปรวมที่ศาลาวัด โดยแยกข้าวสารใส่ไหโองหรือกะละมัง ส่วนข้าวเปลือกจะใส่ไหในถุงปุ๋ยหรือกระสอบ ตกเย็นจะทำการสวดมนต์เย็น หลังจากนั้นจึงแยกย้ายกันกลับบ้าน โดยไม่มีการนอนเฝ้าอยู่ที่วัดเหมือนสมัยก่อน ส่วนตอนเช้าจะทำพิธีสงฆ์เหมือนเดิม หลังจากนั้นหมอขวัญจะประกอบพิธีสู่ขวัญข้าวเป็นอันเสร็จพิธี ต่อจากนั้นคณะกรรมการวัดจะนำข้าวที่ได้จากการทำบุญนี้ออกจำหน่ายให้กับชาวบ้านที่ถูกกว่าตลาด แล้วนำเงินที่ได้มาไว้พัฒนาวัดต่อไป เป็นอันเสร็จพิธีการทำบุญข้าวเปลือกข้าวสารอย่างสมบูรณ์

การสู่ขวัญเป็นประเพณีโบราณที่บรรพบุรุษได้เคยประพฤติปฏิบัติสืบต่อกันมา เชื่อกันว่าทำให้เกิดสิริมงคลต่อการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน การประกอบพิธีสู่ขวัญต้องอาศัยผู้รู้ที่เคารพนับถือของชาวบ้านเป็นผู้ประกอบพิธีจึงถือเป็นสิริมงคล คือที่หมู่บ้านต้องจัดบุญข้าวเปลือก-ข้าวสารนั้น เป็นเพราะว่าความเชื่อของคนในหมู่บ้าน ซึ่งมีความเชื่อว่าถ้าหมู่บ้านได้ทำบุญข้าวเปลือก-ข้าวสารแล้ว จะส่งผลไปถึงข้าวที่ชาวบ้านปลูกไว้จะเจริญงอกงาม อุดมสมบูรณ์ดี และจะได้ข้าวเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ และเหตุผลที่ทางหมู่บ้านต้องจัดบุญข้าวเปลือก-ข้าวสารอีกอย่างหนึ่ง ก็คือเป็นการบูชาและรำลึกถึงพระคุณของข้าวที่ได้ให้พี่น้องชาวบ้านในหมู่บ้านมีอยู่มีกินมาจนถึงทุกวันนี้

งานไหว้พระพุทธรูปบาท จัดราวเดือน ๓ หรือเดือน ๕ ก่อนงานบุญมาฆบูชา รอยพระพุทธรูปบาท ด้านซ้ายไม่ใช่ของดั้งเดิม เพิ่งสร้างมาไม่เกิน ๕๐ ปี คนสร้างเป็นผู้สูงอายุมาจากท้องถิ่นอื่น คนส่วนใหญ่ เรียกว่าคุณตาเจื้อย (นายเจื้อย คำเกษม) เป็นช่างสารพัด

จุดประสงค์การสร้างพระพุทธรูปบาทเพื่อให้ชาวพุทธทั้งหลายได้ระลึกถึงบุญคุณพระพุทธรูปเจ้า ปีหนึ่งจะมีงานปิดทองพระพุทธรูปบาทเพื่อเป็นสิริมงคลแก่ตัวเอง เป็นการสืบทอดศาสนาเป้าหมายของงานมี จุดประสงค์หลักในการสร้างความคิด แต่คนรุ่นหลังเริ่มนำสิ่งแปลกปลอมๆ ของใหม่ๆ เข้ามา ยังดีที่ ชาวบ้านยังให้การสนับสนุนและเคารพมิดฟ้ามัวดิน ถือเป็นงานที่ใหญ่ที่สุดงานหนึ่งของชาวด่านซ้าย

สมัยก่อนชาวบ้านที่เคารพศรัทธาจะเดินทางไปบูชากราบไหว้และปิดทองรอยพระพุทธรูปบาท เพราะเชื่อว่าเป็นงานบุญที่ทำแล้วได้บุญและสุขใจมาก โดยงานจัดติดต่อกัน ๓ วัน ๓ คืน วันแรกทำบุญ ตักบาตร วันที่สองฟังเทศน์ วันที่สามตอนเช้ามีการทำบุญตักบาตรเลี้ยงพระภิกษุสงฆ์เป็นการปิดงาน ส่วนการทำบุญข้าวเปลือก ตักบาตรข้าวสารอาหารแห้งจัดขึ้นระหว่างวันที่หนึ่งกับวันที่สอง โดยทั่วไปผู้ มาร่วมงานนิยมซื้อทองคำเปลวปิดรอยพระพุทธรูปบาท

งานไหว้พระพุทธรูปบาทที่จัดขึ้นช่วงแรกถือว่าใหญ่โตใกล้เคียงกับงานไหว้พระธาตุศรีสองรัก ระยะ หลังมีการประกวดนางงาม จัดมวย การละเล่นสารพัด มหรสพหลากหลายชนิด เช่น หนังกลางแปลงและรำวง เป็นต้น โดยเฉพาะรำวงเป็นการละเล่นที่ทำให้ผู้มาร่วมงานถึงกับเลือดตกยางออกและตายก็มี กล่าวคือ งานไหว้พระพุทธรูปบาทเริ่มเปลี่ยนแปลงไปจากหน้ามือเป็นหลังมือเมื่อ ๑๐-๑๕ ปีที่ผ่านมา เมื่อมีกลุ่ม พ่อค้าเข้าไปเป็นกรรมการจัดงานร่วมกับกลุ่มข้าราชการบางหน่วยงานที่พยายามทำงานสนองนโยบาย ระดับบน ได้เสนอกิจกรรมการเล่นและมหรสพเพื่อความสนุกสนานของงาน ข้างฝ่ายพ่อค้าก็เสนอให้เขา เอาอะไรมาแสดงเพื่อดึงดูดให้คนมาเที่ยวงานมากขึ้น เพราะเมื่อผู้คนมากขึ้นกลุ่มตนเองก็จะขายของ และสินค้าได้มากตาม แรกๆ นำหนังกลางแปลงเข้ามาฉาย ต่อมาเอารำวงเข้ามาเริ่มส่อเค้าวุ่นวาย มี ต่อยกันบนเวที อาจกล่าวได้ว่าชาวด่านซ้ายเพิ่งมีรำวงเป็นครั้งแรกก็จากงานนี้ เพราะโดยทั่วไปคนจะไปรำวง ก็ไม่กล้าไป ต้องกินเหล้ายอมใจถึงจะกล้า คนกินเหล้า ำไปรำมาเหยียบเท้ากันบ้าง ชกต่อยกัน

แต่งงานเริ่มดุดดอยหรือทำให้ชาวบ้านทั่วไปเริ่มเบื่อบรรดาเมื่อมีการประกวดนางงาม และการขาย ธง สมมุติว่าคนนี้ธงสีแดง ธงสีเขียว ธงสีเหลือง ใครเชียร์เบอร์ไหนก็ไปซื้อธง กรรมการก็เอาท่อนไม้มา วางไว้ สีไหนได้ธงมากสีนั้นก็ชนะ ไม่ได้ดูความงาม คนที่เป็นผู้จัดงานมาก็เป็นคณะกรรมการ ก็แข่ง กันซื้อธงมาปัก กะให้นางงามตัวเองชนะ ทำไปทำมาความแตก นับธงไม่ครบบ้าง นับเกินบ้าง ขาดบ้าง ทำให้เกิดการชกต่อยทะเลาะวิวาท ข้าคนมาร่วมงานก็ต่อยกัน จนตำรวจตระเวนชายแดนต้องเข้าไป ควบคุม ชาวด่านซ้ายไม่เคยเจองานแบบนี้ เกิดโกลาหลอลหม่าน จนงานประกวดต้องล้มเลิกกลางคัน ตัดสินไม่ได้

หลังจากนั้นก็มีรางวัลเข้ามาต่อการประกวดนางงาม รางวัลรู้สึกว่าจะทำได้หลายปีอยู่ ใหม่ ๆ คนรางวัลก็เหนียวอาย มีความสุขภาพเรียบร้อยในการรำอยู่ พอานเข้า เกิดการตะตอยกัน บางคนก็โกง ไม่จ่ายค่ารอบ ทำให้ทะเลาะวิวาทกัน

แม้จะทะเลาะกัน แต่งานไหว้พระพุทธรูปก็ยังดำเนินอยู่ แต่ในแง่ความเชื่อเริ่มลดน้อยลง งานปีตรอยพระพุทธรูปมีแต่คนเฒ่าคนแก่ เป็นการทำบุญเฉพาะกลุ่มเท่านั้น ส่วนคนหนุ่มคนสาวส่วนใหญ่จะชอบความสนุกสนาน สุดท้ายมีการวางระเบิดบนเวทีรางวัล มีคนตายมากมาย งานหยุดไปหลายปี เพิ่งจะมาฟื้นขึ้นใหม่ไม่นานมานี้

เดือน ๕

บุญสงกรานต์ ตระกูลสงกรานต์เริ่มตั้งแต่วันที่ ๑๓-๑๕ เมษายน วันแรกถือเป็นวันมหาสงกรานต์ วันที่สองเป็นวันเนา และวันสุดท้ายเป็นวันเถลิงศก ชาวบ้านหรือผู้เฒ่าผู้แก่คนโบราณถือเป็นวันขึ้นปีใหม่

วันแรกมีพิธีสงฆ์ที่วัดตามประสาชาวบ้านเรียกกันว่าสงฆ์น้ำพระเจ้าน้อย เพราะจะนำพระไปตั้งไว้ที่ร้านหรือหอพระเจ้าน้อย ตอนเช้าทางวัดจะร่วมมือกับกวนจ้ำจัดเตรียมนิมนต์พระพุทธรูปไว้ที่จะสงฆ์ช่วงบ่าย ชาวบ้านในหมู่บ้านจะนำน้ำอบ น้ำหอม และดอกไม้ ไปวัดเมื่อพร้อมกวนจ้ำจะกล่าวคำบูชาถวายต่อพระพุทธรูปและพระภิกษุสงฆ์ขอสงฆ์น้ำ ก่อนทำการสงฆ์น้ำพระพุทธรูปโดยใช้ช่อดอกไม้จุ่มน้ำอบน้ำหอมสลัดใส่องค์พระพุทธรูป

ภายหลังสงฆ์น้ำพระพุทธรูป ตกกลางคืนอาจมีบางครอบครัวมารวมตัวเพื่อพบปะญาติพี่น้อง พูดคุยสนุกสนานเฮฮา ตามละแวกหมู่บ้านจะมีการละเล่นต่างๆ และมีการสาดน้ำตลอด ๓ วัน คือช่วงสงกรานต์ตามประเพณีบ้านนาเวียง ห้ามชาวบ้านออกไปทำงาน ไม่ว่างานอะไรก็แล้วแต่ให้พักอยู่บ้าน เพราะชาวบ้านเขาถือกันมาช้านาน ถ้าไม่เชื่อฟังอาจทำให้เกิดเหตุร้ายกับครอบครัว ไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่ง จนกว่าจะครบ ๓ วัน ถึงจะออกไปทำงานได้ตามปกติ

นอกจากนี้พอลางคืนมีการแห่ขบวนกัน แห่ไปวัดธาตุศรีสองรักก่อนแล้วจึงแห่ไปวัดอื่น เช่น วัดนามแท่ง วัดนาเวียง วัดบึงกุ่ม และวัดนาหอ ขณะเดียวกันคนเฒ่าคนแก่คนหนุ่มสาวในหมู่บ้านจะมารวมตัวกันที่ลานหมู่บ้านเพื่อร่วมสนุกกัน มีการละเล่นกันหลายอย่าง เช่น การโยนเงิน การยิงเงิน การเล่นหมากและ (การเล่นสะบ้า) การเล่นน้ำ ปะแป้ง และที่ขาดไม่ได้ก็อย่างหนึ่ง คือ คนหนุ่มสาวที่อยู่ในหมู่บ้านจะพากันไปตักน้ำที่แม่น้ำห่มไปไว้ให้คนเฒ่าคนแก่ไว้อาบในวันสงกรานต์

การละเล่นต่างๆ และขนบธรรมเนียมที่ได้ปฏิบัติกับคนเฒ่าคนแก่มีอยู่ ๓-๔ วัน เมื่อถึงตอนเย็นทุกคนจะมารวมตัวกันที่วัดเพื่อทำพิธีสงฆ์น้ำพระพุทธรูป ต่อจากนั้นจะสงฆ์น้ำให้กับพระสงฆ์ที่อยู่ในวัด เมื่อเสร็จพิธีกรรมสงฆ์แล้ว คนเฒ่าคนแก่และคนหนุ่มสาวในหมู่บ้านจะมารดน้ำรอบต้นโพธิ์ เพื่อให้เป็นสิริมงคลแก่ตนเอง ต่อจากนั้นจะเล่นสาดน้ำกันอย่างสนุกสนาน

ในตอนเช้าของวันสุดท้ายของงาน จะมีการทำบุญตักบาตร ตอนบ่ายมีการแขวนธงยาว และก่อพระเจดีย์ทรายที่วัด นอกจากนี้ ยังมีการสงฆ์น้ำพระสงฆ์ ผู้หลักผู้ใหญ่ และผู้เฒ่าผู้แก่ ขอให้อธิษฐานมีพิธี

บายศรีสู่ขวัญพระพุทธรูปหรือพระเจ้าน้อย ในขณะที่บางวัดอาจอัญเชิญพระพุทธรูป ๕ องค์ไปไว้ที่หอทอง เพื่อให้พี่น้องประชาชนนำเอาน้ำหอมไปสรงน้ำ ถัดจากวันสงกรานต์อีกด้วย โดยมีการสรงน้ำทุกวันจนกว่าจะแห่ดอกไม้เสร็จ หรืออย่างช้าไม่เกินวันหรืออย่างช้าไม่เกินวันเพ็ญเดือนหก

แตกต่างกับสมัยปัจจุบันมาก เพราะคนสมัยนี้ไม่มีการละเล่นแบบสมัยก่อนและประเพณี จึงทำให้คนในสมัยปัจจุบันนี้ไม่ค่อยจะรู้จักการละเล่นและประเพณีแบบสมัยก่อน คนหนุ่มสาวยุคนี้จะไม่ค่อยเล่นอยู่ในหมู่บ้าน ส่วนมากจะออกไปเที่ยวที่หมู่บ้านอื่นหนุ่มสาวบางส่วนที่เหลืออยู่ในหมู่บ้านก็จะมีภารกิจเหล้าสังสรรค์กับเพื่อนๆ ในหมู่บ้าน

เดือน ๖

บุญสูตรข้าวชะ การทำบุญสูตรข้าวชะจะทำภายในเดือน ๖ (ประมาณเดือนกรกฎาคม) จะเป็นวันไหนก็ได้ที่เป็นวันดี ไม่ใช่วันหล่มหลวง วันโหม้ วันแก้กอง และวันจุม วันที่กล่าวมานี้ชาวบ้านไม่เลือกทำบุญ หมู่บ้านนาเวียงจะจัดทำสวดบุญคุณบ้านทุก ๗-๘ ปีเท่านั้น

ก่อนประกอบพิธี กวนจ้ำและผู้เฒ่าผู้แก่จะเป็นผู้ให้คำแนะนำในการกำหนดวันประกอบพิธี เมื่อถึงวันงานชาวบ้านจะมาช่วยกันหาสิ่งของที่จำเป็นในการแต่งบุญคุณบ้าน

วันแรกของงานชาวบ้านจะช่วยปลูกผามจัดเป็นที่นั่งให้พระภิกษุสงฆ์สวดมนต์เย็น โดยชาวบ้านทุกคนจะเตรียมเอาทรายใส่กระดังหรือกระป๋องน้ำ ๑ ขวด ผ้ายผูกแขนหลายเส้น เอามาตั้งไว้ให้พระสวดให้ครบ ๓ วัน เพื่อเป็นสิริมงคลและให้หมดเคราะห์ นอกจากนี้ยังร่วมกันแต่งเครื่องสักการบูชา แต่งเครื่องร้อยเครื่องพัน ประกอบด้วย

๑. การเย็บจอก มีใบลำไย ใบมะม่วง และใบขนุน

๒. การทำกระทงมี ๒ ชนิด

- กระทงใหญ่ กว้าง ๑ ศอก ความยาว ๑ วา (ของกวนจ้ำ)
- กระทงเล็ก (ขนาดแค่นี้) รูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ทำ ๙ กระทง ตามประจำวัน

แต่ละกระทงมีแกงส้ม แกงหวาน เมี่ยง หมาก กัลย อ้อย เทียน พลุ และทุกกระทงจะมีด้ายสายสิญจน์วน ๓ รอบ

กระทงวันอาทิตย์	มีเครื่อง ๖
กระทงวันจันทร์	มีเครื่อง ๑๕
กระทงวันอังคาร	มีเครื่อง ๘
กระทงวันพุธ	มีเครื่อง ๑๗
กระทงวันพฤหัสบดี	มีเครื่อง ๑๙
กระทงวันศุกร์	มีเครื่อง ๒๑
กระทงวันเสาร์	มีเครื่อง ๑๐
กระทงวันราหู	มีเครื่อง ๑๒

กระทงวันลักขณา มีเครื่อง ๙

ทุกกระทงจะมีเครื่องสักการะเหมือนกันหมด แต่จะได้ตามวันที่ระบุมา และนิมนต์พระภิกษุสงฆ์ มาสวดพระพุทธรูปเป็นเวลา ๓ วัน ในวันสุดท้ายชาวบ้านทุกหลังคาเรือนและบ้านใกล้เคียงจะ เตรียมเงินทำบุญพร้อมรับน้ำมนต์ ช่วงเวลาดังกล่าวจะมีพราหมณ์มาประกอบพิธีสูตรสะเดาะเคราะห์ กระทงประจำวัน (พราหมณ์คือคนธรรมดาๆ แต่ถือข้อปฏิบัติเคร่งครัดกว่าชาวบ้านทั่วๆ กล่าวคือจะไม่ ตัดผม ทุกวันพระจะต้องเข้าวัด ถือศีล ๘ ปฏิบัติตัวคล้ายกับพระภิกษุสงฆ์) ใครเกิดวันไหนก็ไปจุดเทียน เล็กใส่กับกระทงวันเกิดของตนเอง พร้อมทั้งใส่เงินลงไปในกระทง ส่งกระทงใหญ่พระสวดสะเดาะ เคราะห์ให้ทั้งหมู่บ้าน แล้วนำไปลอยที่แม่น้ำ ยิ่งปีนส่งสามัคคี เพื่อสะเดาะเคราะห์ให้ทั้งหมู่บ้านให้ทุกคน อยู่ร่มเย็นเป็นสุขตลอดไป

บุญสูตรชาชะจึงเป็นความเชื่อของชาวบ้านมาตั้งแต่สมัยคุณปู่ตายาย พ่อแม่พี่น้อง จนสืบทอดมาสู่สมัยปัจจุบันก็ยังมียึดถืออยู่มาก เพราะชาวบ้านเชื่อว่าถ้าหมู่บ้านได้จัดสูตรบุญคุณบ้านไปแล้ว จะทำให้ชาวบ้านมีการกินดีอยู่ดี ไม่มีโรคภัยไข้เจ็บมาเบียดเบียนทำอะไรก็เจริญรุ่งเรือง ไม่มีอุปสรรค และเป็นสิริมงคลให้กับตัวเองและครอบครัวและคนในหมู่บ้านต่อไป ซึ่งเป็นเหตุผลที่ชาวบ้านต้องจัด พิธีกรรมอันนี้ขึ้นทุกปี และเป็นความเชื่ออีกทางหนึ่งของหมู่บ้านก็คือ ถ้าในปีไหนทางหมู่บ้านไม่มีการจัด สูตรบุญคุณบ้านก็จะทำให้หมู่บ้านทำอะไรไม่ราบรื่นจะมีอุปสรรคต่างๆ เกิดขึ้นในหมู่บ้าน ซึ่งเป็นความ เชื่อตั้งแต่สมัยก่อนจนมาสู่ปัจจุบันนี้

ประเพณีไหว้พระธาตุศรีสองรัก^{๑๑} งานประเพณีไหว้พระธาตุศรีสองรักจัดขึ้นช่วงเดือน ๖ งานจัด ๔ วัน ๓ คืน ภายในงานจะมีหน่วยงานราชการมาขายดอกไม้ธูปเทียนเพื่อให้ผู้คนที่มาเที่ยวงานได้ซื้อ ทำบุญกับองค์พระธาตุศรีสองรัก แต่ละคืนจะมีมหรสพตลอดทั้งคืน

ตอนเช้ามีการบูชาองค์พระธาตุศรีสองรักนำโดยเจ้าพ่อกวน เจ้าแม่กวน เจ้าแม่นางเทียม พ่อ แล่น และนางแต่ง ทุกคนมารวมตัวกันในบริเวณองค์พระธาตุศรีสองรักเพื่อทำพิธีบูชาองค์พระธาตุ เมื่อ เสร็จพิธีแล้วชาวบ้านที่มารอล้างองค์พระธาตุ โดยจะนำน้ำใส่ถึงหัวขึ้นมาให้เจ้าพ่อกวน พ่อแล่นที่ขึ้นไป บนองค์พระธาตุเพื่อทำการล้างธาตุ

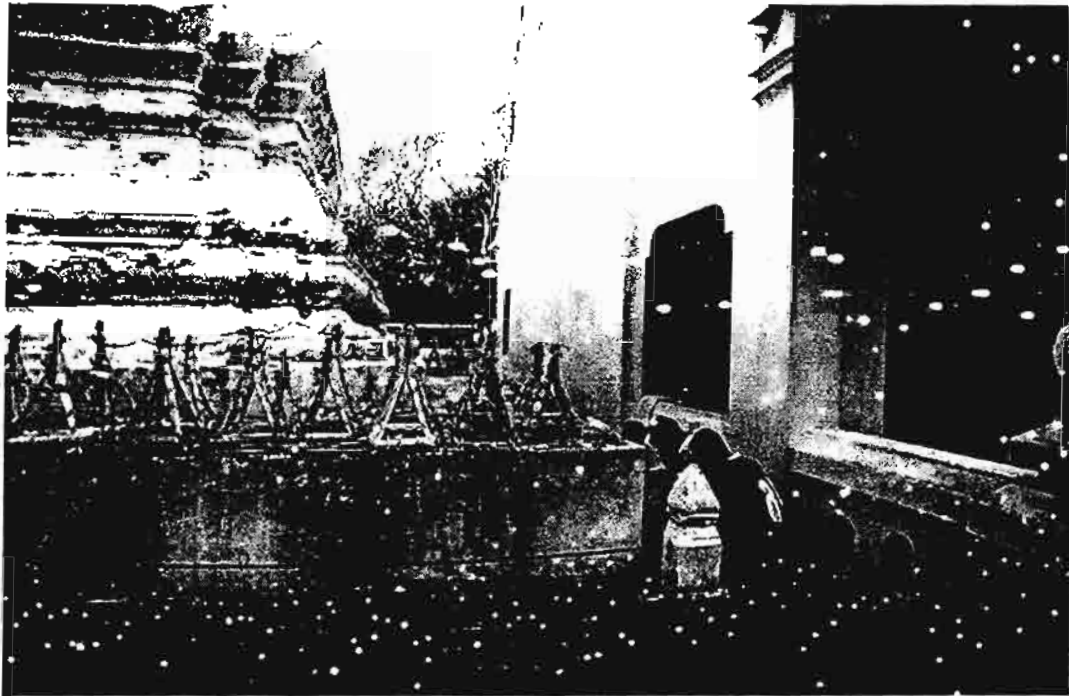
ส่วนวันสุดท้ายของงาน คือวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ ช่วงเช้าจะมีชาวบ้านทั้งจากทั่วสารทิศและ หมู่บ้านใกล้เคียง ทั้งที่อยู่ในจังหวัดเดียวกันและต่างท้องถิ่น ที่เคยบวชไว้กับองค์พระธาตุศรีสองรัก เมื่อ ครบกำหนดจะมาแก้บน โดยนำเอาต้นผึ้งมาถวายองค์พระธาตุศรีสองรัก

วิธีการทำต้นผึ้ง ชาวบ้านจะนำเอาต้นกล้วยต้นเล็กๆ มาตอกแต่งใบซึ่งมีด้วยกันหลายวิธี เช่น วิธี แรกทำจากต้นกล้วยเล็กๆ หรือใช้ขี้ผึ้งเป็นแผ่นเล็กๆ เอามาเสียบไม้แล้วนำมาปักตามต้นกล้วยเพื่อให้

^{๑๑} กล่าวโดยละเอียดอีกครั้งในหัวข้อพิธีกรรมที่สัมพันธ์กับเจ้าพ่อกวน ในบทถัดต่อไป

สวยงาม วิธีที่สองคือใช้ไม้ไผ่มาสานเป็นแผ่นเล็กๆ มาเสียบกับไม้ แล้วนำมาปักติดกับต้นผึ้งเพื่อให้สวยงามเป็นอันเสร็จพร้อมที่จะนำมาถวาย (ต้นผึ้งมี ๒ ขนาด คือ ใหญ่และเล็ก)

ช่วงกลางวันของงานจะมีการบวชพระ ณ บริเวณองค์พระธาตุศรีสองรัก การบวชพระนี้ถือเป็นความเชื่อที่มีมานานแล้วว่าชาวไทยที่มีอายุ ๒๐ ปีขึ้นไปถ้าได้บวชในงานพระธาตุแล้วจะได้บุญวาสนา มหาศาลและปฏิบัติสืบสานประเพณีตั้งแต่บัดนั้นจนมาถึงปัจจุบัน

ต้นผึ้งของบูชาที่คนท้องถิ่นนิยมมาแก้บนที่พระธาตุศรีสองรัก

เดือน ๗

พิธีแหกนา เมื่อถึงเดือน ๗-๘ นามีน้ามากชาวบ้านจะลงมือไถนา สมัยก่อนก่อนที่จะดำนา ชาวบ้านต้องประกอบพิธีแหกนา ด้วยการทำคันแฮกให้สูงจากคันนา โดยใช้ไม้ดอกยาวราว ๒-๓ เมตร สานเป็นรูปปลาเขวนไว้ด้านท้าย พร้อมสร้างตบน้อยปักไว้กับคันแฮกที่เจนา แล้วปักต้นข้าว ๙ ต้น พร้อมท่องคาถา ดังนี้

ปักต้นที่ ๑ ว่า ปักต้นนี้ดีด้วยสายตะวันลอก

ปักต้นที่ ๒ ว่า ปักต้นนี้ดีด้วยพระจันทร์ออกขาวใส

ปักต้นที่ ๓ ว่า ปักต้นนี้ดีด้วยใบแสนหน่อ

ปักต้นที่ ๔ ว่า ปักต้นนี้ดีด้วยแสนรวง

ปักต้นที่ ๕ ว่า ปักต้นนี้ดีด้วยแสนเม็ด

ปักต้นที่ ๖ ว่า ปักต้นนี้ดีด้วยข้าวป่าแสนเหลา

ปักตันที่ ๗ ว่า ต้นนี้ดีกว่าข้าวแสนหมื่น

ปักตันที่ ๘ ว่า ปักตันนี้ดีมีฤทธิ์บ่เศร้า (บ่เศร้าหมายถึงไม่โศกเศร้า)

ปักตันที่ ๙ ว่า ได้ข้าวแสนล้าน ข้าวหมื่นเยียบ (เยียบหมายถึงกระบุง-กระโทง)

เมื่อปักครบ ๙ ต้นแล้วเอาไม้ปักล้อมไว้

เดือน ๘

บุญหลวง โดยทั่วไปงานบุญหลวงของชาวอีสานมักจัดขึ้นในช่วงเดือน ๔ แต่บ้านนาเวียงจัดขึ้นเดือน ๘ แต่จะจัดขึ้นหลังจากงานบุญหลวงวัดโพนชัยบ้านด่านซ้ายจัดเสร็จสิ้นแล้ว เหตุที่ถือนี้นี้เพราะถือว่าวัดโพนชัยเป็นวัดเก่าแก่ของอำเภอด่านซ้าย ต้องให้วัดเก่าแก่ประกอบพิธีก่อน

เดิมพิธีทำบุญหลวงจะให้กวนจ้ำและพระภิกษุปรึกษาหารือเพื่อเลือกวันที่จะประกอบพิธี แต่ปัจจุบันผู้ใหญ่บ้านและคณะกรรมการหมู่บ้านได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการกำหนดพิธีกรรมงานบุญหลวงด้วย

ขบวนแห่เจ้าพ่อกวนรอบองค์พระธาตุศรีสองรักในงานบุญหลวง

เมื่อหาหรือกำหนดวันเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ถึงมีการประชุมในส่วนของชาวบ้านเพื่อจัดเตรียมความพร้อมเรื่องข้าวของเครื่องใช้ต่างๆ ที่จะนำมาประกอบพิธีในวันงาน โดยทั่วไปงานบุญหลวงจัดขึ้น ๔ วัน คือ วันแรกคือวันแตงวัด วันที่สองเป็นวันโฮม ถัดมาวันที่สามเป็นวันแห่พระ ท้ายสุดเป็นวันพึงเทศน์

วันแรกเป็นวันแตงวัด ชาวบ้านจะนำกล้วย อ้อย เมียง หมาก กล้วย เทียน ปิ่น ดาบ ข้าวตอก ดอกไม้ และโองน้ำเพื่อให้เตรียมทำนํ้ามนต์ที่พระเทศน์ตลอด ๑ วัน ๑ คืน ในวันสุดท้าย ฝ่ายชายจะช่วยกันประกอบประตูโขง ทำดอกบัว ทำดอกธนู และทำดาบ เสร็จแล้วจะทำกระทงแต่งเครื่องร้อยเครื่องพันไว้ใช้วันเลิกงาน ขณะที่ฝ่ายหญิงจะช่วยกันทำความสะอาด และช่วยกันเย็บ “ธงพันชั้น” ที่ใช้เศษผ้าหลายผืนและหลากสีมาเย็บ แล้วช่วยกันติดสายรุ้งรอบศาลาและรอบลานวัด ฝ่ายหญิงอีกกลุ่มหนึ่งจะช่วยกันทำกับข้าวไว้ต้อนรับแขกหรือจากหมู่บ้านอื่นๆ ที่จะนำภัตตาหารมาถวายวัด

นอกจากนี้ยังจัดเตรียมสถานที่ที่จะใช้แห่พระในวันสุดท้ายให้เป็นที่ยอมรับ เพื่อที่ระหว่างงานของวันต่างๆ ชาวบ้านจะได้สนุกสนานเฮฮากันเต็มที่ ไม่เช่นนั้นงานจะดำเนินไปไม่สะดวก ข้อสำคัญอีกประการหนึ่งคือหากไม่ปฏิบัติตามก็จะทำให้เกิดธรรมเนียม

เสร็จจากการแตงวัดแล้ว ช่างฝ่ายผู้เฒ่าแม่แก่จะเตรียมอาบนํ้าอาบทำ กระทั่งกินข้าวเย็นเสร็จ จะจัดเตรียมที่นอนไม่ว่าจะเป็นหมอน ผ้าห่ม ผ้าฉวม และหีวชั้นหมากมานอนที่ศาลาวัดเพื่อเตรียมการเบิกอุทิศในเช้าของวันโฮม ประมาณหนึ่งถึงสองทุ่ม ผู้เฒ่าผู้แก่จะเดินทางมาที่วัด ใครมาก่อนจะเตรียมหม้อ กลอง และฉาบ ตีรอกคอยคนที่อยู่ทางบ้านเขาเรียกกันว่า “ตีหม้อตีกลอง โฮมคน โฮมพ่อ และโฮมแม่” ให้รออีกมาร่วมงานกันที่วัด เพื่อรอการเบิกอุทิศประมาณตีสี่ตีห้าของวันโฮมในงานบุญหลวง แต่กว่าจะถึงตีสี่ก็ใช้เวลานานหลายชั่วโมง ชาวบ้านหลายคนจึงง่วงนอน ผู้เฒ่าผู้แก่หรือหนุ่มสาวก็ต้องช่วยกันร้องรำทำเพลงอยู่บนศาลาวัดตลอดคืน

วันโฮม กระทั่งถึงเวลาอันสมควรที่จะเตรียมการเบิกอุทิศ ฝ่ายคณะกรรมการวัดจะจัดคนไปเฝ้าประตูวัดว่ามีทางเข้าออกที่วัดก็ทางก็จัดไปตามนั้น เฝ้าเพื่อไม่ให้คนข้างนอกเข้ามาในวัดเวลาเบิกอุทิศ และไม่ให้คนข้างในออกไปข้างนอกวัด พูดง่ายๆ ว่าคนในห้ามออกคนนอกห้ามเข้า เวลาเบิกอุทิศถ้ามีคนเข้ามาในบริเวณวัดหรือแม้กระทั่งสัตว์ไม่ว่าจะเป็นแมว สุนัข ก็ตามแต่ ถือเป็นเรื่องต้องห้าม ต้องไม่ให้เกิดขึ้น เพราะหากปล่อยให้เข้ามาในงานวัดแล้วจะมีเรื่องไม่ดีเกิดขึ้น เช่น อาจเกิดการทะเลาะวิวาทกัน หรือเรื่องอื่นๆ ดังนั้นผู้ดูแลประตูเข้าออกจะต้องตรวจดูลักษณะมัดระวัง จนกว่าการเบิกอุทิศจะเสร็จเรียบร้อยแล้วจะเลิกเฝ้าได้

เริ่มจุดแรก การเบิกอุทิศจะมีผู้เฒ่าแม่แก่ โดยมีพราหมณ์ใส่ชุดสีขาวเดินนำหน้าตรงไปที่บริเวณที่ประกอบพิธีอีกกลุ่มหนึ่ง ก็ห้ามหม้อไปใหญ่ไปตีเวลา พิธีเสร็จเป็นจุดๆ ชาวบ้านที่ตีหม้อ ตีกลอง และตีฉาบ ก็จะแห่ตามกันไป ระหว่างนั้นจะต้องเตรียมปิ่นยาวไว้ ๑ กระบอก

จุดแรกจะทำพิธีใช้เวลานานพอควรคือราวครึ่งชั่วโมง เมื่อทำพิธีสุดเสร็จก็ต้องให้ผู้มีหน้าที่เก็บหินซึ่งเป็นตัวแทนของนางมัจฉาในแม่น้ำ แล้วโยนหินลงไปในแม่น้ำสามก้อน โดยคนงมจะต้องหาหินให้

เจอตังสามก้อนเช่นกัน งามครบสามก้อนแล้วค่อยตีฆ้องใหญ่ ผู้ถือปิ่นต้องคอยดูว่าเมื่อทำพิธีเสร็จแล้ว จะต้องคอยเตรียมยิงปืนจนครบสามนัด เสียงฆ้อง เสียงกลอง เสียงฉาบ และเสียงผู้คนร้องโฮร้อง และก็แห่ไปมุ่มอื่นให้ครบสี่มุมของวัด พอครบสี่มุมของวัดแล้ว ก็จะมีการร่ำวงกันรอบวัดครบสามรอบ เพื่อให้กวนจ้าวและนางแต่งผู้เป็นตัวแทนร่างทรงเจ้าทั้งหลายได้รำเป็นปฐมฤกษ์

ถึงเวลาเช้าวันใหม่ เมื่อชาวบ้านกินข้าวกินปลาและทำงานบ้านเสร็จแล้ว จะเดินทางมารวมตัวกันเป็นกลุ่มที่วัดอีกครั้ง จัดสรรเครื่องแต่งตัวที่ตลกขบขันออกมาพอรำกันบริเวณรอบวัด เสียงฆ้อง กลอง ฉาบ และแคน ตีดังเป็นจังหวะทำให้เกิดความคึกครื้นและเร้าใจ นอกจากนี้มีการแข่งบุญจะมีคำพูดที่สอดคล้องกันซึ่งเป็นจังหวะไป จะมีผีตาโขนใหญ่ ผีตาโขนเล็ก

ผีตาโขนสมัยก่อนหน้าตาน่ากลัวมากไม่มีสีสันทสวยงามเหมือนปัจจุบัน มีหน้ากากเป็นภาพมะพร้าวหรือใช้หวดหนึ่งข้างเก่าๆ ขาดๆ ที่ไม่ใช่แล้วเอามาทำเป็นหัวผีตาโขน ผักก็ต้องเอาผักที่เก่าๆ ขาดๆ เช่นกันให้เครื่องประดับแต่งกายที่เป็นแบบของธรรมชาติพื้นๆ

สำหรับผ้าที่เอามาเย็บเป็นตัวเสื้อผีตาโขนจะเย็บด้วยมือ ใช้เข็มด้ายเย็บกันเป็นเดือนๆ ไม่ได้ใช้จักรเย็บผ้าเหมือนปัจจุบัน ผ้าจะเป็นผ้าที่นอนเก่าๆ ปลอกผ้าหม่นวมที่ไม่ใช่แล้ว หรือผ้าจีวรพระสงฆ์ที่ไม่ใช่แล้วไปเที่ยวขอของคนนั้นคนนี้ แล้วก็ผ้างเก่าๆ เอามาเย็บประติดประต่อกันเอา

ชุดของผีตาโขนทั้งหน้ากากและเสื้อผ้าเป็นของธรรมชาติที่ไม่มีการแต่งเติมไม่มีสีสันท ผีตาโขนจะเป็นผีตาโขนที่น่ากลัวมาก

คำว่า “บุญหลวง” ไครๆ ก็รู้ว่าต้องมีผีตาโขน เมื่อก่อนเขาเรียก “ผีนาคคน” พอนานเข้าเรียกเพี้ยนเป็นผีตาโขน ส่วนเหตุที่เรียกผีนาคคน เพราะเวลาประกอบงานบุญหลวง ผีตาโขนจะคอยนำคนออกตลาดตอนดึก เวลาช่วงเช้าแม่ค้าจะเอาของไปขายที่ตลาดสด แม่ค้าส่วนมากจะเดินหาบกระบุงใส่สิ่งของไปขายตลาดเช้าทุกวัน ผีตาโขนจะต้องออกไปคอยดักรับของขายของแม่ค้าหรือแบ่งเอาไปกิน บุคคลที่ใส่ผีตาโขนจะไม่มีใครรู้เลยว่าเป็นใคร แต่มีความรู้สึกว่าในสมัยนั้นถ้าใครได้ใส่ผีตาโขนจะรู้สึกเท่และโก้มากสำหรับหนุ่มๆ สาวๆ เพราะไม่มีอะไรที่จะให้ชาวบ้านได้แสดงออกการละเล่นผีตาโขนจะเล่นโดยเฉพาะผู้เฒ่าผู้แก่ และเด็กจะไม่มีโอกาสเลย เด็กหนุ่มวัยรุ่นก็จะมีโอกาสได้ใส่เลย จะมีก็แต่คนแก่เพราะเขาถือกันว่า “เด็กปากบ่แล้ว แซ้ว (ฟัน) บ่ด้าเล่นบุญบ่ได้ไม่ดี”

ผีตาโขนยุคต่างๆ ผีตาโขนยุคอดีตจะใช้วัสดุที่มีตามธรรมชาติ มีอุปกรณ์ที่สำคัญ คือ หวดหนึ่งข้างเหนียว เย็บติดกับปลีมะพร้าว ใช้ไม้เนื้ออ่อนทำจุกๆ ไม่มีการแต่งแต้มสีสันทมากมายนัก เสื้อผ้าของผีตาโขนจะทำด้วยเศษผ้า และมุ้งเก่าๆ ผู้ใดจะทำหน้ากากผีตาโขนจะต้องไปแอบทำหน้ากากผีตาโขนเพื่อไม่ให้ใครจำหน้าของตนเองได้ และเมื่อเสร็จสิ้นงานแล้ว หน้ากากผีตาโขนนั้นจะต้องนำไปทิ้งน้ำ

ปัจจุบันผีตาโขนมีรูปแบบที่เปลี่ยนไปจากเดิมมาก โดยมีการนำวัสดุสมัยใหม่ เช่น สีเรซิน ยูรีเทน มาเป็นส่วนประกอบ ในการตกแต่งมีการเพิ่มลวดลายสีสันทมาเป็นส่วนประกอบมากขึ้น แต่วัสดุที่

ใช้ก็ยังคงอนุรักษ์เดิมอยู่ เสื้อผ้าผืนตาโชนมีการดัดแปลงมาใช้ผ้าลายไทย ผ้ามัยใหม่ที่มีสีสันมากขึ้น การเต้นก็มีลีลาท่วงท่าทำนองตามยุคสมัย

ผู้เล่นผืนตาโชนมีอุปกรณ์การเล่นผืนตาโชนที่สำคัญอยู่ ๒ อย่าง คืออาวุธผืนตาโชนน้อยทุกๆ ตัวจะมีอาวุธประจำกายคือดาบหรือจ้าวที่ทำจากไม้เนื้ออ่อน เช่น ไม้จ้าว ไม้จ้าวชา ส่วนด้ามของดาบแกะสลักเป็นรูปอวยวระเพศชาย และนิยมใช้สีแดงทาดตรงปลายดาบ ส่วนเครื่องดนตรีที่ทำให้เกิดเสียงดังจังหวะประกอบทำเดินหรือทำเดินได้แก่ “หมากกะแหล่ง” (ปกติใช้แขวนคอวัวหรือคอควาย) กระดังกระพรวน หรือกระป๋อง ที่บรรจุก้อนหินไว้ข้างใน

จึงเห็นได้ว่าประเพณีการเล่นผืนตาโชนของคนลุ่มน้ำหมัน มีพัฒนาการสืบเนื่องมายาวนาน เดิมจะเล่นตามธรรมชาติ เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงไปเมื่อทางราชการได้มองเห็นความสำคัญของประเพณีท้องถิ่น จึงได้ให้การสนับสนุน อนุรักษ์ และส่งเสริมงานประเพณีบุญหลวงเป็นที่รู้จัก และแพร่หลายของนักท่องเที่ยวชาวไทยและต่างประเทศ

พอถึงวันที่สามคือวันแห่พระ ทั้งคนและพระภิกษุจะมารวมตัวกันที่วัดเป็นจำนวนมาก เพราะชาวบ้านใกล้เคียงเดินทางมาร่วมงานบุญด้วย หนุ่มๆ สาวๆ จะแต่งตัวออกมาอวดกันในงาน ผู้บ่าวจะมาเที่ยวบ้านผู้สาว ฝ่ายผู้สาวจะมาเที่ยวบ้านผู้บ่าว ใครเป็นเจ้าของบ้านหรือเจ้าภาพต้องเตรียมอาหารการกินและเหล้ายาปลาปิ้งคอยต้อนรับแขกผู้มาเยือน พอถึงเวลาบ่ายราวสองสามโมง จึงเริ่มเข้าสู่พิธีการแห่พระ ทางวัดจะจัดฝ่ายชายที่แข็งแรงขึ้นไปหามพระพุทธรูป พระสงฆ์ และสามเณร ไปบริเวณที่คณะกรรมการจัดไว้

หลังจากนั้นจะเป็นหน้าที่ของพราหมณ์ต้องทำพิธีสู่ขวัญพระพุทธรูป หลังสิ้นสุดพิธีสู่ขวัญจะเตรียมหามสามเณรและพระภิกษุพร้อมแห่บั้งไฟ ตามด้วยขบวนแห่ของกลุ่มชาวบ้านที่มาร่วมงาน

ขบวนแห่ดังกล่าวจะมีกวนจำเป็นผู้นำ ตามด้วยผู้ใหญ่บ้าน ผู้เฒ่า ผู้แก่ และชาวบ้าน ระหว่างแห่พระภิกษุจะตีฆ้องและกลอง ส่งเสียงโห่ร้องเป็นที่สนุกสนานไปจนกว่าครบสามรอบ หลังจากนั้นพระภิกษุจะขึ้นไปศาลาเพื่อจะได้ทำพิธีทางศาสนาและให้พรแก่ผู้ที่มาร่วมทำบุญ

ฝ่ายชาวบ้านที่เสร็จจากแห่พระแล้วจะจุดบั้งไฟแข่งกันของใครขึ้นสูงกว่าคนนั้นชนะเลิศ ส่วนผู้เฒ่าก็ไปนั่งฟังเทศน์ต่ออีก ๑ คืนกับ ๑ วัน

วันสุดท้ายเป็นวันฟังเทศน์ ชาวบ้านต้องเตรียมแห่ “กันหลอน” ส่วนทางวัดจะนิมนต์พระภิกษุตามวัดต่างๆ มาร่วมเทศน์ เพราะพระภิกษุที่วัดในหมู่บ้านเทศน์ไม่ไหว เนื่องจากต้องสวดทั้งวันทั้งคืน แม้จะมีหลายรูปแต่พระบางรูปก็ยังเทศน์ไม่ได้ แล้วพระบางรูปยังบวชไม่ถึงเวลา พระภิกษุที่ขึ้นธรรมมาสน์เทศน์ต้องจำพรรษาหลายพรรษา และต้องอ่านตัวธรรมที่อยู่ในใบลานได้

ชาวบ้านที่นั่งฟังเทศน์เมื่อหิวข้าวก็ลากลับบ้าน มาอาบน้ำเปลี่ยนเสื้อผ้า กินข้าว เสร็จค่อยกลับไปวัดฟังเทศน์ต่อ ตกกลางคืนใครรงวงกันนอนหลับได้พอประมาณ แต่ห้ามนอนเตลิด นอนพอกพักผ่อนสบาย

กลางวันจะมีกันหลอนของชาวบ้านเพื่อไปถวายพระที่วัด ก่อนถวายต้องนำกันหลอนไปแห่รอบบ้านเพื่อให้พี่น้องชาวบ้านได้ทำบุญร่วมกันหลายๆ คน ชาวบ้านเรียกว่า "บุญแห่รอบไปบ้านโน้นบ้านนี้" พอคล้อยบ่ายชาวบ้านจะแห่กันหลอนกลับมาที่วัด ถ้ากันหลอนแห่มาถวายพระองค์ใดที่กำลังเทศน์อยู่ ถูกกันหลอนที่แห่มาถวายพระองค์

กันหลอนต้นนั้น คนที่แห่กันหลอนก็ยังไม่รู้เลยว่าที่ได้ทำกันหลอนมานั้น พระภิกษุรูปใดจะได้รับ ชาวบ้านถึงได้เรียกกันว่า "ต้นกันหลอน" พอถวายต้นกันหลอนเสร็จเรียบร้อยแล้ว จะรอให้พระเทศน์เสร็จก่อน มัคทายกวัดก็ได้แต่งขันน้ำ ขันแปด พาญาติโยมทั้งหลายคารวะเจ้าอาวาส พระพุทธรูป และพระสงฆ์

สิ้นสุดวันฟังเทศน์ลวงคำพอสี่ พอรุ่งขึ้นวันใหม่ก็ตักบาตรที่วัด เลิกแล้วก็ทำกระทงแต่ง กระทงเครื่องร้อย เครื่องพันสวด ชำระสะสางส่งกระทงลงแม่น้ำมัน เป็นวันเสร็จพิธีทั้งหมดพอเสร็จจากงานบุญหลวงหรืองานผีตาโขนแล้วก็เข้าพรรษาต่อฟังเทศน์กันที่ทุกคืนจนครบ 3 เดือน ออกพรรษา

ประเพณีไหว้ภู่อังล้ง

งานไหว้ภู่อังล้งเป็นประเพณีของหมู่บ้านนาเวียงที่มีมาแต่โบราณ แต่ชาวบ้านหมู่บ้านอื่นที่เคารพศรัทธาหรือมีความเชื่อต่อภู่อังล้งก็นิยมเดินทางเข้ามาประกอบพิธีด้วยเช่นกัน กล่าวคือเมื่อถึงเดือน ๘ วันอาสาฬหบูชาหรือวันก่อนเข้าพรรษา ๑ วัน ชาวบ้านนาเวียงและหมู่บ้านใกล้เคียงจะไปตักบาตรทำบุญที่วัดดอนเข้าเสร็จเรียบร้อยแล้ว กวนจ้ำ นางแตง ชาวบ้าน และพระภิกษุสงฆ์ ๔ รูปจะร่วมกันเดินทางขึ้นภู่อังล้ง ในส่วนของชาวบ้านจะจัดเตรียมน้ำ กับข้าว และเครื่องที่จะนำไปแต่งสักกระบูชาภู่อังล้ง ระหว่างทางก็จะตีฆ้อง ตีกลอง และตีอาบ เป็นที่สนุกสนาน เมื่อเหนื่อยก็พักกันระหว่างทางหายเหนื่อยก็เดินกันต่อ แต่มีข้อกำหนดว่าต้องเดินทางไปถึงภูาก่อนเที่ยง และระหว่างเดินขึ้นห้ามดื่มน้ำและกินอาหารเป็นอันขาด จึงต้องอาศัยความศรัทธาและความอดทนสูง ดังนั้นหากครอบครัวใด ผู้เฒ่าผู้แก่ขึ้นไปไม่ได้ก็จะส่งลูกหลานเป็นตัวแทนขึ้นไปไหว้ภู่อังล้ง

พอไปถึงสถานที่ประกอบพิธี ชาวบ้านจะช่วยกันแต่งเครื่องบูชา แต่งเครื่องร้อย เครื่องพัน และจัดหาใบไม้ใหญ่มาเย็บจอกให้ได้ ๑๒๕ จอก เครื่องไหว้แต่ละจอกประกอบด้วย กล้วย-อ้อย, แกงส้ม, แกงหวาน, เมี่ยง, หมาก, เทียน, ดอกไม้, ขนมหวาน, เนื้อย่าง, ปลาย่าง, ผลไม้, ข้าวโพด, ข้าวต้ม, ข้าวตอก และใบพลู ทั้งหมดที่กล่าวมานี้อย่างละ ๑๐ ชิ้น

บริเวณลานประกอบพิธีมีข้อกำหนดว่าห้ามคนเข้านั่งเล่น ห้ามผู้หญิงผ่านลานหินซึ่งจัดทำเป็นอาสนะของพระภิกษุ ดังนั้นเวลาประกอบพิธี ผู้หญิงนั่งข้างหนึ่ง ผู้ชายจะนั่งอีกฟากหนึ่ง

หลังจากนั้นกวนจ้ำจะเป็นผู้จัดศาลทำหิ้ง ๕ หิ้ง ใส่เครื่องไหว้หิ้งละ ๒๕ จอก โดยกวนจ้ำจะเป็นผู้ประกอบพิธีถวายเครื่องสักกระบูชาเจ้าภู่อังล้ง ต่อจากนั้นชาวบ้านจะร่วมกันถวายภัตตาหารเพลแก่พระสงฆ์ เมื่อฉันเสร็จแล้วเทศน์ ๑ กัณฑ์ ก่อนที่กวนจ้ำจะประกอบพิธีเพื่อขอฟ้าขอฝนให้ตกตามฤดูกาล ขอให้พี่น้องได้มีน้ำใช้ในนา ขอเจ้าป่า เจ้าเขา และเหล่าเทวดาทั้งหลายไม่ว่าจะเป็น ภู่อังล้ง ภูผาแดด ภูผาด่าง ผาแดงนางไอ่ มาร่วมเพื่อเป็นสักขีพยาน เพื่อให้ชาวบ้านอยู่เย็นเป็นสุขหมดเคราะห์หมด

โคก ขอให้ทำนาทำไร่ได้ผลอุดมสมบูรณ์ เสร็จแล้วจึงแขวนธงสักระบูชาภูอ่างล่าง แล้วจุดบั้งไฟเป็นการ
เสี่ยงทายว่าปีนี้ปริมาณน้ำฝนจะดีไหม ถ้าฝนดีจะได้ทำนา ก็ขอให้บั้งไฟที่จุดเสี่ยงทายขึ้นดี ถ้าไม่มีฟ้าไม่
มีฝนก็อย่าได้ขึ้น

ทิวเขาหลังนาข้าวคือภูอ่างล่าง ภูเขาศักดิ์สิทธิ์ของหมู่บ้านนาเวียงและหมู่บ้านใกล้เคียง

พอเสร็จแล้วจากพิธีต่างๆ สุดท้ายก็กว่นจ๋านำทำพิธีคารวะต่อเจ้าภูอ่างล่าง เพื่อว่าลูกหลานทุกคน
ที่ขึ้นไปร่วมพิธีในครั้งนี้อาจจะไปทำอะไรไม่ถูกไม่ควรขอคารวะขอภัยเจ้าของพื้นที่ สิ่งนี้เราทุกคนมอง
ไม่เห็นอย่าลบลหู่ ใครที่รับผิดชอบหอบหิ้วสิ่งของขึ้นไปก็ต้องรับผิดชอบเอาลงมา ระหว่างการเดินทางขึ้น
ลงจะมีการตีฆ้องและกลองร้องรำสนุกสนาน เมื่อกลับลงมาเชิงเขาลาดน้ำซึ่โคลนเล่นกันเป็นที่
สนุกสนาน ก่อนแยกย้ายกลับบ้านเป็นอันเสร็จพิธี

ชาวนาเวียงเชื่อกันว่าหากครอบครัวไหนไม่ไปร่วมไหว้ภู ปีถัดๆ จะต้องนำเครื่องเซ่นไปทำบุญ
เป็นสองเท่า หากปฏิบัติไหว้ภูทุกปีจะทำให้หมู่บ้านอยู่เป็นสุข ไม่เกิดความเดือดร้อน ประสบแต่
ความสุข อีกทั้งยังเป็นการเตรียมตัวว่าปีนี้จะวางแผนในการเพาะปลูกอย่างไร ถ้าฝนฟ้าดีก็ตัดสินใจ
ทำนา แต่หากน้ำท่าขาดแคลนก็ให้ชาวบ้านระมัดระวังในการทำกิน

นอกจากนี้ชาวบ้านยังเชื่อว่าบนภูอ่างล่างมีลูกแก้วขนาดใหญ่เท่าลูกมะพร้าวมาสถิต ก่อนที่จะวิ่งไปภู
ผาแดด พร้อมกับระเบิดส่งเสียงดัง แต่เดี๋ยวนี้ลูกแก้วไม่ค่อยเกิดแล้ว ชาวบ้านเองก็ไม่ทราบว่าเป็นเพราะ
อะไร แต่ก็ยังสักการบูชาเหมือนเดิม ลูกแก้วไม่เกิดให้ชาวบ้านนาเวียงเห็นมาแล้ว ๑๐ ปีแล้ว

ปัจจุบันประเพณีไหว้ภู่อังล้งในแง่พิธีกรรมไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมากนัก ของที่ใช้แต่งบูชาภู่อังล้งยังเหมือนเดิม และจุดประสงค์ก็คล้ายๆ กันคือเพื่อให้ปกป้องรักษาคุ้มครอง คนที่อยู่ในหมู่บ้านให้ปลอดภัย แต่สิ่งที่เปลี่ยนแปลงไป คือจำนวนชาวบ้านที่ขึ้นไปบูชาภู่อังล้งลดลงมาก คือนับจำนวนคนได้ในแต่ละปี ต่างกันอย่างสิ้นเชิงจากสมัยก่อนที่ผู้คนนิยมขึ้นไปบูชาเป็นจำนวนมาก อย่างไรก็ตามทางหมู่บ้านยังคงปฏิบัติสืบสานประเพณีนี้อยู่อย่างต่อเนื่องทุกๆ ปี

ส่วนสาเหตุที่ชาวบ้านไม่นิยมขึ้นบูชาภู่อังล้งเพราะว่าสถานที่ประกอบอยู่บนภู ต้องเดินทางไกลขึ้นเขา การเดินทางลำบาก ทำให้เดินขึ้นเขาไม่ไหว ผู้คนสมัยก่อนไม่ได้ขึ้นเขาเก่ง มีความอดทนสูง ประกอบกับหลายครอบครัวเปลี่ยนอาชีพจากการเกษตรไปทำอาชีพอื่น เช่น รับจ้าง และรับข้าราชการ เป็นต้น รวมไปถึงการที่ชาวบ้านได้รับการศึกษาที่สูงขึ้น ก็มีผลสำคัญต่อการทัศนคติและความเชื่อดังกล่าว

ประเพณีไหว้ภูผาแดด

งานไหว้ภูผาแดดเป็นประเพณีของหมู่บ้านนาหอที่รกรงเนียมปฏิบัติเช่นเดียวกับประเพณีไหว้ภู่อังล้งของชาวนาเวียง เพียงแต่จะประกอบพิธีขึ้นหลังจากงานไหว้ภู่อังล้งราวหนึ่งสัปดาห์ ส่วนความเชื่อต่อภูผาแดดก็มีลักษณะเช่นเดียวกับภู่อังล้ง คือชาวบ้านเชื่อว่าเมื่อได้ประกอบพิธีไหว้ภูทุกปีจะทำให้หมู่บ้านอยู่เป็นเป็นสุข ไม่เกิดความเดือดร้อน ประสบแต่ความสุข อีกทั้งยังเป็นการวางแผนในการเพาะปลูกว่าจะตัดสินใจอย่างไรในการทำนา เพราะแต่หากน้ำท่าขาดแคลนก็ให้ชาวบ้านระมัดระวังในการทำนอยิ่งขึ้น

เดือน ๙

บุญข้าวประดับดิน หรือวันห่อข้าวประดับดิน ตรงกับวันแรม ๑๕ ค่ำ เดือน ๙ เครื่องเซ่นประกอบด้วยข้าวสารอาหารแห้งรวมกันแล้วห่อไปถวายพระที่วัด เพื่ออุทิศให้ญาติที่ล่วงลับ พ่อแม่ ปู่ย่าตายาย และเจ้ากรรมนายเวรที่ล่วงลับไปแล้ว พอถึงวันแรม ๑๖ ค่ำ เดือน ๙ ชาวบ้านจะจัดเตรียมอาหารคาวหวานตลอดจนผลไม้พร้อมทั้งหมากพลู ห่อด้วยใบตองใส่ในกระถางเพื่อนำไปวางไว้ที่ใดที่หนึ่งในบริเวณวัด พร้อมจุดเทียนบอกกล่าวให้ผู้ล่วงลับไปแล้วได้มารับเอาอาหารหวานคาว ต่อจากนั้นเตรียมสิ่งของต่างๆ ไปใส่บาตรและถวายทานแด่พระสงฆ์ พังเทศน์และกรวดน้ำอุทิศส่วนกุศลไปให้ผู้ล่วงลับไปแล้วเป็นอันเสร็จพิธี

เดือน ๑๐

บุญข้าวสาก ตรงกับวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๐ ชาวบ้านจะสานกรวยด้วยไม้ดอกเป็นชะลอมเอาขนม ผลไม้ ข้าว ใส่ในชะลอมเอาไปวัด ถวายพระโดยเจ้าของกรวยข้าวสากจะเขียนชื่อผู้ล่วงลับไปแล้วติดไว้ที่กรวยข้าวสาก เพื่อเป็นการอุทิศส่วนกุศลไปให้ผู้ล่วงลับไป เป็นอันเสร็จพิธีทำบุญข้าวสาก

บุญข้าวสากเป็นประเพณีของคนสมัยก่อนที่มีการทำต่อเนื่องมาเรื่อยๆ จนมาถึงสมัยปัจจุบันคนในหมู่บ้านยังทำและจะสืบทอดไปสู่รุ่นต่อไป และจะไม่มีวันหมดไปจากหมู่บ้าน ความเป็นมาของ

ข้าวสาก ข้าวสากหมายถึงสิ่งของที่กินได้ใส่ลงไปในการวย กรวยคือชะลอมที่สานด้วยไม้ไผ่ การทำบุญข้าวสากนี้เป็นการทำบุญเพื่ออุทิศส่วนบุญส่วนกุศลไปให้ผู้ล่วงลับไปแล้ว ได้รับส่วนบุญกุศลที่ญาติมิตรแต่ละคนทำไปให้ในทุกๆ ปี

การทำบุญข้าวสากในสมัยก่อนนี้จะทำแบบตามมีตามเกิด คือใช้สิ่งของที่กินได้และหาง่ายในหมู่บ้าน ส่วนในสมัยปัจจุบันนี้ ชาวบ้านจะนำสิ่งของที่กินได้ทั้งอาหารสดและอาหารแห้งใส่ลงไปในการวยข้าวสาก เมื่อเตรียมเสร็จแล้วก็จะนำเอาไปถวายให้กับพระสงฆ์ที่วัดในตอนเช้า เพื่อจะได้ทำพิธีสวดส่งไปให้ผู้ล่วงลับไปแล้ว ได้รับเอาสิ่งของต่างๆ ที่ญาติได้อุทิศไปให้เป็นอันเสร็จพิธี

นอกจากนี้เดือน ๑๐ ขึ้น ๑๕ ค่ำ แม่น้ำหมันทองจะมีการแข่งเรือกัน ตั้งแต่บ้านห้วยปลาผา บ้านนาดี บ้านเก่า นาหอ บุ่งกุ่ม นาเวียง และด่านซ้าย มาแข่งเรือกันที่ท่าโสมและแข่งที่วัดโพธิ์ศรีนาเวียง บุ่งกุ่ม และนาหอตามลำดับ

ขณะเดียวกันช่วงกลางเดือนเข้าพรรษา:เรือวันออกพรรษาจะมีการแข่งกลองกิ่ง (เรียกว่าเสียงทอง) ที่วัดโพธิ์ชัย วัดนาเวียง วัดหนามแท่ง และวัดนาหอ ผลัดกันแข่งไปวัดนั้น ส่วนพระเณรพากันไปเก็บหมากแตก หมากเยาบนภูเขา นำมาตอกเอาน้ำมันมาไว้จุดไฟกันในวันออกพรรษา จุดเรือไฟ และตามบริเวณกำแพงสว่างไสว สมัยนี้ประเพณีดังกล่าวได้หายไปหลายสิบปีแล้ว

เดือน ๑๑

บุญออกพรรษา มีขึ้นในช่วงเดือน ๑๑ ของทุกปี หลังจากพระสงฆ์จำพรรษาครบ ๓ เดือน ชาวบ้านในสมัยก่อนจะมารวมตัวกันที่วัด ทั้งในตอนเช้าและตอนเย็น คือช่วงเช้าจะมีการแห่ต้นผึ้ง ต้นผ้าป่ารอบวัด ๓ รอบ เพื่ออุทิศไปให้ผู้ล่วงลับไปแล้วได้รับส่วนกุศลที่ญาติทำไปให้ในวันออกพรรษา

ส่วนตอนเย็นจะทำเหมือนตอนเช้า คือจะมีการแห่ต้นผึ้งและต้นผ้าป่ารอบวัด ๓ รอบ หลังแห่เสร็จแล้วจะนำไปถวายให้กับพระสงฆ์ เพื่อให้พระสงฆ์ทำพิธีอุทิศส่วนกุศลไปให้กับผู้ล่วงลับไปแล้วมารับส่วนบุญไป ส่วนตอนกลางคืนจะมีการล่องเรือไฟโดยใช้ลำกล้วยมาทำเป็นแพ และประดับด้วยแสงเทียนล่องไปตามแม่น้ำ และพิธีเสร็จก็ประมาณ ๓ ทุ่ม

ปัจจุบันบุญวันออกพรรษาจะมีชาวบ้านในหมู่บ้านและหมู่บ้านใกล้เคียงมาร่วมทำบุญกันมากกว่าแต่ก่อน การทำบุญในตอนเช้าและตอนเย็นยังคงเหมือนเดิม แต่ที่เปลี่ยนแปลงไปบ้างคือมีการละเล่นของคนสมัยใหม่ที่สนุกสนาน คือมีคนหนุ่มสาว เด็กๆ ในหมู่บ้านจะมีการจุดพลุ ประทัด ดอกไม้ไฟ เพื่อสร้างสีสันให้กับงานวันออกพรรษาอย่างสนุกสนาน จนถึงเวลา ๒๓.๐๐ น. จะหยุดการละเล่นทุกอย่าง เป็นเสร็จพิธีงานวันออกพรรษา

นอกจากนี้ก่อนวันออกพรรษา ๒ วัน ยังมีการทำปราสาทผึ้ง ไหลเรือไฟ ที่แม่น้ำหมัน เพื่อบูชาพระแม่คงคา ทางหมู่บ้านจะจัดเตรียมหาไม้ไผ่มาไว้ทำเป็นต้นประสาธผึ้งและเรือไฟ อุปกรณ์ในการทำต้นผึ้งจะใช้ไม้ไผ่สานเป็นโครงขึ้นเป็นรูปต้นประสาธผึ้งจำนวน ๑ ต้น เมื่อสานเสร็จจะนำกาบกล้วยไปโอบรอบต้นปราสาทผึ้งก่อนที่จะสลักเป็นลวดลายต่างๆ เมื่อทำเสร็จแล้วชาวบ้านก็จะนำเทียนหล่อก้อน

เล็กๆ มาติดตามต้นประสาธน์เพื่อให้สวยงาม พอดกเย็นชาวบ้านจะนำต้นประสาธน์ไปแห่รอบวัด ๓ รอบ ก่อนนำไปถวายพระภิกษุสงฆ์ เป็นอันเสร็จพิธี

ส่วนตอนกลางคืนจะมีการส่องเรือไฟ วัสดุสำคัญในการทำเรือไฟคือต้นกล้วยนำมาทำเป็นเรือ แพก่อนที่จะนำไม้ไผ่มาสานเป็นรูปจระเข้ เรือ และม้า แล้วใช้กาบกล้วยมาโอบรอบจระเข้เรือและม้าก่อน ตกแต่งประดับเทียนให้สวยงาม ในตอนกลางคืนก็จะมีคนนำเรือไฟออกมาส่องไปตามลำน้ำ เป็นอันเสร็จพิธีวันออกพรรษา

เดือน ๑๒

ประเพณีลอยกระทง ลอยกระทงไม่ใช่เป็นประเพณีดั้งเดิมของวัฒนธรรมลุ่มน้ำหมัน แต่เป็นประเพณีใหม่ซึ่งเริ่มขึ้นก่อนปี พ.ศ. ๒๕๐๐ ไม่นานนัก โดยหลายหน่วยงานร่วมกันจัด เช่น อำเภอ ตำรวจ ตำรวจตระเวนชายแดน โรงเรียน และตัวแทนบ้านคุ้มต่างๆ ทำแบบการลอยกระทงสุขุขทัยของภาคเหนือ ให้ชาวบ้านทำคนละกระทงใบเล็กๆ มารวมกัน แล้วประธนาใบพิธิธิจะกล่าวบูชาพระแม่คงคา ไปลอยกันที่หนองน้ำใกล้ตลาดใหม่ เป็นการลอยกระทงเหมือนกับทางภาคกลาง

หลังจากนั้นไม่ถึงสิบปี รูปแบบของการจัดงานได้พัฒนาขึ้น มีการจัดประกวดนางนพมาศ สร้างกระทงใหญ่ๆ ลอยอยู่ไปในน้ำเพื่อให้นางนพมาศลงไป ระหว่างสร้างไฟฟ้าเกิดตูดคนงานตาย เพราะต่อสายไฟลงไปในน้ำ แต่ทุกวันนี้ก็ยังจัดอยู่ เพียงแต่ย้ายมาสร้างกระทงบนบก

นอกจากนี้ยังมีการประกวดประชันกันนางนพมาศ ประกวดกระทงน้อยกระทงใหญ่ เป็นเหตุทำให้คนทะเลาะกัน เพราะเมื่อมีการแข่งขันประกอบกับการกินเหล้าเมายาก็มีการโง่กันขึ้นมา

เดือนอ้าย

บุญเข้าปริวาสกรรม เดือนอ้ายนิมนต์พระสงฆ์เข้าปริวาสกรรม เป็นพิธีกรรมเพื่อให้พระภิกษุผู้กระทำความผิดได้สารภาพต่อนาคณะสงฆ์ (ไม่ใช่การล้างบาป) แต่เป็นการฝึกสำนึกความผิดข้อบกพร่องของตัวเอง

เดือนยี่

บุญข้าวแจก บุญข้าวแจกคือการทำบุญทานไปให้ญาติที่ล่วงลับไปแล้ว มักทำตอนเดือนยี่ ถ้าบ้านไหนมีบุญข้าวแจก ก่อนถึงวันแรมหนึ่งวัน กลุ่มผู้ชายในหมู่บ้านจะช่วยกันปลุกผามเพื่อให้ญาติพี่น้องและชาวบ้านมานั่งแต่งเครื่องทาน ผามสร้างจากไม้ไผ่ที่มีลำตันไม้ใหญ่ก็นำมาทำเป็นเสา มุงหลังคาด้วยก้านมะพร้าว พื้นปูด้วยกะลา

ในวันนี้ญาติพี่น้องและชาวบ้านยังจะไปช่วยกันเตรียมข้าวของที่จะทำบุญให้ผู้ล่วงลับ เช่น เสื้อผ้าห่ม หมอน รองเท้า ถ้วยจาน และตะเกียง โดยจะนำมาห่อเข้ารวมกันใส่กรวยใบใหญ่เรียกว่า "กรวยบัง" และยังช่วยทำอาหารในวันงาน โดยมักนิยมทำขนมจีน อาหารหวานก็ลอดช่อง มีการฆ่าหมูฆ่าวัว เพื่อนำมาทำกับข้าวไว้เลี้ยงพระ ญาติพี่น้อง และชาวบ้านที่มาร่วมงาน บ้านไหนมีฐานะดีจะจ้างหมอลำมาแสดงทั้งคืน แต่บางบ้านก็มีเฉพาะเครื่องไฟติดให้สว่างไสว

เมื่อถึงวันแต่งจะประกอบพิธีที่ผามในช่วงสายๆ ชาวบ้านที่มาร่วมงานจะนำชิง ถั่ว ข้าวสาร เงิน ดอกไม้ ธูปและเทียนมาร่วมงาน ส่วนเจ้าภาพจะนิมนต์พระภิกษุสงฆ์และสามเณรมาเทศน์ถวายอาหารเพล หลังจากฉันเสร็จจะฟังพระเทศน์ก่อนประกอบพิธีถวายบังกรวยแด่ญาติผู้ล่วงลับพร้อมถวายข้าวของในบังกรวยให้พระ เติมการทำบุญข้าวเจกนั้เป็นงานบุญที่ยิ่งใหญ่ เพราะทำให้ญาติพี่น้องไม่ว่าอยู่ไกลก็จะได้มีโอกาสพบปะกันอีกครั้ง

เดือน ๓

บุญข้าวจี ชาวบ้านจะทำในช่วงหมดภาระหน้าที่จากการทำนาที่จะมาร่วมกันทำบุญ ทำข้าวจีถวายพระสงฆ์ คือจะนำไม้เสียบข้าวเหนียวปิ้งไฟจนใกล้สุกแล้วทอดด้วยไข ปิ้งต่อไปจนเหลือง งานบุญนี้ทางวัดประจำหมู่บ้านจะกำหนดวันแล้วประกาศให้ชาวบ้านได้รับทราบ เมื่อถึงวันงานชาวบ้านก็จะนำข้าวจีไปถวายพระสงฆ์ที่วัด ชาวบ้านเชื่อว่าการทำบุญข้าวจีจะได้านิสงค์มาก แม้ปัจจุบันชาวบ้านหลายคนจะเปลี่ยนอาชีพจากการทำนาก็ยังคงความเชื่อนี้อยู่

ประเพณีและพิธีกรรมในวัฏจักรชีวิต

พิธีกรรมในวัฏจักรชีวิตก็คือ การประกอบพิธีกรรมที่สัมพันธ์กับวิถีการดำเนินชีวิตของนับตั้งแต่เกิด^{๙๙} แก่ เจ็บ และตาย ดังสรุปได้ดังนี้

การบวช

เมื่อลูกหลานมีอายุครบ ๒๐ ปีบริบูรณ์จะนิยมบวชพระ ถ้าอายุต่ำกว่าก็บวชเณร แต่การบวชเณรนี้ไม่มีพิธีมากมาย แต่การบวชพระมีพิธีมาก โดยชาวบ้านถือว่าชายใดก่อนจะแต่งงานต้องบวชให้พ่อแม่ก่อนเพื่อล้างบาปล้างกรรม

เครื่องใช้ในการบวช มีเบิง (เตียงนอน) ร่มรองเท้า ผ้าไตร บาตร คันตาลปัด ดันหมากเบิง ๒ ดัน ทำด้วยหมากแคะสลัก มะพร้าว ๒ ลูกหรีบน้ำหวนาค (เอาเมล็ดข้าวเปลือกเจียบเทียบ) แล้วสู่ขวัญนาคเสร็จพิธีแล้วก็แห่ขบวนไป บวชพระที่มีโบสถ์ นิมนต์พระภิกษุสงฆ์ ๖ รูป พระหัวสุตร ๒ รูป

การแต่งงาน

สมัยก่อนก่อนที่คนหนุ่มสาวที่จะแต่งงานกันเป็นฝั่งเป็นฝา มีครอบครัวนั้น พ่อเป็นหนุ่มเสียงแตก ชาวบ้านเขาจะเรียกกันว่า สอนบ่าวขึ้นสอนสาวขึ้นแล้ว คนสมัยก่อนไม่ค่อยได้ออกไปไหนอยู่แต่บ้าน พ่อโตขึ้นหน่อยก็พ่อแม่สอนให้ไปทำไร่นา ทำสวน เลี้ยงพ่อแม่พี่น้องอยู่บ้าน คนสมัยโบราณเขาถือถือคำพูดเป็นสิ่งสำคัญมาก ก่อนที่บุคคลใดคนหนึ่งจะมีครอบครัวหรือแต่งงาน ถ้าคนไหนไม่ว่าหญิงหรือชาย ขยันทำมาหากิน ทำไร่นาทำสวน เก่ง จะมีผู้หลักผู้ใหญ่หมายตาไว้เป็นเหยเป็นสะใภ้ของตนเอง

^{๙๙} โปรดดูในบทสุภาพและสาธารณสุขของคนลุ่มน้ำหมัน

ส่วนใหญ่หนุ่มสาวเขาไม่ได้เกี่ยวพาราสีกันเอง จะมีพ่อสื่อเข้ามาคุยก่อนว่าคนนั้นคนนี้เขาสนใจ จะพามาหาหรือมาคุยด้วยได้ไหม หรือต่างคนต่างไม่กล้ามาคุยกันก็จะฝากคำพูดไปกับพ่อสื่อให้ไปพูดแทน คำตอบคำถามฝ่ายหญิงฝ่ายชายพ่อสื่อรู้หมดนัดพบกันที่ไหนงานอะไรพ่อสื่อเป็นคนนำไปพบกัน แต่ก่อนที่พ่อแม่ฝ่ายหญิงเขาให้ จะให้ลูกสาวเขาออกมาพบหรือมาเที่ยวดูหนังหรืองานต่างๆ ด้วย กับผู้ชายคนนั้นต้องเป็นคนที่พ่อแม่ฝ่ายหญิงหมายมั่นถูกใจ พูดง่ายๆ ว่าเป็นคนขยัน เป็นคนที่จะดูแลเลี้ยงลูกของเขาได้ การแสดงออกของฝ่ายชายว่าให้ฝ่ายหญิงรู้ว่ารักชอบจริงๆ พ่อได้พูดคุยกันบ้างแล้วก็จะขอเสนอตัวไปทำงานช่วยที่บ้าน เช่น ถูดย่านาก็ต้องตื่นเช้าไปทำนาแต่เช้ามืด ถูดย่านาก็ต้องไปแต่เช้ามืดทุกวัน ไปทำงานทำหน้าที่หลายอย่างเพื่อให้พ่อแม่พี่น้องและฝ่ายหญิงเขาได้รับรู้ว่าฝ่ายชายเขาต้องการมาเป็นเขยบ้านนี้จริง เป็นการป้องกันหนุ่มคนอื่น ๆ เข้ามาจีบแข่งด้วย ฝ่ายหญิงได้รู้ได้เห็นการกระทำหรือการปฏิบัติต่อตนเป็นที่น่าพอใจแล้ว คิดว่าจะเป็นที่พึ่งให้กับตนเองและครอบครัวได้ก็ต้องออกปากไปบอกพ่อแม่ให้มาสู่ขอตามประเพณี

การแต่งงานเป็นสามีภรรยาตามประเพณีสมัยก่อน การปฏิบัติหน้าของฝ่ายชายและฝ่ายหญิงถือเป็นสิ่งสำคัญมาก เพราะธรรมชาติคนเราเมื่อแต่งงานกันแล้ว จะต้องอยู่ด้วยกันเป็นเวลานาน การที่สามีภรรยาจะอยู่ร่วมกันด้วยความปกติสุข ทั้งสองฝ่ายจะต้องรู้จักปฏิบัติให้ถูกใจกันตามประเพณี มีความอดทนอดกลั้นสูง โบราณมักถือกันว่าสามีเป็นหัวหน้าครอบครัวหรือเปรียบว่าสามีเป็นช้างเท้าหน้า ภรรยาเป็นช้างเท้าหลัง พ่อแม่ผู้เฒ่าผู้แก่จึงสอนให้ผู้เป็นภรรยาปฏิบัติตนต่อสามีโดยให้เกียรติสามีมากกว่าตน และผู้เฒ่าผู้แก่ก็สอนให้สามีภรรยาปฏิบัติต่อกัน ให้ยกย่องนับถือว่าเป็นภรรยา ให้เกียรติซึ่งกันและกัน อย่าดูหมิ่นกัน อย่าประพฤตินอกใจครอบครัวตนเอง ให้ขยัน อย่าเกียจคร้าน รู้จักเก็บในสิ่งที่สามีหามาให้ เป็นแม่บ้านที่ดี ให้รู้จักรักเคารพญาติพี่น้องทั้งสองฝ่าย

การแต่งงานอาจเป็นการแต่งงานกับคนข้ามหมู่บ้านก็มี แต่สมัยก่อนไม่ค่อยไปแต่งงานไกลบ้านนัก มักแต่งงานอยู่กับคนในหมู่บ้านใกล้เคียง หรือหมู่บ้านเดียวกันเพราะจะได้อยู่ใกล้พ่อแม่พี่น้อง มีอะไรก็ได้พึ่งพาอาศัยกัน

ก่อนแต่งงานฝ่ายเจ้าบ่าวจะมาอยู่บ้านเจ้าสาวบางคู่จะหนีตามกันไปก่อน เพราะทางผู้ใหญ่ไม่รักไม่ชอบด้วยก็เลยมีอุปสรรคเรื่องความรัก ค่อยกลับมาแต่งงานกันทีหลังถือว่าทำผิดที่บ้าน ต้องกลับมาขอขมาลาโทษจากพ่อแม่ เมื่อก่อนแต่งงานกันแล้วทะเบียนสมรสเขาจะไม่ยึดถือเป็นสิ่งสำคัญ คนส่วนมากจะไม่จดทะเบียนสมรส ถ้าจะเลิกกันมีเรื่องระหองระแหงในครอบครัว โกรธกันไม่พอใจกันก็หอบผ้าหอบผอนหนีกลับบ้าน ก็ไปมีแฟนใหม่ได้เลย ผู้ชายจึงไปมีครอบครัวใหม่ มีลูกใหม่ไปเรื่อยๆ

ปัจจุบันรูปแบบการแต่งงานไม่ว่ามีฐานะหรือไม่มีฐานะ มักจัดงานแต่งงานเลิศจน ไม่มีเงิน ก็ต้องไปกู้หนี้ยืมสินเอามาแต่งงาน เพื่อหน้าตาตนเองหมดเท่าไรไม่ว่ามีลูก ๒ คน ๓ คน ใช้นั้นยังไม่หมด

จึงเห็นได้ว่าตามปกติหนุ่มสาวมีโอกาสหลุดจากเกี่ยวพาราสีได้ตามปกติ ญาติผู้ใหญ่ไม่ได้หวงห้ามแต่ประการใด แต่การกระทำดังกล่าวต้องอยู่ในขอบเขต ไม่เช่นนั้นอาจเป็นการ "ผิดผี" ครั้นเมื่อหนุ่มสาว

ตกลงปลงใจจะแต่งงานกัน ฝ่ายชายจะส่งเจ้าแก่ไปสู่ขอฝ่ายหญิง เมื่อตกลงกันได้แล้วจะตกลงวันแต่งงานหรือ "กินดอง" ไม่มีการหมั้นหมาย แต่มีข้อห้ามว่าห้ามจัดกินดองในเดือนคี่ เดือนยี่ เดือน ๓ เดือน ๕ จะจัดเฉพาะเดือน ๒ เดือน ๔ เดือน ๖ เดือน ๘ และเดือน ๑๒ (เป็นเดือนคู่) จะเป็นข้างแรมหรือข้างขึ้นก็ได้ แต่จะต้องเป็นวันข้างขึ้นจะดีมาก ถือเป็นวันสิริมงคล เพราะข้างแรมคล้ายกับตะวันตกตก เกิดความเชื่อว่ามีดี

ก่อนวันแต่งงานถือเป็นวันสุกดิบหรือวันเตรียมงาน พอถึงวันแต่งงานจะมีขบวนแห่บ่าวเขยออกจากบ้านเจ้าภาพฝ่ายชาย โดยจัดขันหมากเป็นขบวนในตอนเช้า มีการให้ร้องเป็นทีสนุกสนาน เมื่อถึงบ้านเจ้าสาวจะมีการกั้นประตูเงินประตูทอง ฝ่ายชายต้องเสียค่าผ่านประตู กระทั่งเจ้าบ่าวขึ้นบันไดบ้านจะมีเด็กหญิงสาวบริสุทธิ์ ช่วยล้างเท้าให้เจ้าบ่าว ตอนนี้เจ้าบ่าวต้องเสียค่าตอบแทนให้เด็กล้างเท้า (ใช้น้ำปะหม) จึงเข้าพิธีแต่งงานเรียกว่า การปลงเงินสินสอดตามที่ตกลงไว้ การปลงสินสอดให้เพิ่มต่อเป็น ๙ บาท โดยให้ญาติผู้ใหญ่ฝ่ายชายเป็นผู้ปลงมีคำว่า ดังนี้

ปลงบาท ๑ ให้ได้วัวแม่ลาย

ปลงบาท ๒ ให้ได้ควายเขาช่อง

ปลงบาท ๓ ให้ได้หมอง ๙ กำ

ปลงบาท ๔ ให้ได้คำ ๙ หมื่น

ปลงบาท ๕ ให้ได้ข้าวหมื่นเล้าและแสนเย็บ (เย็บหมายถึงกระบุง กระทอ)

ปลงบาท ๖ ให้ได้เมียเทียมช้าง

ปลงบาท ๗ ให้ได้ช้างกับน้ำ

ปลงบาท ๘ คนฉลาดเอาเงินมาให้คนโง่เอาเงินมาบ้าน

ปลงบาท ๙ ขี้ฮ้าย (คนไม่ดี) ขอให้เกิดเป็นดี เศรษฐีให้เอาเงินมาให้ทั่วเทพให้ทั่วเกล้าเจ้าคุณ

ในพิธีเจ้าบ่าวและเจ้าสาวรวมทั้งญาติทั้งสองจะนั่งล้อมวง โดยมีหมอขวัญทำหน้าที่เป็นพรหมบอกกล่าวคำอวยพร เสร็จแล้วให้เส้นฝ่ายผูกข้อมือของคู่บ่าวสาว ส่วนผู้ใหญ่ที่เข้ามาในงานทุกคนก็จะร่วมผูกข้อมืออวยพรให้บ่าวสาวเช่นกัน

เสร็จแล้วญาติฝ่ายหญิงจะจูบมือเจ้าบ่าวไปยังห้องที่เตรียมไว้ให้คู่บ่าวสาว เป็นการบอกกล่าวว่านับแต่นี้ เจ้าบ่าวต้องมาอยู่กินกับเจ้าสาว ส่วนใหญ่ผู้ชายที่เป็นผู้ใหญ่จะจูบมือเจ้าสาวไปอีกห้องหนึ่งเพื่อทำการรับขวัญ เป็นอันเสร็จพิธีแต่งงาน เป็นที่น่าสังเกตว่าจะไม่มีพิธีรดน้ำสังข์คู่บ่าวสาวเหมือนภาคกลาง แต่ปัจจุบันชาวบ้านเริ่มให้ความสำคัญกับพิธีรดน้ำมากขึ้น

หลังจากนั้นเป็นงานเลี้ยงแขกผู้มาร่วมงาน จะจัดใหญ่โตมากน้อยเพียงใดแล้วแต่ฐานะ ส่วนมากก็ให้บ้านเจ้าสาวเป็นที่จัดเลี้ยง ซึ่งต่างไปจากปัจจุบัน (ย้อนหลังไปราว ๑๐ กว่าปี) ที่เจ้าภาพนิยมแจกการ์ดเชิญให้มาร่วมกินโต๊ะจีนเป็นงานฉลองมงคลสมรส โดยจะเช่าสถานที่ราชการในอำเภอตำบลชายเป็นที่จัดงานเลี้ยง

การเจ็บป่วย^{๑๐}

การรักษาพยาบาลมีหมอชาวบ้านรักษา เมื่อป่วยไข้ก็เอายาสมุนไพร (ยาสมุนไพร) มาฝนให้กิน เช่น หัก ขาหัก มีหมอเป่าเสกใส่น้ำมันยาทา เพื่อให้กระดูกจืดกัน (ติดกัน) ถ้าฟกช้ำดำเขียวให้เอาใบหนาด และใบเป๋ามาอังไฟประคบให้กันหรืออย่างบนเตาไฟ

การที่หมอเป่าจืดกระดูกได้นั้น ชาวบ้านจะต้องเตรียมเครื่องคายนี้น้ำให้หมอเป่าประกอบพิธีตั้ง คาย การตั้งคายนี้น้ำเครื่องเช่นจำพวก เหล้า ไช้ ชัน ๕ หรือ ชัน ๘ เงินใส่คายนี้น้ำ ๑ เฟื้อง (สิบสองสตางค์) เมื่อหายแล้วให้ยกเลิกคายนี้น้ำในสมัยก่อนถ้าจะไปโรงพยาบาลไปหาหมอกระดูกก็คงไปไม่ได้ เพราะไม่มีรถ จะต้องเดินเท้า กว่าจะไปถึงโรงพยาบาลในเมืองเลย ต้องใช้เวลาอย่างน้อย ๒ วัน ๒ คืน ฉะนั้นการรักษา จึงรักษากันตามมีตามเกิด

การตาย

ชาวบ้านจะมองเรื่องการตายเป็นเรื่องธรรมดา (ธรรมชาติของสิ่งมีชีวิต) แต่ทุกคนก็ไม่อยากตาย ถ้าเว้นได้ก็อยากเว้น ถ้าหนีได้ก็อยากหนี ทั้งๆ ที่รู้ว่าจะอย่างไร หรืออย่างไร ก็ไม่พ้นความตาย แต่ก็จำต้อง พยายามดูแลให้ตนเองมีอายุยืนยาวที่สุด

ถามว่ากลัวตายหรือไม่ เกือบทุกคนจะตอบว่า "กลัว" ใครๆ ก็ไม่อยากตาย ไม่ว่าตายในลักษณะ ใด คนโบราณมีความเข้าใจว่า คนตายกลายเป็นผี ดวงวิญญาณจะล่องลอยไปทุกหนทุกแห่ง เพียว หลอกหลอนคนที่ยังไม่ตาย โดยเฉพาะคนแก่เมื่อตายไปแล้ว เป็น "ผีเสื้อ" วนเวียนอยู่กับลูกหลาน ถ้ามี คนตายในหมู่บ้านชาวบ้านจะกลัวมาก ตอนกลางคืนจะไม่ยอมออกนอกบ้าน

การตายดีคือตายเพราะเจ็บป่วยหรือตายเมื่อแก่ชราแล้ว ส่วนการตายไม่ดีคือการถูกบังคับให้ ตาย เช่น ถูกฆ่าตาย ตายจากการเกิดอุบัติเหตุ ตายเพราะถูกสัตว์มีพิษขบกัด ถูกฟ้าผ่า เป็นต้น

ชาวบ้านมองเรื่องของความตายว่า ถ้าตายตั้งแต่ยังเล็ก พ่อแม่ญาติพี่น้องจะเศร้าโศกเสียใจ แต่ ก็ยังมีความหวังว่า เด็กที่ถึงเกิดได้ไม่นาน คงจะกลับมาเกิดใหม่อีกครั้ง ดังนั้นหากเด็กอายุ ๑-๒ ขวบ เกิด ตาย พ่อแม่มักจะเอาสีป้ายหน้าผาก แก้ม คอ คาง หรือท้อง ปั้นเครื่องหมายไว้ เมื่อว่าเด็กกลับมาเกิด ใหม่กับญาติพี่น้องคนใดก็ตาม ถ้าปรากฏว่ามีสีป้ายติดมาด้วยก็เข้าใจว่าเป็นลูกของตนที่มาเกิดใหม่ จะ ดีใจและมันแหวะเวียนไปเยี่ยมถามข่าวอยู่เสมอ ความเชื่อเหล่านี้จะค่อยๆ เลือนหายไปตามสภาพสังคม ในปัจจุบัน

แต่หากเป็นกรณีคนหนุ่มสาวตายนับเป็นการสูญเสียครั้งยิ่งใหญ่ รู้สึกโศกเศร้าเสียใจอย่างยิ่ง เป็นเวลานานกว่าจะลืมได้ ส่วนพ่อหรือแม่ตายทั้งลูกเล็กๆ ไว้ นับเป็นที่น่าเวทนา ส่วนมากจะคิดถึง อนาคตของเด็กว่าจะทุกข์ได้ยากลำบากเพียงใด ขณะที่คนเฒ่าคนแก่ตายถือเป็นเรื่องธรรมดา แต่ ลูกหลานก็ยังห่วงหาอาลัยอยู่

^{๑๐} ศึกษารายละเอียดการเจ็บป่วยและความเชื่อของคนท้องถิ่นในบทความและการสารานุกรม

เป็นที่สังเกตว่าการตายของพ่อหรือแม่ขณะที่ลูกยังเล็กทำมาหาเลี้ยงตัวเองไม่ได้ ฝ่ายที่ยังอยู่ต้องรับภาระในการเลี้ยงดูลูกให้เติบโต ไม่ได้รับการศึกษาจนกระทั่งช่วยเหลือตนเองได้ แต่คนสมัยก่อนได้ให้ข้อสังเกตไว้ดังนี้

พ่อตายแม้อยู่ก็เหมือนหนึ่งว่าอยู่ทั้งพ่อและแม่ เพราะแม่สามารถเลี้ยงดูลูกได้ดี ทำหน้าที่ได้ทั้งพ่อและแม่ แม่จะไม่ยอมแต่งงานใหม่จนกว่าลูกจะเติบโต

หากแม่ตายพ่อยังอยู่ ท่านก็เปรียบว่าเหมือนตายทั้งพ่อและแม่ เพราะพ่อมักจะไปมีภรรยาใหม่ทิ้งลูกไว้ให้ป่วยตายายเลี้ยงดู เป็นธรรมชาติของคน ภรรยาใหม่จะไม่รักลูกติดสามี ซึ่งมีจำนวนมากด้วย ภรรยาใหม่ที่รักลูกติดสามีก็พอมิให้พบเห็นได้บ้าง แต่ฝ่ายสามีจำนวนไม่น้อยที่รักลูกติดภรรยาเหมือนลูกของตนเอง ถ้าทั้งสองฝ่ายต่างมีลูกติดเหมือนกัน และฝ่ายภรรยามีคุณธรรม การอยู่ร่วมกันในครอบครัวก็มีความสุข อีกนัยหนึ่งพระท่านให้ข้อคิดเป็นคำเปรียบเทียบไว้ว่า “ขาดพ่อเหมือนถ่อหัก ขาดแม่เหมือนแพแตก”

ขาดพ่อเหมือนถ่อหักหมายความว่าลูกที่ขาดพ่อซึ่งเป็นผู้นำครอบครัว ยังมีแม่ที่จะคอยประคับประคองหาไม้หาพายมาค้อยๆ ถ่อแพพายพาลูกเข้าหาฝั่งได้ ส่วนการขาดแม่เหมือนแพแตกหมายความว่าลูกที่ขาดแม่ดูแลเหลือแต่พ่อ พ่ออาจจะไปมีครอบครัวใหม่ ทิ้งลูกให้ตกตะกั่วลำบาก ลูกต้องตะเกียกตะกายช่วยเหลือตัวเองเพื่อความอยู่รอด

ดังนั้นคนเราจะยากดีมีจน เป็นใหญ่เป็นโตขนาดไหนสุดท้ายของชีวิตก็ต้องตาย หากว่าการตายของใครคนใดคนหนึ่งในหมู่บ้านกลับเกิดพิธีกรรมมากมาย กล่าวคือนับจากชาวบ้านหรือญาติจะช่วยกันหาไม้มาทำโลงศพ บางศพก็ใช้ “กะลา” ที่สานด้วยไม้ดอกที่ชาวนาเอารองตีข้าวนามาห่อ และไม่มียาฉัดกันเน่าเหมือนสมัยนี้ เอาศพไว้เพียง ๑-๒ คืนเท่านั้นก็นำไปฝังที่ป่าช้าตอนกลางคืนถึงวันศพ (เรียกว่าวันเหือนติ) มีการเล่นหมากเลือกินวัวและหมากข้าวเจ้า

วิธีเล่นหมากข้าวเจ้ามีฝ่ายชายฝ่ายหญิงไม่จำกัดจำนวน เอาข้าวมาก่อนหนึ่ง ถ้าฝ่ายหญิงเล่นก็เอาข้าวเจ้าลงที่ฝ่ามือฝ่ายหญิง จำไปจำมาเอาข้าวไว้ฝ่ามือคนใดคนหนึ่งโดยมิให้ฝ่ายชายรู้แล้วให้ฝ่ายชายทายว่าข้าวอยู่กับมือใคร ถ้าฝ่ายชายทายไม่ถูก ฝ่ายหญิงจะตีฝ่ามือฝ่ายชายแล้วฝ่ายหญิงเล่นต่อ หากฝ่ายชายทายถูก ฝ่ายชายจะตีฝ่ามือฝ่ายหญิง เปลี่ยนให้ฝ่ายชายเล่นต่อไป ส่วนมากมักมีแต่ผู้บ่าวผู้สาวเล่นกัน

ส่วนขั้นตอนของพิธีกรรมศพประกอบด้วย การอาบน้ำศพ (ในอดีตไม่มีการอาบน้ำศพ) ถ้าตายโหงไม่อาบน้ำเพราะถือว่าตายไม่บริสุทธิ์ จะมัดเอาไปฝังเท่านั้น ส่วนตายธรรมดาจะเอาน้ำอบน้ำหอมอาบให้ หมายความว่าเอาน้ำพระพุทธมนต์นี้อาบให้ศพ เพื่อให้หมดจดจากบาปกรรมทั้งหลายที่เขากระทำแล้ว

หลังจากนั้นจะมีการแต่งตัวให้ศพ ทาแป้ง ทาน้ำหอมให้ เวลาเอาแบงทาเอาน้ำหอมทา ให้ภavana ในใจว่า “สีละคันเทติ อิมัลละ มะตะละสิริสสะ วิเลปะนัง กะโรมะ” แปลว่า เราทั้งหลายขอให้ร่าง

ผู้ตายนี้ด้วยของหอม แล้วจึงทาแป้งแล้วแต่งตัว คือ ใส่เสื้อผ้าให้ศพ ตามประเพณีโบราณให้ทำกลับกัน นุ่งกางเกงให้ใส่กระดุมด้านหลัง ใส่เสื้อก็ให้ติดกระดุมด้านหลัง หรือทำกลับกันกับคนเป็นนั่นเอง ส่วนเวลาห่มผ้าใส่เสื้อให้ปริกรรมว่า "ปะริสุทธะสีเลนะ อิมัสสะ มะตะสะระรัลสะ อังวัง การิ กะโลมะ" แปลว่า เราทั้งหลายแต่งกายให้ผู้ตายนี้ด้วยเครื่องประดับคือสีลอันบริสุทธิ์

ต่อมาเป็นการหวิมศพมีด้วยกันหลายวิธีกล่าวคือ วิธีแรกเป็นการหวิมาข้างหน้าให้กล่าวคำว่า "อนิจจา วะตะ สังขารา อุปปาทวะยะธัมมิโน" แปลว่า ร่างกายไม่เที่ยงหนอ เกิดขึ้นมาก็เสื่อมสิ้นดังนี้ วิธีที่สอง หวิไปข้างหลัง ให้ท่องว่าคาถาว่า "อุปปชิตวานิรุชฌันติ" แปลว่าร่างเกิดขึ้นแล้วแตกตาย ทำลายขันธไปเป็นเรื่องราวธรรมดาหนอ

ส่วนขั้นตอนการรดน้ำศพจะท่องคาถาปริกรรมเวลารดน้ำศพให้ว่าดังนี้ "อิทัง มะตะกะสะระสีรัง อุทะกัง อียะ สัจจจิตัง อะโหสิกังมัง" แปลว่าขอให้ผู้ตายอโหสิกรรมแก่ข้าพเจ้า เหมือนน้ำที่ข้าพเจ้าได้รดแล้วนี้เกิด หลังจากนั้น จึงเอาเงินใส่ปากศพ ประเพณีโบราณมักเอาเงินใส่ปากศพด้วย เพราะเห็นว่าผู้ตายไม่มีเงินใช้ในปรโลก แต่ทางกรรมเป็นการเตือนให้คนเป็นรู้ว่าหาไว้มากๆ เวลาตายจะยึดใส่ปากให้บาทเดียว นอกจากนี้ยังมีการเอาหมากใส่ปากศพ สมัยก่อนคนกินหมากถือว่าอยู่ในสังคมผู้ใหญ่ น่าเกรงขาม หรือใช้ขี้ผึ้งปิดตาปิดปากศพมีความหมายว่า บอดเสียบ้างบางครั้ง ไม้เสียได้บางครั้ง แล้วเราก็จะสบาย

ส่วนการมัดศพ ให้ใช้ผ้าขาวห่อให้แล้วมัด ๓ เปาะที่ข้อมือ ที่คอและที่เท้า โดยหันหัวศพไปทางทิศตะวันตก ขณะที่การเอาศพลงโลง มีข้อห้ามว่า ห้ามพูดคำว่าหนัก ท่านว่า "ชะล้า" คำว่า ชะล้า คือคำไม่ดี จะใช้คนก็คนก็ให้คนเท่านั้นยก และให้ยกครั้งเดียว

นอกจากนี้ยังมีการเลี้ยงข้าวศพ แต่งไว้พอสมควรก็เอาข้าวนั้นให้สัตว์กิน พร้อมจัดงานสวดอภิธรรมให้บุญแก่ผู้ตาย ส่วนวันเผาศพมีข้อห้ามว่าห้ามเผาวันพระและวันอังคาร บางหมู่บ้านเว้นวันพุธ

หากเป็นสมัยก่อน หากการตายเกิดขึ้นในหมู่บ้านและเป็นคนที่มิฐานะดีจะตั้งศพสวด ๒-๓ วัน แล้วนำไปเผาที่ป่าช้านอกหมู่บ้าน หากเป็นคนยากจนไม่มีเงินทองที่จะเก็บรักษาศพบำเพ็ญกุศลก็จะใช้เสื้อจันทบูรหรือไม่เสื้อลำแพนที่ชาวบ้านเรียกว่า "กะลา" (ไม้ไผ่สับตีเป็นแผ่น) ห่อและใช้ดอกผูกก่อนนำไปฝังทันที

ปัจจุบันพิธีกรรมศพเปลี่ยนไปมาก หมู่บ้านมีการสร้างเมรุที่ป่าช้า หากเป็นคนยากจนจะมีกองทุนฌาปนกิจ (เริ่มปี พ.ศ. ๒๕๓๕) ประจำหมู่บ้านช่วยเหลือ จึงสามารถตั้งศพบำเพ็ญกุศลได้ ๓ วัน แต่สิ่งที่ชาวบ้านยึดถือปฏิบัติมาแต่โบราณกาลคือจะไม่เผาศพในวันพุธ ส่วนวันที่ชาวบ้านนิยมเผาคือวันจันทร์ วันพฤหัสบดี และวันเสาร์ ส่วนวันอังคารและวันศุกร์ไม่นิยมเผา ยกเว้นแต่การตายโหงด้วยอุบัติเหตุ ตายวันไหนให้เผาวันนั้น

ธรรมเนียมและข้อปฏิบัติอื่นๆ

นอกเหนือจากจากฮัตสึบะสองและประเพณีในวัฏจักรแห่งชีวิต คนในลุ่มน้ำหมันยังมีประเพณีสัมพันธ์กับวิถีดำเนินชีวิตที่สำคัญดังนี้

พิธีกรรมขึ้น (ปลูก) บ้านใหม่

การปลูกบ้านใหม่ต้องประกอบพิธีเสาชวัญและเสาแฮก โดยจะต้องยกเสาชวัญที่จะตั้งอยู่ตรงกลางบ้านก่อนเสาอื่น โดยทำการผูกอ้อย ดอกไม้ด้วยด้ายขาวที่ปลายเสา ส่วนหล่มของเสาชวัญจะใส่เงินพวงสตางค์แดง สตางค์ห้า และสตางค์สิบของคนโบราณลงไป ส่วนเสาแฮกคือเสาแรกของตัวบ้านทางด้านทิศเหนือประกอบพิธีเหมือนเสาชวัญเช่นกัน

การปลูกบ้านมีข้อห้ามว่า ห้ามปลูก "ปีมะ" เพราะปีมะโรง มะเส็ง มะเมีย และมะแม ถือเป็นปีไม่ดี คือสิ่งที่ถือเป็นอัปมงคล เช่น มะโรงสื่อถึงโรงศพ และมะเส็งคือเส็งเคร็ง เป็นต้น ดังนั้น ในสี่ปีนี้ชาวบ้านจะไม่นิยมปลูกบ้าน โดยเฉพาะสมัยก่อนชาวนาเวียงจะถือมาก ไม่มีการปลูกบ้านกันเลยทีเดียว

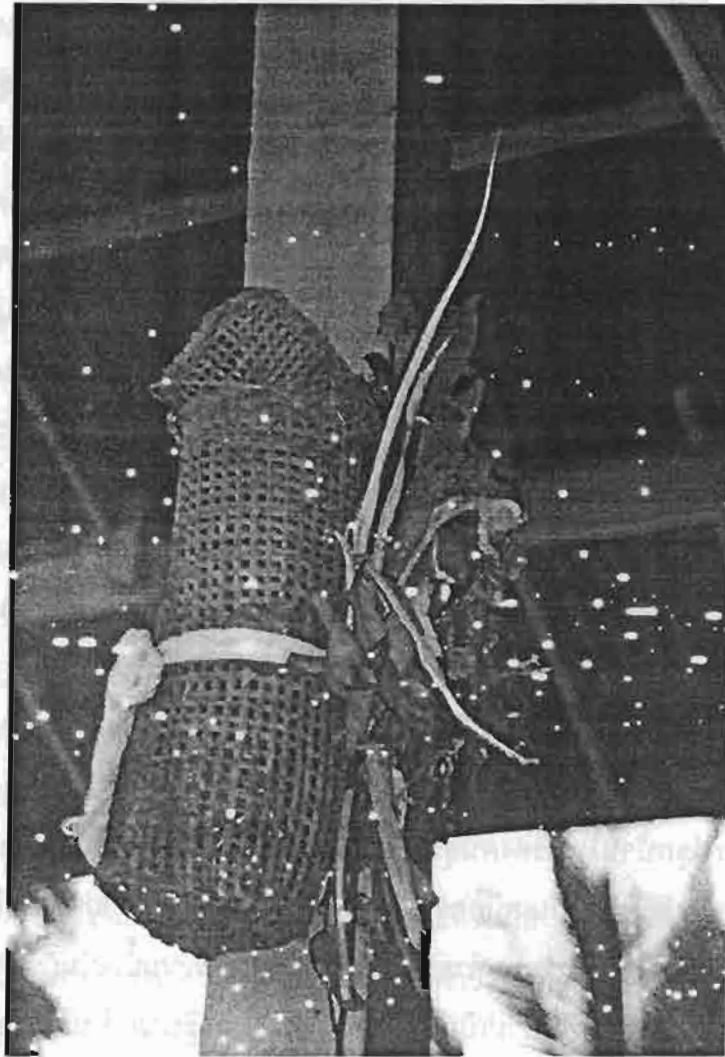
ส่วนวันที่ปลูกจะขึ้นอยู่กับหมอยามจะจับยามว่าวันไหนเป็นวันพิณาศ วันไหนเป็นวันดี ในส่วนตรงนี้จะขึ้นอยู่กับหมอยาม ในปัจจุบันถือเอาความความสะดวกสบายและความพร้อมด้านการเงินเป็นหลัก เรื่องความเชื่อหมอยามเป็นรอง

เดิมการปลูกบ้านใหม่ของคนลุ่มน้ำหมันจะต้องให้หมอยามดูฤกษ์ยามพร้อมทั้งดูว่าพื้นที่นี้สมควรที่จะปลูกบ้านหรือไม่ เป็นเสนียดจัญไรไหม เมื่อก่อนนี้ที่ดินดังกล่าวเป็นที่ตั้งหรือตำครกกระเดื่องและเป็นที่ยืนยงข้าวหรือไม่ หากเคยทำมาจะห้ามสร้างบ้านบริเวณนั้นเป็นอันขาด เพราะชาวบ้านเชื่อว่าเมื่อสร้างบริเวณนั้นแล้วจะเป็นบาปเป็นกรรมซึ่งไม่สามารถอธิบายได้ หรือหากจำเป็นต้องปลูกบ้านในพื้นที่นั้นจริงๆ ก็จะให้หมอยามประกอบพิธีแก้เคล็ด ทำพิธีไล่ผี เสนียดจัญไร เสกคาถาและทำกระทวงวางทั้งสี่ทิศของที่ดิน (บางหมู่บ้านนำ "ควายตุ๋" มาติดแอกไถ ทำการไล่ผีเสียก่อน)

เวลาปลูก หมอยามยังต้องกำหนดว่าบ้านหลังนี้ควรมีกี่ห้อง เสากี่ต้น (มักตกลงกับเจ้าของบ้านถึงความเหมาะสมทางด้านฐานะด้วย เช่น ฐานะดีอาจมีเสาหลายต้น) ที่สำคัญต้องมีเสาแฮกและเสาชวัญ

ส่วนมากเสาแฮกตั้งตรงข้ามกับเสาชวัญ เสาชวัญจะอยู่ที่ด้านเหนือห้องนอน ในวันลงเสาแฮกเจ้าของบ้านจะจัดเตรียมด้ายสายสิญจน์ หมากพลู มะพร้าว และอ้อย หมัดรวมกัน เสร็จแล้วหมอยามจะเสกคาถาไปผูกที่เสาแฮก ก่อนที่จะยกเสาแฮกปักลงดิน ส่วนเสาชวัญจะทำเหมือนกัน เพียงแต่จะแตกต่างที่ การทำเสาชวัญจะต้องกลิ้งเสาให้เป็นทรงกลมเสียก่อนเพื่อให้มีลักษณะพิเศษ

ปัจจุบันแม้ชาวบ้านจะนิยมปลูกบ้านสมัยใหม่ที่ใช้อิฐฉาบปูน แต่ก็ยังนิยมประกอบพิธีเสาแฮกและเสาชวัญอยู่ เพราะเชื่อว่าจะทำให้อยู่บ้านหลังนั้นอย่างร่มเย็นเป็นสุข

เครื่องเซ่นที่เสาเรือน (ผีเรือน) ของการปลูกบ้านใหม่

การทำบุญบ้าน

ชาวบ้านในชุมชนลุ่มน้ำหมันเชื่อว่าหากต้องการให้ชีวิตอยู่ดีมีความสุข พวกตนจะต้องทำบุญบ้านปีละครั้ง ทำให้ครบ ๓ รอบ โดยจะนิมนต์พระภิกษุสงฆ์มาสวดมนต์เย็น ส่วนตอนเช้าใส่บาตรเป็นเวลา ๓ วัน

ชาวบ้านทุกครัวเรือนจะนำขวน้ำ ทวาย และฝ้ายผูกแขนหรือ "ฝ้ายชะตา" มาไว้สถานที่ประกอบพิธีกรรม พร้อมนิมนต์พระภิกษุสงฆ์มาสวดมนต์เย็นเพื่อประกอบพิธีสวดฝ้ายที่ชาวบ้านได้จัดเตรียมมาครัวเรือนละเส้น

ชาวบ้านจะนำฝ้ายชะตามาปักกราวแขนไว้บนพานมงคล ซึ่งภายในใส่กรวยดอกไม้ ธูปเทียน ๔ เล่ม และเทียนเวียนหัวอีก ๑ เล่ม สำหรับจุดทำน้ำมันตั่งไว้เบื้องหน้าพระพุทธรูปพร้อมด้ายสายสิญจน์

นอกจากนี้ยังทำกระทงใหญ่ ๑ กระทง กว้าง ๒ ศอก ยาว ๔ ศอก และกระทงเล็ก ๘ กระทง ทำจากกาบกล้วยและไม้ดอก (ไม้ไผ่เหลาเป็นชิ้นเล็กๆ และบางๆ) ลอดประสานกันเป็นรูปสี่เหลี่ยม กระทง

ใหญ่มีเครื่องบูชาอย่างละร้อย เครื่องบูชาที่ใส่กระทรงได้แก่แกงส้ม แกงหวาน เมี่ยง หมากพลู กัลยอ้อย ข้าวขาว ข้าวดำ ข้าวแดง ช่อดอก (ช่อทำมาจากไม้ไผ่ฝานเป็นป็นเหมือนไม้ดอก แล้วเอามัดผ้าให้เงินฝอย ตอนปลายให้ฝอยตั้งลงล่าง) และธงหรือตุ้มตามจำนวนเครื่องดังกล่าว

ส่วนกระทรงน้อยใส่เครื่องบูชาตามกำลังวัน คือ วันอาทิตย์ วันจันทร์ ๑๕ วันอังคาร ๘ วันพุธ ๑๗ วันพฤหัสบดี ๑๙ วันศุกร์ ๒๑ วันเสาร์ ๑๐ และพระราหู ๑๒ โดยจะวางกระทรงน้อยตั้งล้อมกระทรงใหญ่ใส่เครื่องบูชาแล้วใส่บาตรถวายอาหารพระ พระจะสวดพระพุทธรูปที่จุดไฟที่ด้ายดวงชะตา

เมื่อเสร็จพิธีสงฆ์ พราหมณ์จะประกอบพิธีสวดกระทรงจนจบ ก่อนที่จะนำกระทรงไปบูชาไว้ตามทิศต่างๆ แล้วนำไปลอยน้ำ พอสวดจบให้ยิงปืน ๑ นัด เพื่อขับไล่เสนียดจัญไรให้พ้นไป

ความเชื่อเรื่องชะล่า

ความเชื่อเรื่องชะล่าก็คือความเชื่อเรื่องเสนียดจัญไร เพราะชะล่าหมายถึงสิ่งต้องห้ามนอกกรอบ นอกประเพณี ถ้าปฏิบัติไม่ถูกต้องหรือไม่เหมาะสมหรือไม่ถูกต้องตามกฎหมายเกณฑ์ที่วางไว้ ดังนั้น เมื่อบุคคลใดบุคคลหนึ่งทำผิดจารีตมักจะถูกต่อว่าเป็นผู้ทำชะล่า ทำให้ผู้กระทำผิดเกิดความเกรงกลัวและละอายต่อสิ่งที่กระทำลงไป

ข้อห้ามที่สำคัญของบ้านนาหอคือห้ามเหยียบธรณีประตู ห้ามหญิงตั้งครรภ์เย็บผ้า ห้ามสระผม วันพฤหัสบดี ห้ามฉีกปากกลางคืน ห้ามนั่งขวางประตู ห้ามลืมสากไว้ในครก ห้ามตากผ้าขึ้นไว้หน้าบ้าน และห้ามผ่าพื้นวันพระ เป็นต้น

ข้อห้ามเหล่านี้เป็นวิธีการสอนทางอ้อมของผู้ใหญ่สมัยก่อน ทำให้ลูกหลานสมัยก่อนต่างเกรงกลัวจนไม่กล้ากระทำสิ่งนั้นๆ กลายเป็นผลดีต่อผู้เชื่อฟัง ดังนั้นชาวบ้านจึงระมัดระวังทั้งตนเองและคอยอบรมลูกหลานสืบต่อกันมาไม่ให้กระทำผิด เพราะเกรงจะเกิดชะล่ากับพวกตน

บทที่ ๗

เจ้าพ่อกวน: วัฒนธรรมลุ่มน้ำหมัน

คนในวัฒนธรรมลุ่มน้ำหมันนอกจากยังคงความเชื่อและศรัทธาในพระพุทธศาสนา และความเชื่อเรื่องผีต่างๆ ดังที่กล่าวในบทที่แล้ว ชาวบ้านยังเชื่อในอำนาจลึกลับและศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ เช่น ความเชื่อเรื่องเจ้าพ่อกวน เจ้าแม่นางเทียม และเหล่าบริวารได้แก่พ่อแสนและนางแตง คือ ชาวบ้านเชื่อว่า เจ้าพ่อกวนและเจ้าแม่นางเทียมคือบุคคลที่วิญญาณผีเจ้านายแต่งตั้งเป็นร่างทรง ซึ่งได้รับการเลือกตั้งโดยวิญญาณพระเสื้อเมืองมาเข้าทรงบุคคลนั้นๆ การแต่งตั้งเจ้าพ่อกวนและเจ้าแม่นางเทียมจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อ เจ้าพ่อกวนและเจ้าแม่นางเทียมเสียชีวิตหรือถูกถอดถอนจากตำแหน่งเมื่อแก่ชรา อย่างไรก็ตามเจ้าพ่อกวนและเจ้าแม่นางเทียมที่ได้รับการแต่งตั้งใหม่ มักเป็นกลุ่มเครือญาติของเจ้าพ่อกวนเจ้าแม่นางเทียมเสมอ ส่วนวิญญาณที่เข้าประทับเจ้าพ่อกวนและเจ้าแม่นางเทียม มีดังนี้

“เจ้าองค์หลวง” คือวิญญาณที่เข้าประทับทรงเจ้าพ่อกวน เป็นวิญญาณของกษัตริย์อาณาจักรล้านช้างในอดีต นอกจากนี้ยังมี “เจ้าองค์ไทย” หรือวิญญาณของกษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาในอดีต นอกจากนี้ยังมีวิญญาณ “เจ้าเมืองวัง” เจ้าเมืองที่อพยพมาจากอาณาจักรล้านช้าง พร้อมกับพ่อขุนผาเมือง และพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ และได้รับมอบหมายจากพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ให้ปกครองรักษาเมืองอยู่ ที่ด่านซ้าย ท้ายสุด “เจ้าแสนเมือง” เป็นวิญญาณของอุปราช (อุปฮาด) ที่ได้รับมอบหมายเช่นกันเจ้าเมืองวังให้ช่วยบริหารบ้านเมืองคู่กับเจ้าเมืองวัง

ส่วนวิญญาณที่เข้าประทับทรงเจ้าแม่นางเทียม คือ “เจ้าเมืองกลาง” เป็นวิญญาณของเจ้านายที่อพยพมาจากอาณาจักรล้านช้าง ที่ได้รับมอบหมายให้ปกครองดูแลบ้านเมือง ชุมชนด่านซ้ายแห่งนี้ และ “นางเค้า” “นางจวง” “นางจัน” และ “นางน้อย” คือ วิญญาณเจ้านายที่เป็นชายาและนางสนมของเจ้าเมืองที่ติดตามมาจากอาณาจักรล้านช้าง

ตำนานการสร้างพระธาตุศรีสองรักกับที่มาของระบบความเชื่อ

“เจ้าพ่อกวน” “เจ้าแม่นางเทียม” “พ่อแสน” และ “นางแตง”

ตามตำนานที่เล่าสืบกันมาในกลุ่มคนลุ่มน้ำหมันกล่าวว่า ปี พ.ศ. ๒๑๐๓ สมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิแห่งกรุงศรีอยุธยา และพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชแห่งอาณาจักรล้านช้าง ทรงตกลงทำสัญญาทางพระราชไมตรี โดยร่วมใจกันสร้างเจดีย์องค์หนึ่งขึ้นที่เมืองด่านซ้าย อยู่บนคาบคบไม้ระหวาง “ต้นรัง” สองต้น ให้ชื่อว่าเจดีย์ศรีสองรัก ให้เป็นเครื่องหมายเขตแดนระหว่างสองพระนคร และเป็นสักขีพยานแห่งการทำสัญญาพระราชไมตรี เสร็จเรียบร้อยแล้วมีการฉลองในวันเพ็ญขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ ของทุกปี

ในระหว่างการก่อสร้างเจดีย์ศรีสองรัก มีเรื่องเล่าว่าพระไชยเชษฐาธิราชได้แต่งตั้งให้ขุนแสน หมื่น และเจ้านางรวมทั้งข้าราชการบริวาร เพื่อควบคุมดูแลการก่อสร้างเจดีย์ศรีสองรักและปกครองเมืองนี้ให้อยู่ในจารีตที่เคยปฏิบัติมาใน ๑๒ เดือน แม้เหตุการณ์บ้านเมืองมีการเปลี่ยนแปลงไปเพียงใด แต่ความเชื่อดังกล่าวยังคงปฏิบัติอยู่ เมื่อขุนแสน หมื่น เจ้านาง และข้าราชการได้สิ้นชีวิตลง เจ้าขุนไกร และเจ้านางน้อยโสดา ซึ่งเป็นเครือญาติกับขุนและหมื่นได้ดูแลเมืองนี้สืบต่อมา นำพาชาวบ้านให้ปฏิบัติเช่นเคย

กระทั่งวันหนึ่งระหว่างที่ขุนไกรนำขุนแสน หมื่น เจ้านาง และบริวารทั้งหลายเตรียมสิ่งของกระทำพิธีกรรมเดือน ๗ ประจำปีเช่นที่เคยปฏิบัติกันมา เมื่อเตรียมสิ่งของที่ใช้ประกอบพิธีกรรมเรียบร้อยแล้ว จึงประกอบพิธีบูชาวิญญาณบรรพบุรุษ ที่มีพระคุณตามจารีตประเพณี สักพักหนึ่ง ขุนไกรกลับมีท่าทางผิดปกติ ก่อนพูดกับเสนาว่า

“รู้ไหมเราคือใคร มาจากไหน”

ทุกคนตอบว่า “ไม่รู้ค่ะน้อย” (ไม่รู้ครับผม)

ต่อจากนั้นขุนไกรที่เป็นเจ้าของร่างพูดว่า “เราคือเจ้าเมืองวัง มาอาศัยร่างของขุนไกรเป็นร่างทรงเพื่อสื่อสารกับพวกเจ้า”

นับตั้งแต่นั้นเป็นต้นไป เราจะมาพบกับทุกๆ คน คือในเดือน ๔ เดือน ๗ ต่อจากนั้นได้แต่งตั้งเจ้านางน้อยเป็นร่างทรงเจ้านาย รวมทั้งพ่อแสน นางแต่ง และบริวาร โดยวิธีผูกข้อมือเข้าทาสบริวาร คอยดูแลเมื่อประกอบพิธีกรรมต่างๆ ตามวัน ตามเดือน ตามปีที่กำหนดไว้ พร้อมอบรมสั่งสอนให้ทุกคนอยู่ในศีลในธรรม และพฤติกรรมให้เป็นแบบอย่างที่ดีกับชาวบ้าน อีกทั้งยังทำนายว่าเหตุการณ์บ้านเมืองปีนี้เป็นอย่างไร ควรกระทำอะไรก่อนหลัง

เมื่อได้เวลาวิญญาณเจ้าเมืองวังจึงออกจากร่างทรงของขุนไกร ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา จึงมีร่างทรงวิญญาณเจ้านายเป็นสื่อกลางในการติดต่อระหว่างโลกวิญญาณกับมนุษย์ ถือว่าขุนไกร เป็นร่างทรงวิญญาณเจ้านายฝ่ายชายเป็นท่านแรก ส่วนเจ้านางน้อยเป็นร่างทรงวิญญาณเจ้านายฝ่ายหญิงเป็นท่านแรก

ระบบความเชื่อ “เจ้าพ่อกวน” ในวัฒนธรรมลุ่มน้ำหมัน

ระบบความเชื่อเจ้าพ่อในที่นี้หมายถึงความเชื่อของคนลุ่มน้ำหมันที่มีต่อเจ้าพ่อกวน เจ้าแม่นางเทียม พ่อแสน และนางแต่ง ตลอดจนธรรมเนียมและข้อปฏิบัติต่างๆ ของความเชื่อดังกล่าวนั่นเอง

เจ้าพ่อกววน

ลำดับผู้ทำหน้าที่เจ้าพ่อกววนตั้งแต่อดีตจากตำนานเล่าสืบต่อกันมาของชาวอำเภอด่านซ้าย^{๓๐}

ดังนี้

๑. เจ้าพ่อกววนขุนไกร (พ.ศ. ๒๑๑๕-๒๑๖๓)

จากที่กล่าวแล้วทำให้ทราบว่าขุนไกรเป็นผู้ที่เจ้านายแต่งตั้งเป็นคนแรก ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๑๑๕ เป็นต้นมา จนถึงปี พ.ศ. ๒๑๖๓ ได้ถึงแก่กรรม

๒. เจ้าพ่อกววนไชยกุมาร (พ.ศ. ๒๑๗๑-๒๒๐๙)

ไชยกุมารเป็นน้องขุนไกร ที่วิญญานเจ้านายเลือกให้เป็นเจ้ากววนต่อจากเจ้าพ่อกววนคนที่ ๑ ถึงแก่กรรม ตำแหน่งว่างเว้นอยู่ระยะเวลาหนึ่ง ระหว่างนั้นยังไม่ได้แต่งตั้งไชยกุมารเป็นร่างทรง ในการประกอบพิธีกรรม พ่อแสนที่เป็นหัวหน้าจึงเป็นผู้นำและคอยชี้แนะแนวทางในการประกอบพิธีกรรมให้กับไชยกุมาร จนเข้าใจขั้นตอนต่างๆ และประพฤติดนเหมาะสม จึงได้รับก ษัตริย์แต่งตั้งจากวิญญานให้เป็นเจ้าพ่อกววนในปี พ.ศ. ๒๑๗๑ และถึงแก่กรรม พ.ศ. ๒๒๐๙

๓. เจ้าพ่อกววนบุญมี (พ.ศ. ๒๓๖๙-๒๔๐๙)

ปี พ.ศ. ๒๓๑๐ พม่ายึดครองกรุงศรีอยุธยา สภาพบ้านเมืองเกิดความแตกแยก ผู้คนขวัญเสีย หลบหนีภัยเพื่อความอยู่รอด ระหว่างนั้นตำแหน่งเจ้าพ่อกววนได้ว่างเว้นเป็นเวลานานถึง ๑๕๐ ปี แต่การประกอบพิธีกรรมตามประเพณีของชาวด่านซ้ายยังคงปฏิบัติเช่นเดิม โดยมีพ่อแสนเป็นผู้นำในการประกอบพิธี แต่ไม่มีวิญญานเจ้านายมาเข้าทรง จนถึง พ.ศ. ๒๓๖๙ ในพิธีเสี่ยงหลหลวงประจำปี เจ้านายจึงแต่งตั้งร่างทรงอีกครั้งหนึ่ง โดยให้นายบุญมี เป็นร่างทรงวิญญานเจ้านายตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๓๖๙ เจ้าพ่อกววนบุญมีถึงแก่กรรม พ.ศ. ๒๔๐๙

๔. เจ้าพ่อกววนสีจัน (พ.ศ. ๒๔๑๔-๒๔๔๕)

เมื่อเจ้าพ่อกววนบุญมีถึงแก่กรรม นายสีจัน เชื้อบุญมี เป็นผู้นำหมู่บ้านที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือ ประพฤติดีเป็นแบบอย่างที่ดีอยู่ในศีลธรรม จึงได้รับการเข้าทรงให้เป็นเจ้าพ่อกววน นายสีจันถึงแก่กรรมปี พ.ศ. ๒๔๔๕ อยู่ในตำแหน่งเจ้าพ่อกววน ๔๙ ปี

๕. เจ้าพ่อกววนเอียง (พ.ศ. ๒๔๔๕-๒๕๓๑)

นายเอียง เชื้อบุญมี เป็นบุตรของนายสีจัน และนางเข็มทอง เชื้อบุญมี มีภูมิลำเนาที่บ้านเด่น หมู่ที่ ๑ ตำบลด่านซ้าย อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย เข้าสู่ตำแหน่งเจ้าพ่อกววนปี พ.ศ. ๒๔๔๕ เมื่ออายุ ๔๐ ปี นายเอียงได้รับแต่งตั้งให้เป็นร่างทรงวิญญานเจ้านาย เป็นเจ้าพ่อกววนที่ทุกๆ คนเคารพศรัทธา ไม่ว่าจะเป็นไปที่ไหนประชาชน พระภิกษุ สามเณร พร้อมทั้งข้าราชการในอำเภอด่านซ้าย ต่างให้ความเคารพและให้เกียรติ ถึงแม้จะอยู่ในร่างทรงหรือไม่ก็ตาม เพราะถือว่าเจ้าพ่อกววนเป็นตัวแทนเจ้านายที่มีพระคุณต่อ

^{๓๐} ดอกบัวทอง (นามแฝง), ประวัติปฐมกาลองค์เจดีย์ศรีสองรัก, ๒๕๐๖, หน้า ๒๑-๓๗.

ชุมชนอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย เจ้าพ่อกวนเสียดถึงแก่กรรมในเดือนเมษายน ๒๔๘๕ อยู่ในตำแหน่งเจ้าพ่อกวนเป็นเวลา ๔๐ ปี

๖. เจ้าพ่อกวนแหว (พ.ศ. ๒๔๙๙-๒๕๓๑)

เจ้าพ่อกวนแหว เชื้อบุญมี ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นเจ้าพ่อกวนอันดับที่ ๖ นับแต่ปี พ.ศ. ๒๔๙๙ ก่อนแต่งตั้งเจ้าพ่อกวนแหวเป็นร่างทรง ตำแหน่งนี้ว่างอยู่เป็นเวลา ๑๔ ปี

ตามประวัติบอกว่าก่อนเจ้าพ่อกวนแหวจะมาเป็นร่างทรง เคยเป็นช่างไม้ที่มีฝีมือขึ้นชื่อ คนหนึ่งในอำเภอด่านซ้าย เมื่อเจ้านายแต่งตั้งให้เป็นเจ้าพ่อกวนแล้วงานที่เคยทำจึงต้องเลิกทำ ตามข้อปฏิบัติของเจ้าพ่อกวน ในการประกอบพิธีกรรมยังคงปฏิบัติตามจารีตประเพณีไม่เคยขาด แต่อยู่มาระยะหนึ่ง เจ้าพ่อกวนแหว เจ้านายได้พักการเป็นตัวแทนเจ้านายอยู่ ๑๒ ปี ตั้งแต่ปีพุทธศักราช ๒๕๐๕-๒๕๑๖ ส่วนผู้ที่สั่งให้พักในการเป็นตัวแทนเจ้านายคือวิญญาณเจ้าเมืองวัง

หอหลวงบ้านด่านซ้าย

หอหลวงบ้านนาเวียงปกคลุมด้วยต้นไม้รกครึ้ม

สาเหตุการพักเป็นตัวแทนเจ้านายนั้นเพราะเจ้าพ่อกวณเฏยังเป็นคนดิบ ยังไม่ได้รับการบวชเรียน จึงลาไปบวชเรียนเพื่อศึกษาหลักธรรมคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ในระยะเวลา ๑๒ ปีที่ไม่มีตัวแทนเจ้านาย การประกอบพิธีกรรมยังดำเนินตามปกติ ส่วนผู้นำพาประกอบพิธีคือเจ้าพ่อกวณเฏ แต่ไม่มีการใช้ร่างเจ้าพ่อกวณเฏประกอบพิธีกรรม กระทั่ง พ.ศ. ๒๕๑๒ ประเพณีเลี้ยงหิ้งเจ้าเมืองวัง วิญญูณเจ้านายมาใช้ร่างทรงของเจ้าพ่อกวณเฏ แสน นางแตง เสนาและบริวาร ต่างพากันชื่นชมยินดี จัดเครื่องสักการะเจ้านายแล้วกล่าวคำว่า

“สาธุ สาธุ ทานโฆทานชีวิต จิตและชอบ ย้ำเกล้า ย้ำกระหม่อม เจ้าเป็นเจ้า เจ้าเมืองวัง คะน้อยพร้อมพลับกับกัน คารวะเจ้าเมืองวัง คะน้อย ให้รับจับใจม เหาขันดอกไม้ด้วยเทอญ”

กล่าวจบ เจ้าพ่อกวณเฏในร่างทรงเจ้าเมืองวัง ดับเทียน รับเครื่องสักการะของทุกคนที่อยู่ในพิธีนั้นพร้อมกันกราบ ๓ ครั้งด้วยความอ่อนน้อม

ในยุคที่ ๒ ของเจ้าพ่อกวณเฏมีการพัฒนา ปรับปรุง และอบรมพ่อแสน นางแตง เสนาประชาชนให้อยู่ในระเบียบวินัย ข้อปฏิบัติ และศีลธรรมอันดี ไม่ให้ประพฤติผิดนอกกลุ่มนอกทาง ให้ทำตัวเป็นแบบอย่างที่ดีต่อตนเองและผู้อื่น ให้เอาใจใส่วัดและศาสนาโดยเฉพาะวัดโพธิ์ชัย วัดพระธาตุศรีสองรัก ต้องช่วยกันดูแลและช่วยกันอนุรักษ์สิ่งของต่างๆ เป็นต้นว่า โบราณสถาน โบราณวัตถุต่างๆ ไม่ให้ใครทำลายและขโมย

ช่วงเวลาดังกล่าว ยังมีการดำเนินการบูรณปฏิสังขรณ์จัดภูมิทัศน์และได้ปรับปรุงบริเวณเจดีย์ศรีสองรักครั้งสำคัญ คือเปลี่ยนเส้นทางเข้าออกจากทางตะวันตกมาเป็นการเข้าวัดทางทิศตะวันออกแทน พร้อมทั้งปรับปรุงถนนรอบบริเวณเจดีย์ศรีสองรัก, สร้างสะพานคอนกรีตข้ามลำน้ำหมัน, สร้างบันไดนาคขึ้นทางใหม่ด้านทิศตะวันออก, บูรณะอุโบสถ, สร้างศาลารายรอบองค์เจดีย์ศรีสองรัก, สร้างศาลาที่พักเจ้าพ่อกวน เจ้าแม่นางเทียม, ซ้อมที่ดินด้านทิศตะวันออกเพื่อขยายพื้นที่, ถมลำน้ำหมันเก่า เปลี่ยนลำน้ำหมันให้ไหลทางใหม่ โดยให้รถชุดลำน้ำใหม่, ปรับปรุงบริเวณเจดีย์ศรีสองรักโดยปลูกกระเบื้อง ปลูกสวนหย่อม และปลูกต้นไม้มงคลและไม้ในวรรณคดี, ตั้งเวรยามสับเปลี่ยน การดูแลเจดีย์ศรีสองรัก, จัดรูปเทียนดอกไม้และแผ่นทองคำปลิ้วไว้ให้คนได้นำไปสักการบูชาและปิดทองเจดีย์ศรีสองรัก, สร้างเหรียญจำลองเจดีย์ศรีสองรัก, สร้างเจดีย์ศรีสองรักจำลอง, อนุญาตให้นำผ้าตาไชนออกไปแสดงนอกเขตพื้นที่ได้, จัดสวัสดิการและค่าตอบแทนให้กับพ่อแสนที่มารักษาเวรยาม, ประการสำคัญที่สุดก็คือมีการอนุญาตให้ทำเหมืองซีเมนต์และกำหนดชุดเครื่องแต่งกายพ่อแสนที่ปฏิบัติหน้าที่ในพิธีกรรม

เจ้าพ่อกวนแถวได้นำคณะพ่อแสน เจ้าแม่นางเทียม นางแต่ง ประชาชนทั่วไปประกอบพิธีกรรมตามจารีตประเพณีอย่างเคร่งครัด เป็นที่เลื่อมใสศรัทธาแก่ผู้พบเห็น ชื่อเสียงของด้านซ้ายเลื่องลือไปทุกถิ่นฐานของประเทศไทยและต่างประเทศ เจ้าพ่อกวนแถวถึงแก่กรรมด้วยโรคชรา ในปี พ.ศ. ๒๕๓๑

๗. เจ้าพ่อกวนถาวร (พ.ศ. ๒๕๓๑-ปัจจุบัน)

เดิมนายถาวร เชื้อบุญมี ประกอบอาชีพรับเหมาก่อสร้าง และเป็นผู้ใหญ่บ้านเดิม หมู่ที่ ๓ ตำบลด้านซ้าย อำเภอด้านซ้าย จังหวัดเลย

ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๓๑ เป็นต้นมา เจ้าพ่อกวนแถวผู้เป็นบิดาล้มป่วย จึงมอบหมายงานประกอบพิธีกรรมให้กับลูกชาย คือนายถาวร โดยให้ศึกษาพิธีกรรมต่างๆ จากพ่อแสนด้านและคณะพ่อแสน และเป็นผู้ดูแลจัดเตรียมสิ่งของร่วมกับเจ้าแม่นางเทียม คณะแสน นางแต่ง ในการประกอบพิธีกรรม

กระทั่ง พ.ศ. ๒๕๓๑ เป็นวันเลี้ยงหิ้งเจ้าเมืองวัง เป็นปีที่ไม่มีผู้แทนเจ้านาย แต่มีผู้นำพิธีกรรมคือพ่อแสนด้านเป็นผู้นำประกอบพิธีกรรม และมีนายถาวร เชื้อบุญมี คอยสังเกตการณ์ร่วมอยู่ด้วย ปรากฏว่าตอนเช้าเมื่อแสนด้านนำเครื่องสักการะบอกกล่าวหิ้งวิงวอนเจ้านายให้มาลง (หมายถึงการที่วิญญาณลงมารับเครื่องบวงสรวงและเครื่องสังเวย) กล่าวเสร็จทุกคนพร้อมกันกราบ ๓ ครั้ง สักพักหนึ่งวิญญาณเจ้านายจึงได้มาใช้ร่างนายถาวร

เมื่อเจ้านายแต่งตั้งให้เป็นร่างทรงแล้ว ต้องประพฤติตัวอยู่ในกรอบประเพณีที่มีมาแต่โบราณ ไม่ให้บกพร่องข้อใดข้อหนึ่ง เหตุนี้นายถาวรจึงต้องลาออกจากการเป็นผู้ใหญ่บ้านตั้งแต่วันนั้นเป็นต้นมา การแต่งกายต้องเปลี่ยนแปลงไป คือจากการใส่กางเกงเปลี่ยนเป็นโจงกระเบนแทน ผมที่เคยตัดต้องปล่อยไว้ให้ยาวเกล้าไว้บนศีรษะ ต้องอยู่ในข้อปฏิบัติของตำแหน่งเจ้าพ่อกวนอย่างเคร่งครัด กระทั่งเมื่อพ่อกวนแถว เชื้อบุญมี ถึงแก่กรรม นายถาวร เชื้อบุญมี จึงได้รับการแต่งตั้งดำรงตำแหน่งเจ้าพ่อกวนจากเจ้านาย เป็นเจ้าพ่อกวนคนที่ ๗ สืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน

พ่อกวานจากหมู่บ้านหนึ่งในอำเภอนครไทย จังหวัดพิษณุโลก
ที่เดินทางมาร่วมประเพณีไหว้พระธาตุศรีสองรัก เมื่อราว ๗๐-๘๐ ปีก่อน

เจ้าแม่นางเทียม

เจ้าแม่นางเทียมเป็นผู้นำทางวัฒนธรรมฝ่ายหญิง ผู้ทำหน้าที่เป็นร่างทรงวิญญาณเจ้านายฝ่ายชาย หรือฝ่ายของเวียงจันทน์ คือ วิญญาณของขุน หมื่น แส่น และบริวารต่างๆ ที่มาสืบพระธาตุศรีสองรัก ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๑๐๓ ได้เสียชีวิตลง

ทั้งขุน หมื่น แส่น บริวาร สร้างหอหึ่งขึ้นเป็นที่สถิตวิญญาณที่เรียกว่า "หอหลวง" แต่ยังขาดสื่อกลางติดต่อกับวิญญาณเหล่านั้น จึงทำการบวงสรวงอัญเชิญวิญญาณมาเข้าทรง ในการทำพิธีบวงสรวงดังกล่าว ผู้นำคือเจ้าขุนไกรและเจ้านางน้อย เป็นผู้นำเสนาข้าราชการบริพาร กระทำพิธีกรรมในเดือน ๗ ขึ้น ๙ ค่ำ ประมาณ พ.ศ. ๒๑๑๕ ณ บริเวณหอหลวง วิญญาณเจ้านายจะมาเข้าทรงเจ้าขุนไกรเป็นอันดับแรก ประกอบด้วยวิญญาณเจ้าแสนเมือง เจ้าเมืองวัง เจ้าองค์ไทยและเจ้าองค์หลวง เมื่อวิญญาณดังกล่าวมาประทับทรงครบทุกองค์แล้วจึงหมดวาระของเจ้าขุนไกร

ต่อจากนั้นเป็นการทำพิธีบวงสรวงขอให้วิญญาณเจ้านายมาแต่งตั้งบุคคลที่เห็นสมควรเป็นผู้แทนเจ้านาย กระทำพิธีกรรมอยู่ระยะหนึ่ง เจ้านายได้มาใช้ร่างเจ้านางน้อยเป็นอันดับแรก ประกอบด้วยวิญญาณของเจ้าเมืองกลาง นางเค้า นางจัน นางจวง และเจ้าองค์ไทย ตั้งแต่นั้นมาจึงมีร่างทรงเจ้านายเพิ่มขึ้น ให้ชื่อว่า "เจ้าแม่นางเทียม"

ภาพนางเทียมในยุคต่างๆ ที่ติดในอาคารพระธาตุศรีสองรัก

เจ้าแม่นางเทียมตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน^{๓๓} มีจำนวน ๗ คนดังนี้

๑. เจ้าแม่นางเทียมน้อย (พ.ศ. ๒๑๑๕-๒๑๑๘)

มีเรื่องเล่าขานกันว่า “เจ้านางน้อย” เป็นน้องต่างมารดาของพระไชยเชษฐาธิราช ได้มาร่วมก่อสร้างพระธาตุศรีสองรักร่วมกับคณะขุน แส่น หมื่น ในการช่วยจัดเตรียมสิ่งของต่างๆ ที่ใช้ประกอบพิธีกรรมตามจารีตประเพณีใน ๑๒ เดือน ระหว่างการก่อสร้าง ขุนไกรจิงนำขุน แส่น หมื่น เจ้านางน้อย และชาวบ้านประกอบพิธีกรรมบวงสรวงสังเวद्यวิญญานบรรพบุรุษที่บริเวณหอหลวง พร้อมอันเชิญวิญญานเจ้านายมาใช้ร่างบุคคลที่เหมาะสม เพื่อให้เป็นสื่อกลางในการติดต่อกันระหว่างโลกวิญญานกับโลกมนุษย์ เพื่อสร้างขวัญและกำลังใจให้กับทุกคน การอันเชิญครั้งนี้ ได้ผลเพราะเจ้านายแต่งตั้ง “เจ้านางน้อย” เป็นร่างทรงฝ่ายหญิงเป็นท่านแรกเรียกว่า “เจ้าแม่นางเทียม” มีหน้าที่เป็นร่างทรงฝ่ายชายตั้งแต่ พ.ศ. ๒๑๑๕-๒๑๔๑

๒. เจ้าแม่นางเทียมโสดา (พ.ศ. ๒๒๐๒-๒๒๕๒)

เจ้าแม่นางเทียมน้อยโสดาอันดับที่ ๒ เป็นบุตรของเจ้าแม่นางเทียมเจ้าแม่นางน้อย กล่าวคือ ขณะที่เจ้าแม่นางเทียมคนที่ ๑ ถึงแก่กรรม เจ้านางน้อยยังเด็กอยู่ ขณะนั้นยังหาผู้เหมาะสมที่จะสืบทอดตำแหน่งเจ้าแม่นางเทียมคนต่อไปไม่ได้ ทำให้ตำแหน่งเจ้าแม่นางเทียมว่างเว้นเป็นเวลา ๒๑ ปี ส่วนการ

^{๓๓} สัมฤทธิ์ สุภามา, บทบาทเจ้าพ่อท้าวเจ้าแม่นางเทียมต่อชุมชน : กรณีศึกษาอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาไทยศึกษาเพื่อการพัฒนาศักยภาพบัณฑิตศึกษา สถาบันราชภัฏเลย, ๒๕๕๔, หน้า

ประกอบพิธีกรรมต่างๆ นั้น ดำเนินไปตามปกติ โดยการนำของพ่อแสน กระทั่งปี พ.ศ. ๒๒๐๒ เป็นวันประกอบพิธีเลี้ยงหิ้งเจ้าเมืองกลาง เวลา ๑๐.๑๙ น. เจ้าพ่อทวน เจ้านางน้อยโสดา พ่อแสน นางแต่ง และชาวบ้านต่างพร้อมใจไหว้หิ้งเจ้าเมืองกลาง ระหว่างนั้นทุกคนต่างอ้อนวอนให้เจ้านายคือเจ้าเมืองกลาง มาให้ร่างผู้ที่เหมาะสมเป็นร่างทรง เจ้านางน้อยโสดาลุกขึ้นไปตีหน้าหิ้งแล้วก้มลงกราบสามครั้ง พร้อมกันหันหน้ามาทางแสน นางแต่ง แล้วถามว่าทุกคนอยู่สบายดีหรือไม่ ปีนี้เราได้แต่งตั้งเจ้านางโสดาเป็นร่างทรงของเรา ถึงแก่กรรมในปี พ.ศ. ๒๒๕๒

๓. เจ้าแม่นางเทียมศรีเมือง (พ.ศ. ๒๓๓๖-๒๓๗๖)

ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๑๐ เป็นต้นมาบ้านเมืองไม่สงบสุข เพราะกรุงศรีอยุธยาแตกเสีย ทำให้ตำแหน่งเจ้าแม่นางเทียมก็ว่างลงเป็นเวลา ๑๒๔ ปี แต่การประกอบพิธีกรรมต่างๆ ในเมืองด้านซ้ายยังคงปฏิบัติเช่นเคย โดยมีพ่อแสนเป็นผู้นำ กระทั่ง พ.ศ. ๒๓๓๖ ในพิธีเลี้ยงหิ้งบ้านเจ้าเมืองกลางประจำปีที่บ้านของเจ้าแม่ศรีเมือง เจ้านายจึงลงมให้ร่างทรงอีกครั้งหนึ่ง คือได้แต่งตั้งเจ้าแม่ศรีเมืองเป็นตัวแทนเจ้านาย เจ้าแม่ศรีเมืองได้นำพาพ่อแสนและนางแต่ง บุรณะพระธาตุศรีสองรัก หอหลวง และวัดโพนชัย ร่วมกับฝ่ายเจ้าพ่อทวน จนบ้านเมืองมั่นคงถาวรทุกคนอยู่ด้วยกันอย่างสันติสุขจนถึงสิ้นอายุของเจ้าแม่ศรีเมือง ในปี พ.ศ. ๒๓๗๖

๔. เจ้าแม่นางเทียมเพชรทอง (พ.ศ. ๒๓๖๑-๒๔๐๑)

เจ้าแม่เพชรทอง ศรีพรหม เป็นบุตรของเจ้าแม่นางเทียมศรีเมือง อยู่ที่บ้านหนองซ้อง ตำบลด่านซ้าย อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย ได้ร่วมพิธีกรรมต่างๆ อย่างใกล้ชิดเสมอมา เมื่อเจ้าแม่ศรีเมืองได้เสียชีวิตลงในปี พ.ศ. ๒๓๕๑ ตำแหน่งเจ้าแม่นางเทียมว่างลงเป็นเวลานานหลายปี เพราะไม่มีร่างทรงที่เหมาะสม หากแต่การประกอบพิธีกรรมต่างๆ พ่อแสนเขื่อนเป็นผู้นำประกอบพิธีกรรม ๑๒ เดือน แทนเจ้าแม่นางเทียม แต่ไม่มีการเข้าทรงเพียงแต่ทำพิธีกรรมตามประเพณี

ในวันที่ ๑๕ เมษายน พ.ศ. ๒๓๖๑ หลังจากวันสงกรานต์ ๑ วัน คณะพ่อแสนฝ่ายซ้ายและคณะนางแต่ง และชาวบ้านได้มาพร้อมกันที่หิ้งเจ้าเมืองกลางและเตรียมสิ่งของเพื่อบวงสรวงเช่นไหว้ประจำปี เจ้านายให้มากินเดือน กินปี และเล่นสงกรานต์ วันที่ ๑๔ เมษายน เป็นวันเริ่มต้นการเลี้ยงหิ้งบ้านเจ้าแม่นางเทียม หรือการลงเล่นสงกรานต์ของเจ้านาย มีการเตรียมสิ่งของประกอบพิธีกรรมเข้าวันที่ ๑๕ เมษายน พ.ศ. ๒๓๖๑

คณะพ่อแสน นางแต่ง รวมทั้งนางเพชรทองมาพร้อมกัน ณ บริเวณ หิ้งประกอบพิธีกรรม ได้เวลาเสียงดนตรี ช้อง พังฮาดตาดชัยตีบรรเลง ๓ ยก พักและนำข้าวปลาอาหารมาเลี้ยงทุกคนที่มาในงานเสร็จแล้ว เวลา ๙.๑๙ น. ได้เวลาแสนเขื่อนนำเครื่องสักการบูชาขึ้นแล้วประกาศให้ทุกคนพร้อมกันคารวะหิ้งเจ้านายโดยการกราบ ๓ ครั้ง เสร็จแล้วทุกคนได้พร้อมกันกล่าวอ้อนวอนขอวิญญานเจ้านาย ได้แต่งตั้งผู้แทนเจ้านายเพราะว่างเว้นมานาน ต่อมานางเพชรทอง ศรีพรหม ได้ลุกขึ้นเดินตรงมายังหน้าหิ้งเจ้าเมืองกลาง ก้มกราบ ๓ ครั้ง แลเมืองจันทน์เห็นเช่นนั้นจึงยกเครื่องสักการะถวายเจ้าเมืองกลาง ใน

ร่างของนางเพชรทอง และนางเพชรทองได้รับเครื่องสักการะแล้วพูดว่า ปีนี้เรามาใช้ร่างตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปให้ทุกคนจงรับทราบเอาไว้ นางเพชรทอง ศรีพรหม เป็นตัวแทนเราแล้ว

เจ้าแม่นางเทียมเพชรทอง ได้นำพ่อแสนและนางแต่งไปพร้อมกับทางฝ่ายเจ้าพ่อกว่นในการพัฒนาพระธาตุศรีสองรักและวัดโพนชัยหลายเดือน หลายปีผ่านไปเจ้าแม่นางเทียมเพชรทองถึงแก่กรรมในปี พ.ศ. ๒๔๐๑

๕. เจ้าแม่นางเทียมขาน (พ.ศ. ๒๔๗๓-๒๕๒๐)

หลังจาก เจ้าแม่นางเทียมเพชรทองถึงแก่กรรม ตำแหน่งเจ้าแม่นางเทียมว่างลง เนื่องจากเจ้าแม่นางเทียมเพชรทองไม่มีลูกสาวเพื่อสืบทอดตำแหน่ง หลานที่เป็นลูกน้องสาวมีหลายคน ไม่รู้คนใดจะได้เป็นผู้เหมาะสมสืบทอดตำแหน่งเจ้าแม่นางเทียมคนต่อไป

ราวปี พ.ศ. ๒๔๗๓ เป็นวันเลี้ยงหิ้งเจ้าเมืองวัง คณะพ่อแสนและนางแต่งทั้งฝ่ายขวาและฝ่ายซ้าย ต่างมาพร้อมกันที่บ้านเจ้าเมืองวัง คือบ้านเจ้าพ่อกว่นเพื่อกล่าวความสะอาดหิ้งเจ้าเมืองวัง อาวุธ อุปกรณ์ เครื่องใช้ต่างๆ พร้อมทั้งเตรียมอาหารคาวหวานถวายเจ้านาย วันนั้นนางขาน สิงห์ประเสริฐ มาร่วมงานด้วยแต่ไม่พูดกับใครได้แต่ยิ้มและร้องไห้

วันที่สองของงานเป็นวันเลี้ยงไหเหล้า เมื่อพิธีเริ่ม นางขาน สิงห์ประเสริฐ ได้ล้มหมอนผิงติดลงท่ามกลางผู้คนที่มาร่วมงาน เจ้าพ่อกว่นให้ไปตามพ่อแสนมาทำนายนว่าเป็นเช่นไร เมื่อแสนมาตรวจดูแล้วทราบว่า เจ้าเมืองกลางได้แต่งตั้งผู้แทนคือ เจ้าแม่นางขานเป็นร่างทรงเจ้านายฝ่ายซ้าย ต่อจากนั้นเจ้าพ่อกว่นจึงถามเจ้าแม่นางขานว่าจะรับตำแหน่งตัวแทนเจ้านายหรือไม่ ขณะนั้นนางขานลูกนั่งอยู่แล้วตอบว่ารับเป็นตัวแทนเจ้านาย อาการมีนงจึงหายไปเหมือนปาฏิหาริย์ เป็นปกติ ถือว่าเดือนมีนาคม ปี พ.ศ. ๒๔๗๓ วิญญาณเจ้านายได้แต่งตั้งนางขาน เป็นตัวแทนเจ้านายตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

ต่อมาปี พ.ศ. ๒๔๙๐ เจ้าแม่นางเทียมขานถูกเจ้านายสั่งพักการเป็นตัวแทนเจ้านาย เพราะเจ้าแม่นางเทียมขาน ประสบอุบัติเหตุ ไม่สามารถประกอบพิธีกรรมต่างๆ ได้

๖. เจ้าแม่นางเทียมฉบับ (พ.ศ. ๒๕๒๐-๒๕๒๖)

เจ้าแม่ฉบับ เชื้อบุญมี เป็นบุตรของนายห้วน และนางจอมแพง พรหมรักษา อยู่บ้านเลขที่ ๑๕ บ้านหนองซ้อง ตำบลด่านซ้าย อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย เกี่ยวข้องกับเจ้าแม่นางเทียมขาน ศรีประเสริฐ ในฐานะเป็นหลานสาว ขณะนั้นลูกสาวของเจ้าแม่นางเทียมขานยังไม่เหมาะสมที่จะรับเป็นตัวแทนเจ้านาย เพราะทุกคนยังเด็กอยู่ เจ้านายจึงเลือกนางฉบับเป็นร่างทรงกระทั่งปี พ.ศ. ๒๕๒๖ จึงถึงแก่กรรม

๗. เจ้าแม่นางเทียมคำฝูง (พ.ศ. ๒๕๒๘-ปัจจุบัน)

เจ้าแม่นางเทียมคำฝูง เชื้อบุญมี เป็นบุตรของนายสงกรานต์ และนางขาน สิงห์ประเสริฐ ได้รับแต่งตั้งเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๘ จากวิญญาณเจ้านายให้เป็นร่างทรง โดยก่อนที่จะได้รับการแต่งตั้ง นางคำฝูง

ยังอยู่ที่กรุงเทพฯ ติดตามสามี คือ นายสะดวก เชื้อบุญมี (อดีตผู้แทนราษฎรจังหวัดเลย) ไปปฏิบัติราชการที่กรุงเทพฯ

คืนวันหนึ่งนางคำฝูอยากเดินทางกลับบ้านที่อำเภอด่านซ้าย เหมือนมีคนมาเรียกให้กลับ และรู้สึกกระวนกระวายมากจนนอนไม่หลับ รุ่งเช้าจึงได้เดินทางกลับมาอำเภอด่านซ้าย จึงรู้ว่าชาวบ้านกำลังเตรียมอุปกรณ์เครื่องใช้เลี้ยงหอยหลวง แต่ไม่ได้คิดอะไร กระทั่งบ่ายของวันรุ่งขึ้น นางคำฝูปวดหัวมาก จนหมดสติ มารู้สึกตัวก็เมื่อนั่งท่ามกลางผู้คน ประกอบไปด้วยเจ้าพ่อกว่น พ่อแสน นางแตง และชาวบ้านผู้ศรัทธา เจ้าพ่อกว่นถามว่า "พร้อมที่จะรับตำแหน่งเจ้าแม่นางเทียมหรือไม่" นางคำฝูตอบทันทีว่า "รับ" ทั้งๆ ที่ไม่รู้สึกตัว จนมาทราบภายหลังว่าตนคือคนที่ได้รับการคัดเลือกให้เป็นตัวแทนเจ้านายฝ่ายซ้ายในตำแหน่งเจ้าแม่นางเทียม

ตั้งแต่นั้นเจ้าแม่นางเทียมคำฝูได้ปฏิบัติพิธีกรรมตามจารีตประเพณี จนเป็นที่เคารพนับถือของแสน นางแตง และข้าราชการบริพาร และคนในเขตอำเภอด่านซ้าย ภูเรือ นาแห้ว จังหวัดเลย และอำเภอเนกรไทย จังหวัดพิษณุโลก และอำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์

พ่อแสน

ตำนานความเป็นมาของพ่อแสนมีที่มาจากเรื่องเล่าในการสร้างพระธาตุศรีสองรักเช่นเดียวกับเจ้าพ่อกว่นและเจ้าแม่นางเทียม กล่าวคือพ่อแสนคือข้าเฝ้าเจ้านาย ประกอบกับสังคมชาวอำเภอด่านซ้ายในอดีต เคยมีแบบแผนการปกครองแบบอาญาสี่ ประกอบไปด้วย เจ้าเมือง อุปฮาด หรืออุปราชและราชวงศ์ ขนชั้นการปกครองซึ่งชาวบ้านถือว่าเป็นเจ้านาย เรียกบุคคลที่อยู่ในการปกครองว่า "ข้า" ผู้ที่อยู่ใต้การปกครองจึงเรียกว่าข้าเฝ้า ประกอบด้วยขนชั้นการปกครองที่เรียกว่า แสน เป็นตำแหน่งข้าเฝ้านั้นมีทั้งหมด ๑๙ ตำแหน่ง แบ่งเป็น ๒ ฝ่าย คือ

ข้าเฝ้าฝ่ายขวา คือข้าเฝ้าฝ่ายเจ้าเมืองวัง (ฝ่ายเจ้าพ่อกว่นในปัจจุบัน) มี ๑๐ ตำแหน่ง คือ

๑. แสนด่าน (หัวหน้าแสน) คือ นายจำปี พรหมรักษา
๒. แสนห่อม คือ นายเหริญทอง เชื้อบุญมี
๓. แสนฮอง คือ นายคำจันทร์ ยะพริก
๔. แสนศรีสงคราม คือ นายพัฒนา เชื้อบุญมี
๕. แสนศรีรักษา คือ นายประไพ เชื้อบุญมี
๖. แสนกำกับ คือ นายละเอียด เชื้อบุญมี
๗. แสนต่างใจ คือ นายลายยนต์ เชื้อบุญมี
๘. แสนศรีสมบัติ คือ นายบรียง ทรงวุฒิ
๙. แสนหนูริน คือ นายวัง นนทะโครต
๑๐. แสนกลาง คือ นายทวี เชื้อบุญมี

ข้าเฝ้าฝ่ายซ้าย คือ ข้าเฝ้าฝ่ายเจ้าเมืองกลาง (ฝ่ายเจ้าแม่นางเทียมในปัจจุบัน) มี ๙ ตำแหน่ง คือ

๑. แสนเขื่อน (หัวหน้าแสนฝ่ายซ้าย) คือ นายทองดี พรหมรักษา
๒. แสนคำบุญยอ คือ นายสกล สิงห์ประเสริฐ
๓. แสนจันทร์ คือ นายชมภู กันสุทธิ
๔. แสนแก้วอันเมือง คือ นายจาน เชื้อบุญมี
๕. แสนกลางโยง คือ นายละคร พรหมรักษา
๖. แสนบัวโฮม คือ นายสมจิตร เชื้อบุญมี
๗. แสนสุขะ คือ นายเวียง สอนจันทร์
๘. แสนเมืองแสน คือ นายพิมพ์า เชื้อบุญมี
๙. แสนเมืองจันทร์ คือ นายบุญช่วย บุณวิจิต

ตำแหน่งที่กล่าวมาข้างต้นจำนวน ๑๙ ตำแหน่ง ชาวบ้านซ้ายเชื่อว่าผู้ที่จะได้เป็นข้าเฝ้าให้กับวิญญาณของเจ้านาย จะเป็นได้โดยการสืบทอดทางสายโลหิต โดยวิญญาณของเจ้านายจะเป็นผู้เลือก ในระหว่างที่มาเข้าทรงในร่างของเจ้าพ่อกวณ เมื่อวิญญาณเจ้านายเลือกผู้ใดแล้วบุคคลนั้นจะเป็นข้าเฝ้า และเป็นที่ยอมรับของคนทั่วไป แสนจะต้องสืบสายโลหิตมาจากวงศ์ตระกูลของแสนคนก่อน

นางแต่ง

ตำนานความเป็นมาของนางแต่งมีที่มาจากเรื่องเล่าในการสร้างพระธาตุศรีสองรักเช่นเดียวกับเจ้าพ่อกวณ เจ้าแม่นางเทียม และนางแต่ง ประกอบด้วยกลุ่มคนที่เป็นผู้หญิงสี่คน มีความใกล้ชิดกับเจ้าแม่นางเทียม ซึ่งทำหน้าที่เป็นร่างทรงเช่นเดียวกัน ปัจจุบัน นางแต่งประกอบด้วย

๑. นางเพลินจิต ธรรมสุริย์
๒. นางบัวกลับ เชื้อบุญมี
๓. นางอินถา พรหมรัก
๔. นางพิศมัย ราศรีชัย

ข้อปฏิบัติของเจ้าพ่อกวณ นางเทียม พ่อแสน และนางแต่ง

แม้ในชีวิตประจำวัน เจ้าพ่อกวณ เจ้าแม่นางเทียม พ่อแสน และนางแต่ง จะเป็นปุุชนธรรมดา หากทว่าก็มีวิถีการดำเนินชีวิตที่ต่างออกไปจากชาวบ้านทั่วไป คือ มีข้อห้าม กฎเกณฑ์และระเบียบต่างๆ ในการควบคุมวิถีการดำเนินชีวิตประจำวัน

เจ้าพ่อกวณ: ข้อปฏิบัติ

ข้อปฏิบัติร่างทรงเจ้านาย เจ้าพ่อกวณ แตกต่างจากบุคคลทั่วไป เช่น ห้ามตัดผม ให้เกล้าผมเป็นมวยไว้ที่ท้ายทอย คาดศีรษะด้วยผ้าขาวอยู่เสมอ ยกเว้นขณะทำพิธีเข้าทรงจะปล่อยผมสยาย

นอกจากนี้เจ้าพ่อกวณยังต้องนุ่งโจงกระเบนด้วยผ้าพื้นสีเข้มๆ เช่น สีน้ำเงิน สีน้ำตาล สีคราม หรือผ้ากล่อม สวมเสื้อสีขาว และมีผ้าคาดบ่าสีขาว ประการสำคัญ ต้องถือศีล ๕ และศีล ๘ ในวันพระ

ต้องมีอธยาศัยที่ดี มีไมตรีกับทุกๆ คน ยึดมั่นในคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าและเคารพวิญญานเจ้านาย ต้องทำหน้าที่เป็นตัวแทนของวิญญานเจ้านายในการปกครองดูแลปฏิบัติหน้าที่ของแสน ต้องเป็นผู้นำในการประกอบพิธีที่เกี่ยวกับการเซ่นไหว้วิญญานเจ้านายและพิธีกรรมในรอบ ๑๒ เดือน

ส่วนข้อห้าม คือ ไม่ประกอบอาชีพอื่นได้อีก นอกจากการเป็นร่างทรงของวิญญานเจ้านายอีกทั้ง ยังห้ามเดินลอดใต้ถุนบ้าน รวดตากผ้า และรั้ว รวมทั้งต้องไม่กินอาหารที่เหลือจากคนอื่น ไม่กินอาหารจำพวกเนื้อสัตว์ต่างๆ เช่น เนื้อสุนัข เนื้องู เนื้อเสือโคร่ง เนื้อเสือเหลือง เนื้อเสือดาว เนื้อราชสีห์ เนื้อช้าง เนื้อม้า เนื้อหมี นอกจากนี้ยังไม่กินซากสัตว์ เนื้อที่เกิดจากสัตว์มีพิษกัดต่อย สัตว์ที่เกิดโรคระบาด รวมทั้งไม่กินอาหารในงานศพ

ส่วนข้อปฏิบัติของเจ้าแม่นางเทียมมีลักษณะเหมือนกับเจ้าพ่อกวนเช่นเดียวกัน

พ่อแสน: ข้อปฏิบัติ

พ่อแสนมีข้อปฏิบัติที่แตกต่างออกไปจากสามัญชนโดยทั่วไป ข้อปฏิบัติเหล่านี้เชื่อกันว่าวิญญานเจ้านายเป็นผู้กำหนดขึ้น โดยมอบให้ร่างทรง คือ เจ้าพ่อกวน เจ้าแม่นางเทียมเป็นผู้ดูแลความประพฤติของแสนและวิญญานเจ้านาย ข้อปฏิบัติของข้าเฝ้ามีดังนี้

ในชีวิตประจำวันตามปกติ แต่งกายสุภาพ แต่เวลาเข้าเวรยามรักษาเจดีย์ศรีสองรักและการประกอบพิธีกรรมตามวัน เดือน ปี จะต้องนุ่งผ้าโจงกระเบนลิ้นเข็ม ปกติคือสีน้ำเงิน สวมเสื้อแขนยาวสีขาว และมีผ้าสีขาวพาดบ่า แต่พ่อแสน ๑๐ คน ประกอบด้วย แสนด่าน แสนหอม แสนฮอง แสนศรีสองรัก แสนหนูริน แสนเชื่อน แสนคำบุญยอ แสนจันทร์ แสนแก้วอุ่นเมือง และแสนบัวโฮม เวลาประกอบพิธีกรรมเลี้ยงปีที่หอหลวงและงานบุญหลวง จะมีเครื่องแต่งตัวเฉพาะ คือเป็นเสื้อแขนยาวผ่าอกไม่มีกระดุม ใช้เชือกผูกรัดเอวแทน

นอกจากนี้ต้องรักษาศีล ๕ ในวันปกติ และศีล ๘ ในวันพระ ห้ามเดินลอดรั้วและราวตากผ้า ห้ามกินเนื้อสัตว์ ๑๐ อย่าง เช่นเดียวกับเจ้าพ่อกวนและเจ้าแม่นางเทียม ห้ามกินอาหารในงานศพ และไม่กินอาหารที่เหลือจากคนอื่น

รวมทั้งยังต้องเป็นผู้มีอธยาศัยดี มีไมตรีกับทุกคน ประกอบอาชีพด้วยความซื่อสัตย์และสุจริต ต้องตั้งใจปฏิบัติตน เป็นผู้นำร่วมกับเจ้าพ่อกวน เจ้าแม่นางเทียม ประกอบพิธีกรรมในรอบ ๑๒ เดือน และยึดมั่นในพระพุทธศาสนา พร้อมทั้งศรัทธาต่อเจ้านาย

ข้อปฏิบัติดังกล่าวบรรดาพ่อแสนทุกคนต้องถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัดและสม่ำเสมอ

กลุ่มพ่อแสนทั้ง ๑๙ คน ทำหน้าที่เป็นผู้ดำเนินการประกอบพิธีกรรมร่วมกับร่างทรงของเจ้าพ่อกวน เจ้าแม่นางเทียม โดยได้จัดแบ่งแสนออกเป็น ๒ ฝ่าย คือ แสนฝ่ายขวา และแสนฝ่ายซ้าย

ฝ่ายขวามีแสนด่านเป็นหัวหน้า ฝ่ายซ้ายมีแสนเชื่อนเป็นหัวหน้า ทุกคนมีหน้าที่ประกอบพิธีกรรมอย่างชัดเจนและตายตัว ไม่ทำหน้าที่ซ้ำซ้อนกัน ปฏิบัติหน้าที่ของตนด้วยความตั้งใจอย่างเคร่งครัด การทำหน้าที่ผิดพลาดจะถูกวิญญานของเจ้านายในร่างทรงตำหนิ หรือลงโทษได้ แต่ถ้ามี

ข้อผิดพลาดเสมอ หรือปฏิบัติตัวไม่เหมาะสม อาจจะถูกวิญญาณของเจ้านายในร่างทรงปลดออกจาก
การเป็นแสน

พ่อกวนบ้านนาหอดึงถือศิลปปฏิบัติเคร่งครัดไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าเจ้าพ่อกวนด่านซ้าย

ส่วนข้อปฏิบัติของนางแต่มีข้อปฏิบัติเช่นเดียวกับพ่อแสน แต่แตกต่างกันเรื่องเครื่องแต่งกาย
คือ นางแต่งให้ถุงผ้าถุงสีฟ้าหรือสีเข้ม สวมเสื้อสีขาวและผ้าคาดบ่าเฉียงสีขาว

สถานภาพ “เจ้าพ่อกวน”

ในบริบทสังคมและวัฒนธรรมลุ่มน้ำหมัน

เจ้าพ่อกวนดำรงตนหลายสถานภาพรวมอยู่ในคนเดียวกัน แต่ต่างกาลและสถานที่กัน คือมี
สภาพเป็นตัวของตัวเอง มีสภาพเป็นร่างทรงวิญญาณเจ้านาย และมีสภาพเป็นตัวแทนของวิญญาณ
เจ้านาย ดังนี้

- ร่างทรงของเจ้าพ่อกวนที่เป็นตัวของตัวเอง มีการดำรงชีวิตเช่นเดียวกับชาวบ้านโดยทั่วไป มี
การแต่งงาน มีลูกหลานสืบสกุล มีความเป็นอยู่เหมือนกับชาวบ้านทั่วไป

- เจ้าพ่อกวนในสถานภาพเป็นร่างทรงวิญญาณเจ้านาย คือในช่วงเวลาที่มีการประกอบพิธีกรรม
เชิญวิญญาณเจ้านายมาเข้าทรงในร่างกายเจ้าพ่อกวน

- เจ้าพ่อกวณในสถานภาพเป็นตัวแทนของวิญญาณเจ้านาย คือส่วนที่ร่างทรงเข้าไปมีบทบาท
ร่วมกิจกรรมต่างๆ กับสังคมชาวด่านซ้าย โดยไม่ต้องมีการเข้าทรง แต่ชาวอำเภอด่านซ้ายจะให้ความ
เคารพเป็นอย่างมาก

บทบาทเจ้าพ่อกวณในยุคปัจจุบันยังต้องประกอบพิธีเป่าเสกพวงมาลัยรถยนต์
เนื่องจากชาวบ้านในท้องถิ่นเชื่อว่าเมื่อนำมาให้เจ้าพ่อกวณประกอบพิธี
จะทำให้เกิดสิริมงคลและไม่เกิดอุบัติเหตุ

ด้วยเหตุนี้จึงทำให้สถานภาพของเจ้าพ่อกวณมีสถานะทางสังคมอยู่ในลำดับที่สูงกว่าชาวบ้าน
โดยทั่วไป เพราะชาวบ้านมีความเคารพต่อวิญญาณเจ้านาย เมื่อร่างทรงที่ชาวบ้านเชื่อว่า เป็นสื่อติดต่อ
กับวิญญาณเจ้านายได้ จึงให้ความเคารพร่างทรงจนตราบเท่าทุกวันนี้

ขณะที่เจ้าแม่นางเทียมมีสถานภาพเป็นร่างทรงให้เจ้านาย คือในช่วงเวลาที่มีการประกอบ
พิธีกรรมเชิญวิญญาณเจ้านายมาเข้าร่างทรงของเจ้าแม่นางเทียม จะสังเกตได้ว่าในขณะที่วิญญาณ
เจ้านายมาเข้าทรง ร่างทรงจะมีปฏิกริยาท่าทางเปลี่ยนแปลงมีบุคลิกเป็นที่เกรงขาม ซึ่งได้รับความเคารพ
จากชาวบ้านเป็นอย่างมาก

ส่วนพ่อแสนมีสถานภาพเป็นบริวารให้กับวิญญาณเจ้านาย คือ ในช่วงเวลาที่เจ้านายมาเข้าทรง
ในร่างทรงของเจ้าพ่อกวณและเจ้าแม่นางเทียม บรรดาแสน จะต้องปฏิบัติหน้าที่ตามที่เคยปฏิบัติสืบทอด
กันมาอย่างเคร่งครัด จะไม่แสดงกิริยาอาการไม่สุภาพต่อร่างทรงวิญญาณเจ้านายไม่มีล้มมาคารวะ

ถึงแม้ในยามปกติก็ต้องแสดงกิริยามารยาทต่อร่างทรงของเจ้านายด้วยความเคารพยำเกรง ถ้าไม่ปฏิบัติตามดังกล่าวก็จะถูกวิญญานเจ้านายปลดออกจากตำแหน่ง

ท้ายสุด นางแตงมีสถานภาพเป็นบริวารวิญญานเจ้านาย คือในระหว่างที่เจ้านายใช้ร่างทรงของเจ้าพ่อกวนและร่างทรงเจ้าแม่นางเทียม นางแตงแต่ละคนต้องปฏิบัติหน้าที่ตามที่เคยปฏิบัติสืบทอดกันมาอย่างเคร่งครัด นางแตงทุกคนต้องมีสัมมาคารวะต่อร่างทรงเจ้านายฝ่ายขวา ละฝ่ายซ้าย แต่ถ้าไม่ปฏิบัติตามดังกล่าวจะถูกวิญญานเจ้านายปลดออกจากตำแหน่ง

เป็นที่น่าสังเกตว่า นอกเหนือจากความเชื่อ “เจ้าพ่อกวน” ในตัวอำเภอด่านซ้ายจะเป็นที่เคารพนับถือของคนด่านซ้าย หากยังรวมถึงคนในท้องถิ่นใกล้เคียงอีกหลายชุมชนก็ให้ความเคารพนับถือความเชื่อนี้เช่นกัน ประการสำคัญ ในหมู่บ้านนาเวียงและบ้านนาหอ ยังมีความเชื่อ “เจ้ากวน” ปลีกย่อยเป็นของตัวเอง เพียงแต่ไม่เรียก “เจ้า” หากเรียกว่า “พ่อกวน” อีกทั้งยังมีนางเทียม พ่อแสน และนางแตง ทั้งนี้เพราะร่างทรงพ่อกวนในระดับชาวบ้านถือคนทรงที่ติดต่อกับผีบรรพบุรุษระดับหมู่บ้าน ไม่ใช่เจ้านายเหมือน “เจ้าพ่อกวน”

อย่างไรก็ตาม ระบบ “พ่อกวน” ตามหมู่บ้านต่างๆ เหล่านี้ยังตั้งขึ้นตรงกับเจ้าพ่อกวนด้วยเช่นกัน ดังเห็นได้จากการประกอบพิธีกรรมสำคัญต่างๆ พ่อกวนจะต้องมาร่วมงานเพื่อแสดงถึงความเคารพและศรัทธาเสมอ หรือในการประกอบพิธีกรรมงานบุญหลวงที่มีการแห่ผีตาโขน คนในวัฒนธรรมลุ่มน้ำหมันก็ต้องให้วัดโพนชัยที่เจ้าพ่อกวนมีส่วนร่วมในการประกอบพิธีกรรมจัดขึ้นก่อน แล้วถึงให้วัดต่างๆ ที่พ่อกวนประจำหมู่บ้านนั้นๆ อยู่จัดขึ้นได้

บทที่ ๘

พิธีกรรมที่สัมพันธ์กับความเชื่อ

“เจ้าพ่อกวน” และ “เจ้าแม่นางเทียม”

ความเชื่อเรื่อง “เจ้าพ่อกวน” และ “เจ้าแม่นางเทียม” มีความสัมพันธ์กับพิธีกรรมต่างๆ ที่สำคัญ ดังนี้

ประเพณีไหว้พระธาตุศรีสองรัก

ประเพณีไหว้พระธาตุศรีสองรักจัดขึ้นช่วงวันขึ้น ๑๒-๑๕ ค่ำ เดือน ๖ เพื่อฉลองสมโภชและบูชาองค์พระธาตุศรีสองรัก เป็นงานที่ชาวด่านซ้ายปฏิบัติสืบมาหลายชั่วอายุคน

วันแรกมีพิธีกรรมทางพุทธศาสนา ต่อมาสมัยหลังมีการเปิดงานแบบพิธีรีตองโดยทางราชการ วันที่สองมีพิธีล้างพระธาตุ วันที่สามเป็นวันเตรียมสถานที่สำหรับการบูชาพระธาตุ และวันสุดท้ายเป็นวันไหว้พระธาตุ กล่าวคือ

พิธีกรรมในวันแรก

วันแรกของงานไหว้พระธาตุศรีสองรักจะนิมนต์พระสงฆ์ ๙ รูป เจ้าพ่อกวน เจ้าแม่นางเทียม พ่อแสน และนางแตงทั้งหมด รวมทั้งเจ้าหน้าที่จากทางราชการ กลุ่มชาวบ้านมาร่วมกันประกอบพิธี นับเป็นจำนวนพันๆ คน เพื่อเตรียมเครื่องสักการะมาไหว้พระธาตุ

เครื่องสักการะมีขันบูชาเป็นเครื่องบูชาที่จัดวางรวมไว้ในพาน ภายในพานใส่เทียน ๕ เล่ม ดอกไม้สีขาว ๕ ดอก รวมเรียกว่า ขัน ๕ และในบางพานยังใส่เทียน ๔ เล่ม ดอกไม้สีขาว ๔ ดอก จะเรียกว่าขัน ๔

ส่วนบายศรีทำจากใบตองเป็นรูปกรวยคว่ำ ประดับกาบทั้งสี่ด้านครอบบนปากพาน ภายในกรวยครอบใส่เครื่องบูชาต่างๆ คือ ไข่ไก่ต้ม กล้วย อ้อยควั่น ปันข้าวเหนียว เทียนเวียนหัว ยอดต้นกล้วย และฝ้ายผูกข้อมือ

นอกจากนี้ยังมีต้นผึ้งเครื่องบูชาทำขึ้นด้วยต้นกล้วยและแผ่นขี้ผึ้ง รูปร่างคล้ายกับองค์พระเจดีย์ หรืออาจใช้ลำต้นส่วนยอดของต้นกล้วยมาประดับด้วยแผ่นขี้ผึ้งที่ตัดเป็นชิ้นเล็กๆ เทียนเช่น คนเช่น และสัตว์เช่น มีจำนวนเท่ากับจำนวนคนและสัตว์เลี้ยงภายในบ้าน ส่วนเทียนเวียนหัวมีความยาวเท่ากับรอบศีรษะของผู้ที่เป็นหัวหน้าครอบครัว

สำหรับผ้าและธงหม่พระธาตุใช้ผ้าที่มีความยาวเท่ากับพื้นที่รอบเรือนธาตุ และรอบส่วนฐานขององค์พระธาตุ โดยธงพระธาตุทำมาจากผ้าขาว ตัดขายเป็นสามเหลี่ยมและมีฝ้ายประดับที่ขอบผืนธงทั้งสองข้าง

ด้านเครื่องวัดดวงคลมีพระพุทธรูปและดินธาตุ หรือเศษอิฐเศษปูนที่แตกชำรุดออกมาจากองค์พระธาตุ ส่วนเครื่องเช่นมีทั้งอาหารคาวและหวานจัดใส่กระตุงกาบกล้วยรูปสี่เหลี่ยมมี ๙ กระตุง กระตุงใหญ่ ๑ กระตุง และกระตุงเล็ก ๘ กระตุง แต่ละกระตุงใส่ข้าวเหนียวหนึ่ง ข้าวเหนียวคลุกกับขมิ้น ข้าวเหนียวคลุกกับปูนแดง และข้าวเหนียวคลุกกับงาดำ นอกจากนี้ยังมีหมากพลู ดอกไม้สีขาว และเทียน ที่ขอบกระตุงกาบกล้วยปักธงเล็กๆ รอบทั้งสี่ด้าน รวมทั้งยังเตรียมบั้งไฟที่นำมาจุดไหว้พระธาตุมี ๙ ลำ

พิธีกรรมที่สำคัญงานไหว้พระธาตุศรีสองรักประกอบด้วย วันแรกเป็นงานไหว้พระธาตุ ตอนเช้ามีพิธีทำบุญตักบาตรและถวายภัตตาหารแด่พระภิกษุสงฆ์ ๙ รูป ที่บริเวณศาลาลานวัดด้านบันไดทางขึ้นไปยังองค์พระธาตุ ต่อจากนั้นเป็นพิธีเปิดงานไหว้พระธาตุ มีผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นประธานในพิธี ตอนค่ำมีการจัดมหรสพพวกหมอลำ ลิเก มวย และภาพยนตร์ตลอดงานทุกคืน

พิธีกรรมในวันที่สอง

วันที่สองมีพิธีสำคัญ คือพิธีล้างองค์พระธาตุศรีสองรัก พิธีเริ่มตอนสายๆ โดย “เจ้าพ่อกวน” ผู้นำในการประกอบพิธีและผู้ร่วมพิธีจะเข้าสู่พิธีที่วัดพระธาตุศรีสองรัก พร้อมทั้งนำเครื่องบูชาประกอบด้วย ดอกไม้ เทียน และแผ่นขี้ผึ้งมาในพิธี พิธีเริ่มจากนางแต่งทั้งสี่คนนำดอกไม้ เทียน และแผ่นขี้ผึ้งที่ผู้ร่วมในพิธีนำมาจัดใส่ขันบูชา ต่อมาเจ้าพ่อกวนนำเสนทุกคนและผู้ร่วมในพิธีที่เป็นชายเข้าไปนั่งล้อมรอบองค์พระธาตุ บริเวณกำแพงแก้ว เจ้าแม่นางเทียมและนางแต่งจะนั่งอยู่บริเวณที่พำนักในการประกอบพิธีฝ่ายหญิง ซึ่งอยู่บริเวณชายคาพระอุโบสถ ด้านทิศตะวันตกติดกับกำแพงแก้ว ส่วนผู้ร่วมในพิธีที่เป็นหญิงจะนั่งอยู่ที่บริเวณนอกกำแพงแก้ว

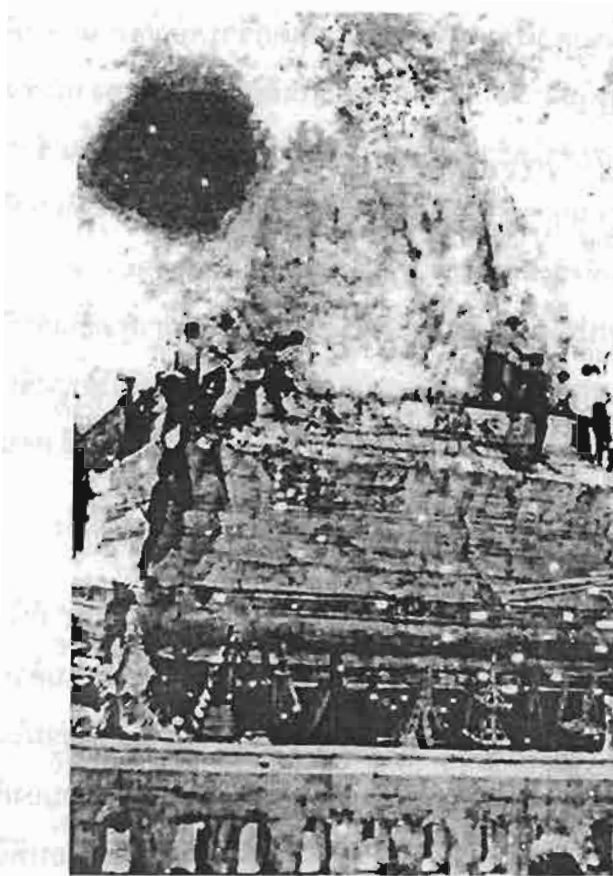
จากนั้นแสนจะจุดเทียนที่ขันบูชามอบให้กับเจ้าพ่อกวน เจ้าแม่นางเทียม และพ่อแสนถือคนละชั้น พร้อมกับผู้เข้าร่วมพิธีทุกคนจะกล่าวคำสัการบูชาขององค์พระธาตุ

ต่อจากนั้นเจ้ากวนและพ่อแสนจะป็นขึ้นไปบนองค์พระธาตุ แล้วสาदन้ารอบทั้งสี่ด้าน เมื่อครบสามรอบจึงลง จากนั้นผู้ร่วมงานฝ่ายชายจะช่วยกันนำถังน้ำไปตักน้ำที่ลำน้ำหมัน ซึ่งอยู่ติดกับบริเวณวัดพระธาตุศรีสองรักมาล้างองค์พระธาตุ ส่วนผู้ร่วมงานฝ่ายหญิงจะตักน้ำมาล้างกำแพงแก้ว หรืออาจจะฝากถังน้ำที่ตนเองตักมานั้นให้ผู้ร่วมพิธีที่เป็นชายเข้าไปล้างองค์พระธาตุแทน

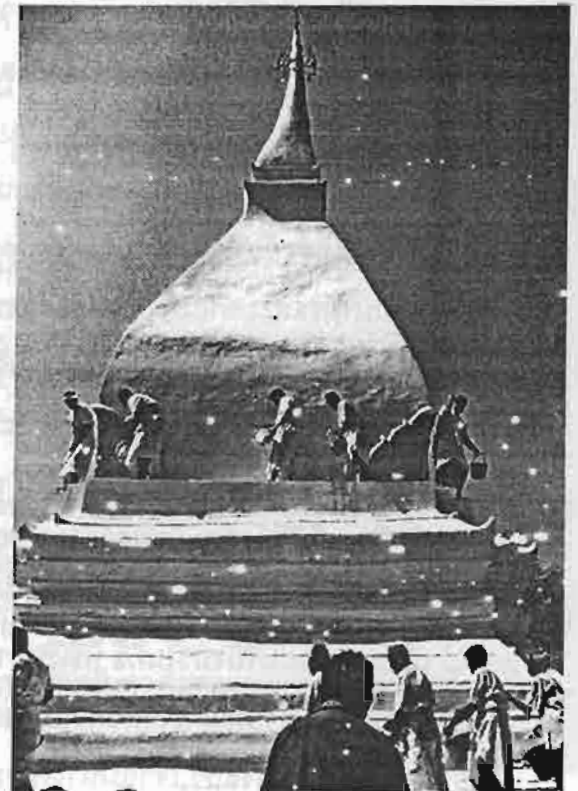
เมื่อผู้ร่วมในพิธีล้างพระธาตุเสร็จ เจ้าพ่อกวน นางเทียม พ่อแสน และนางแต่งจึงนำผู้ร่วมในพิธีทุกคนสักการะองค์พระธาตุอีกครั้งหนึ่ง เป็นอันเสร็จพิธีล้างพระธาตุ

วันที่สามของงานประเพณีมัสการพระธาตุศรีสองรัก ไม่มีการประกอบพิธีใดๆ ยกเว้นเตรียมสถานที่ที่ใช้ในการประกอบพิธีอุปสมบทในวันถัดไป ในวันที่ญาติพี่น้องของผู้เข้าร่วมงานอุปสมบทจะจัดเตรียมเครื่องบวชที่ศาลาการเปรียญที่วัดโพธิ์ชัย

ส่วนที่พระธาตุศรีสองรัก บรรดาแสนจะนำผ้าพระธาตุขึ้นไปโอบรอบเรือนธาตุ และโอบฐานชั้นที่สองขององค์ นอกจากนี้ยังนำธงพระธาตุไปปักไว้ที่มุมกำแพงแก้วทั้งสี่มุม

พิธีสร้างธาตุศรีสองรัก ในงานประเพณีไหว้
พระธาตุศรีสองรัก เมื่อ ๗๐-๘๐ ปีก่อน

พิธีสร้างธาตุศรีสองรัก ในงานประเพณีไหว้
พระธาตุศรีสองรักในปัจจุบัน

พิธีกรรมในวันี่สาม

วันนี้เป็นวันสุดท้าย มีพิธีที่สำคัญอยู่ ๒ อย่าง คือ พิธีทำบุญตักบาตร-บายศรีสู่ขวัญนาคน และพิธี
สักการะพระธาตุ

พิธีทำบุญตักบาตรและบายศรีสู่ขวัญนาคนจะเริ่มตอนเช้า มีเจ้ากวน นางเทียม แสน และนางแตง
เป็นผู้นำในการประกอบพิธีที่วัดโพธิ์ชัย จากนั้นมีการทำบุญตักบาตร ถวายภัตตาหารเช้าแด่พระภิกษุ
สงฆ์ หลังจากนั้นพระสงฆ์จะแสดงพระธรรมเทศนา เสร็จแล้วจึงประกอบพิธีบายศรีสู่ขวัญนาคน ส่วนช่วง
บายประกอบพิธีอุปสมบทที่พระอุโบสถวัดพระธาตุศรีสองรัก เมื่อการประกอบพิธีทำบุญตักบาตรและ
บายศรีสู่ขวัญนาคนเสร็จสิ้นลง จึงแห่มาคไปยังวัดพระธาตุศรีสองรัก

นอกจากนี้ยังมีการประกอบพิธีสะเดาะเคราะห์เมือง คืองานบูชาพระธาตุเริ่มขึ้นตอนสาย โดย
พิธีเริ่มจากเจ้าพ่อกวน เจ้าแม่นางเทียม พ่อแลน และนางแตง นำขบวนแห่หน้าและขบวนของชาวบ้าน
มายังวัดพระธาตุศรีสองรัก ในขบวนของเจ้าพ่อกวนและเจ้าแม่นางเทียมจะมีเครื่องบูชาพานบายศรี
นอกจากนี้ยังมีต้นผึ้งของเจ้าพ่อกวนและเจ้าแม่นางเทียม ซึ่งทำมาคนละต้น ส่วนขบวนของชาวบ้านที่
มาร่วมในพิธีนั้นได้นำเครื่องบูชาประกอบด้วยต้นผึ้ง เทียนเวียนหัว และเทียนเซ่นคนเซ่นสัตว์มาร่วมใน
พิธีด้วย

จากนั้นพ่อแสนได้ช่วยกันอัญเชิญพระพุทธรูปไม้ทั้ง ๓ องค์ จากภายในพระอุโบสถออกมาประดิษฐานที่ฐานชั้นแรกขององค์พระธาตุ และบริเวณใกล้ๆ ยังมีกระทง “กะเบียนหย่อง” ทำให้ใต้ดินพระธาตุวางเรียงกันอยู่ ๓ ใบ ต่อมาเจ้าพ่อกวณ เจ้าแม่นางเทียม พ่อแสน และนางแต่ง ร่วมกันเดินเวียนซ้ายรอบองค์พระธาตุสามรอบ แล้วให้พ่อแสนช่วยกันนำต้นผึ้งไปบูชาองค์พระธาตุ พร้อมทั้งนำบายศรีวางตรงมุขบนฐานชั้นแรกขององค์พระธาตุทั้งสี่มุม จากนั้นชาวบ้านที่มาร่วมในพิธีจึงทยอยนำเครื่องบูชาบูชาองค์พระธาตุ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการนำเทียนเวียนหัวและเทียนเช่นคนเช่นสัตว์มาประกอบพิธี เนื่องจากชาวบ้านเชื่อว่าการปฏิบัติเช่นนี้เป็นการสะเดาะเคราะห์ให้กับผู้คนและสัตว์เลี้ยง ที่อยู่ภายในบ้านให้ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บและภัยอันตรายต่างๆ

จากนั้นชาวบ้านจึงช่วยกันนำอาหารคาวและอาหารหวานที่ตนนำมาจัดใส่ในกระทงกาบกล้วย ๙ กระทง และกะเบียนหย่อง ๑๐๐ ชุด โดยจัดไว้ที่กำแพงแก้วทางด้านทิศใต้ กระทงเพลจึงถวายภัตตาหารเพลแด่พระภิกษุสงฆ์ ที่มาทำพิธีอุปสมบทบริเวณศาลาทางขึ้นพระธาตุ

ต่อมาเจ้าพ่อกวณ เจ้าแม่นางเทียม พ่อแสน นางแต่ง และชาวบ้านจึงมารวมตัวกันที่ลานพิธีบริเวณด้านนอกกำแพงแก้วทางด้านใต้ จากนั้นพ่อแสนจะนิมนต์พระสงฆ์ ๔ รูป ทำพิธีสะเดาะเคราะห์บ้านเมือง มีเจ้าพ่อกวณเป็นประธานในพิธีจุดเทียนเครื่องบูชา ซึ่งประกอบด้วยข้าวเหนียวหนึ่ง ๑ กระติบ และเหรียญเงินจำนวนหนึ่ง แล้วนำชาวบ้านไหว้พระและอาราธนาพระสงฆ์สวดสะเดาะเคราะห์ เมื่อพระสงฆ์สวดสะเดาะเคราะห์เสร็จแล้วจึงกรวดน้ำ

จากนั้นพ่อแสนจึงช่วยกันนำกระทงเครื่องเช่นใบใหญ่ไปลอยน้ำในลำน้ำห่มัน และนำกระทงเครื่องเช่นอันเล็กไปวางไว้ที่พื้นดินตามทิศต่างๆ ทั้งแปดทิศ ส่วนนางแต่งจะช่วยกันนำกระเบียนหย่องไปวางไว้บนกำแพงแก้วรอบองค์พระธาตุศรีสองรัก

ต่อมาเป็นพิธีสักการบูชาองค์พระธาตุหรือสงฆ์พระธาตุ จัดขึ้นตอนบ่าย มีแสนเป็นผู้นำในการประกอบพิธีจุดเทียนที่ขึ้นบูชา แล้วนำชาวบ้านทุกคนกล่าวคำสักการบูชาพระธาตุ จากนั้นเจ้าพ่อกวณจึงนำบรรดาแสนและชาวบ้านฝ่ายชาย ที่อยู่บริเวณด้านในของกำแพงแก้วเดินประพรมน้ำอบน้ำหอมรอบองค์พระธาตุ โดยเดินเวียนซ้ายไปสามรอบ ส่วนเจ้าแม่นางเทียม นางแต่ง ได้นำชาวบ้านฝ่ายหญิงที่อยู่บริเวณนอกกำแพงแก้วเดินประพรมน้ำอบน้ำหอมรอบกำแพงแก้ว โดยเดินเวียนซ้ายไปจนครบสามรอบเช่นเดียวกัน

หลังจากนั้นจึงประกอบพิธีบายศรีสู่ขวัญพระธาตุศรีสองรัก โดยทำขึ้นต่อจากการสงฆ์พระธาตุ พิธีเริ่มด้วยเจ้าพ่อกวณนำแสนทุกคนและชาวบ้านฝ่ายชายนั่งล้อมรอบองค์พระธาตุศรีสองรักภายในกำแพงแก้ว ส่วนเจ้าแม่นางเทียม นางแต่ง และชาวบ้านฝ่ายหญิงนั่งรอบนอกกำแพงแก้ว จากนั้นพ่อแสนจึงจุดเทียนที่พานบายศรีที่ตั้งอยู่ทั้งสี่มุมขององค์พระธาตุศรีสองรัก แล้วกล่าวคำสวดหรือคำสู่ขวัญพระธาตุ มีใจความในเชิงขอให้อำนาจและบารมีแห่งองค์พระธาตุศรีสองรักช่วยดลบันดาลให้ชาวบ้านที่เข้าร่วมพิธี และผู้ที่มีความเคารพนับถือรอดพ้นจากภัยพิบัติ และขอให้อยู่เย็นเป็นสุข

ส่วนการประกอบพิธีสู่ขวัญพระธาตุ คือการเวียนเทียนรอบองค์พระธาตุและมีการบูชาวัตถุมงคลไปสักการะ พิธีเริ่มขึ้นเมื่อพ่อแสนช่วยกันนำเทียนเวียนหัวที่ชาวบ้านนำมาร่วมงานตั้งแต่เข้ามาพื้นเป็นเกลียวรวมกันเป็นมัดๆ พร้อมกันนี้พ่อแสนและผู้ร่วมพิธีที่เป็นชายได้นำขันหรือถังใส่น้ำสะอาดถือเข้ามานั่งล้อมรอบองค์พระธาตุศรีสองรักภายในกำแพงแก้ว จากนั้นเจ้าพ่อกวนจะจุดเทียนเวียนหัวที่ละมัดแล้วส่งให้แสนที่นั่งอยู่ข้างๆ ทางด้านขวามือ ก่อนส่งต่อไปเรื่อยๆ ทางด้านขวาจนครบสามรอบ โดยให้เทียนหยดลงน้ำในถังหรือขันน้ำที่วางไว้ข้างหน้าของแต่ละคน

เมื่อเวียนเทียนครบสามรอบ เจ้าพ่อกวนจะนำเทียนเวียนหัวแต่ละมัดจุ่มน้ำในขันที่วางเรียงอยู่ด้านหน้า จากนั้นแสนและผู้เข้าร่วมในพิธีที่เป็นชายได้ช่วยกันนำ “น้ำมนต์พระธาตุ” ไปแบ่งให้กับผู้ร่วมในพิธีที่อยู่นอกกำแพงแก้วด้วยถือว่าเป็นน้ำศักดิ์สิทธิ์ ส่วนเทียนเวียนหัวที่จุดเวียนรอบพระธาตุ พ่อแสนจะช่วยกันนำไปแจกให้กับผู้ร่วมในพิธีที่มีความศรัทธาและนำไปสักการะ

หลังจากนั้นเจ้าพ่อกวนจะนำดินพระธาตุในกะเบียบนหย่อง ซึ่งวางอยู่บนฐานชั้นแรกขององค์พระธาตุมาทำพิธีมอบให้กับผู้ที่มีความศรัทธาที่มาขอบูชาดินธาตุไปสักการะ ต่อจากนั้นเจ้าพ่อกวนและเจ้าแม่นางเทียมจะจุดบั้งไฟบูชาพระธาตุจำนวนเป็นปฐมฤกษ์ ก่อนที่ชาวบ้านจะร่วมนั่งจุดตามมาจนครบ ๙ ลำ

ส่วนพิธีบูชาสักการะองค์พระธาตุก็คือการอุปสมบทภิกษุ โดยเข้าไปประกอบพิธีอุปสมบทหมู่มาร่วมตัวกันที่พระอุโบสถวัดพระธาตุศรีสองรัก เพื่อดวยเป็นพุทธบูชา เมื่อเสร็จพิธีแล้วภิกษุใหม่ต้องแยกย้ายไปอยู่ตามวัดต่างๆ เนื่องจากวัดพระธาตุศรีสองรักเป็นวัดที่ไม่มีพระอยู่จำพรรษา

ฝ่ายเจ้าพ่อกวนนำพิธีและแสนจะนำชาวบ้านกล่าวคำขอมาองค์พระธาตุ ที่อาจมีการล่วงเกินในระหว่างการประกอบพิธีต่างๆ ถือเป็นการสิ้นสุดพิธีสักการบูชาขององค์พระธาตุศรีสองรัก

พิธีกรรมไหว้เจ้าเมืองวัง

งานไหว้เจ้าเมืองวังจัดเพื่อเซ่นไหว้วิญญาณผีบรรพบุรุษหรือ “เจ้านายฝ่ายขวา” และเชิญวิญญาณผีบรรพบุรุษหรือวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายขวามาเข้าทรงร่าง “เจ้าพ่อกวน”

พิธีไหว้เจ้าเมืองวังจะจัดที่บ้านของเจ้าพ่อกวน เนื่องจากมีการสร้างหิ้งติดไว้ในบ้านบนฝาบ้านทางด้านทิศตะวันตก เป็นที่สิงสถิตดวงวิญญาณของเจ้าเมืองวัง งานจัดขึ้น ๒ วัน คือ วันขึ้น ๙-๑๐ ค่ำ เดือน ๔ ของแต่ละปี แต่มีข้อห้ามว่าไม่มีการประกอบพิธีในวันพุธเพราะถือเป็นวันไม่ดี ดังนั้นหากปีใดในวันขึ้น ๙ ค่ำ เดือน ๔ ตรงกับวันพุธ จะเลื่อนการจัดงานออกไปหนึ่งวัน เป็นวันขึ้น ๑๐-๑๑ ค่ำ เดือน ๔

พิธีไหว้เจ้าเมืองวังเริ่มต้นจากพิธีตั้งโหล่ในวันแรก และทำพิธีเสียบโหล่ในวันถัดมาการประกอบพิธีส่วนใหญ่จัดทำกันบริเวณหน้าหิ้ง ซึ่งอยู่ในบ้านเจ้าพ่อกวน

ด้านหน้าคือเครื่องเช่นเจ้าเมืองวัง ประกอบพิธีที่บ้านเจ้าพ่อกวन्द่านซ้าย
ส่วนด้านหลังคืออาวุธประจำตัวเจ้าเมืองฝ่ายลาว ที่พ่อแสนนำมาใช้ในขบวนแห่งานบุญหลวง

พิธีตั้งไหเหล้า

การประกอบพิธีตั้งไหเหล้ามีลำดับขั้นตอนที่สำคัญ คือ การถวายเครื่องเช่นวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายขวา การสักการะหิ้งวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายขวา และการตั้งไหเหล้า

การถวายอาหารเครื่องเช่นแด่วิญญาณเจ้านายฝ่ายขวาจะเริ่มขึ้นในช่วงสาย ชาวบ้านจะเดินทางสู่บ้านเจ้าพ่อกวन्द่านเพื่อนำเครื่องประกอบพิธีต่างๆ เช่น ดอกไม้ ธูปเทียน เหล้า ข้าวสาร ข้าวเหนียว น้ำมันงา ฝ้ายผูกข้อมือ และเงินบริจาคตามกำลังศรัทธา

จากนั้นจึงเริ่มมีการประกอบพิธีถวายเครื่องเช่นวิญญาณเจ้านายฝ่ายขวา พิธีเริ่มจากเสียงฆ้องดังขึ้น ผู้ทำหน้าที่จัดเตรียมเครื่องเช่นพวกส้ารับควาหวานมาวางหน้าอาสนะที่ปูไว้ด้านล่างใต้หิ้งบูชาสำหรับให้ร่างทรงนั่งระหว่งที่เข้าทรง พ่อแสนจึงจุดเทียนที่หิ้งบูชาและที่สำหรับเครื่องเช่น จากนั้นเจ้าพ่อกวन्द่านจะนำผู้เข้าร่วมพิธีทุกคนสักการะหิ้งบูชาด้วยการกราบสามครั้ง พร้อมกันนี้บรรดาแสนและนางแต่งทุกคนกล่าวคำบูชาวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายขวา ต่อมาแสนจะหยิบดอกไม้ เทียน หมากพลู และจอกเหล้าที่อยู่ในล้ารับเครื่องเช่นไปวางไว้บนหิ้งบูชา และใช้ใบพลูจุ่มลงในจอกเหล้าแล้วประพรมน้ำเหล้าลงบนหิ้งบูชาสามครั้ง ก่อนที่เจ้าพ่อกวन्द่านจะนำชาวบ้านผู้มาร่วมพิธีทุกคนสักการะหิ้งบูชาอีกครั้งหนึ่ง ต่อมาพ่อแสนจะดับเทียนที่หิ้งบูชาและที่ล้ารับเครื่องเช่น พร้อมกับยกล้ารับเครื่องเช่นออกไป เมื่อเสร็จสิ้นพิธีช่วงดังกล่าว จะมีการเลี้ยงอาหารผู้ที่มาเข้าร่วมพิธีทั้งหมด

การประกอบพิธีแก้มะ (แก้มบน) ที่หอหลวงด้านซ้าย
ในภาพจะมีเหล่าพ่อแสนเป็นผู้ประกอบพิธี

เมื่อรับประทานอาหารแล้วเสร็จจะถึงพิธีตั้งไหเหล่าเพื่อสักการะหิ้งวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายขาว ชาวบ้านเชื่อว่าหิ้งที่อยู่ในบ้านเจ้าพ่อกวนที่มีดวงวิญญาณของเจ้าเมืองวังสิงสถิต การประกอบพิธีสักการะหิ้งวิญญาณเจ้านายฝ่ายขาวทำขึ้นหลังจากที่ได้รับประทานอาหารเสร็จสิ้นแล้ว โดยมีพ่อแสนเป็นผู้เริ่มต้นในการประกอบพิธี

จากนั้นพ่อแสนจะจุดเทียนที่หิ้งและที่ชั้นบูชา ก่อนใช้ใบพลูจุ่มลงที่จอกเหล่าในชั้นบูชาแล้ว ประพรมน้ำเหล้าลงบนหิ้งสามครั้ง ก่อนที่จะนำชาวบ้านสักการะหิ้งบูชา ต่อมาบรรดาพ่อแสนคนอื่นๆ จะเชิญเครื่องบูชาที่วางบูชาค้างไว้บนหิ้งตั้งแต่ปีก่อนลงมาใส่ไว้ในขันโตก และนำไปตั้งเรียงกันไว้ที่พื้นใต้หิ้งบูชาข้างอาสนะ เครื่องบูชาที่นำลงมาจากหิ้งไปรวมกันไว้บนหิ้งบูชา

เมื่อถึงพิธีไหว้เจ้าเมืองวังในแต่ละปี พ่อแสนแต่ละคนจะช่วยกันนำเครื่องสักการบูชา เช่น ดอกไม้ ผ้านุ่งผ้าเช็ด และเทียน ของปีก่อนลงมาจากหิ้งบูชา และนำไปแจกจ่ายให้กับผู้ร่วมในพิธีนำติดตัวไปเป็นวัตถุมงคล และนำไปบูชาที่บ้านของตนเอง

จากนั้นบรรดาพ่อแสนจะช่วยกันทำความสะอาดหิ้งวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายขาว เสร็จแล้วพ่อแสนจะนำชาวบ้านที่ถืออาวุธพกข้อม้าจำนวนสิบกว่าคน เดินเรียงแถวล้างทำความสะอาดที่ลำนน้ำอุ่นที่บ้านเดิน ซึ่งอยู่ห่างจากบ้านเจ้าพ่อกวนไปประมาณ ๑ กิโลเมตร ในขบวนผู้เชิญอาวุธถือข้อม้าไปล้าง

นั้นมีชาวบ้านคนดนตรีประโคมฆ้องตีให้จังหวะเดินตามไปด้วย เมื่อทำความสะอาดอาวุธเสร็จจึงกลับมาที่บ้านเจ้าพ่อทวน ก่อนมอบของ้าวให้กับแสนนำไปขโมยน้ำมังกาแล้วนำไปเก็บไว้ที่เดิม

ขั้นต่อมาแสนจะนำน้ำอบมาประพรมที่หิ้งบูชา เครื่องบูชา และอาวุธ ก่อนนำไปคูณและใบยอ พร้อมทั้งเทียนเล็กอย่างละคู่มาเสียบไว้ที่คานไม้ได้หิ้งวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายขวาและประดับตกแต่งหิ้งโดยนำเอาหมาก ไหมขาว มาห้อยประดับรอบหิ้งบูชาทั้งสี่ด้านแล้วนำไขคล่อง ไขครองมาผูกห้อยติดกับปลายของคานไม้ด้านบนสุดของหิ้ง โดยผูกให้ไขเปิดอยู่ทางทิศเหนือ ส่วนไขใก้อยู่ทางทิศใต้ จากนั้นจึงนำกววยใบตองมาแขวนประดับบนคานไม้เหนือหิ้งบูชาทั้งสองข้าง โดยแขวนให้อยู่ห่างจากจุดที่แขวนไขเปิดไขใก้เข้าไปพอประมาณ

ช่วงเวลาดังกล่าว เจ้าพ่อทวนจะจัดเตรียมเครื่องคายบูชาจากวัสดุสิ่งของ และเครื่องบูชาที่ชาวบ้านผู้ทำหน้าที่จัดเตรียมสิ่งของเครื่องใช้ที่ใช้ในพิธีจัดเตรียมมาให้ เสร็จแล้วเจ้าพ่อทวนจึงมอบคายบูชาที่จัดไว้ในพานห่อหุ้มให้กับแสนนำไปวางสักการะบนอาสนะที่จัดไว้เป็นที่นั่งของเจ้าพ่อทวนหรือร่างทรง

จากนั้นเจ้าแม่นางเทียมและนางแต่งทุกคนจะช่วยกันจัดทำพานบายศรี แล้วมอบให้พ่อแสนนำไปวางสักการะไว้บนหิ้งบูชา เสร็จแล้วพ่อแสนจะพาผู้ร่วมในพิธีทุกคน สักการะหิ้งบูชาด้วยการกราบสามครั้ง จึงเป็นการเสร็จพิธีในช่วงเช้าวันแรกของพิธีตั้งไหเหล้า

ขั้นตอนสุดท้ายของพิธีตั้งไหเหล้าจะเริ่มช่วงบ่าย เมื่อพ่อแสนนำชาวบ้านเข้ามาสักการะที่หิ้งบูชา แสนจะนำเสาไม้ไผ่ที่มีความสูงราวสองช่วงตัวคนมาตั้งที่บริเวณกลางพื้นเรือน เมื่อตั้งเสาดังกล่าวแล้ว บรรดาพ่อแสนจึงได้ช่วยกันนำโองน้ำมาตั้งเรียงกันไว้รอบเสาไม้ไผ่จำนวน ๒ ใบ และช่วยกันดักน้ำมาใส่ในโองจนเต็ม จากนั้นแสนจะนำเครื่องบูชาที่ใช้ประดับบนหิ้งบูชา คือ ร่มม้าร่มช้าง แส้ม้าแส้ช้าง เรือเงินเรือทอง แพนเงินแพทอง และเครื่องแขวนอย่างละคู่ นอกจากนี้ ยังมีวงคล้องช้างปวงคล้องม้า อย่างละ ๑ เส้น มาใส่ไว้ในช่องสี่เหลี่ยมของเสาไม้ไผ่

เครื่องบูชาเหล่านี้จะนำไปบูชาบนหิ้งแทนเครื่องบูชาชุดเก่า จากนั้นพ่อแสนจะนำเครื่องมือที่ใช้ในการเกษตร อาทิ มีด พร้า จอบ เสียม และขวาน มารวมกันไว้ที่บริเวณโคนเสาไม้ไผ่และนำไผ่ใส่เหล้าจนเต็มจำนวน ๔ ไห ไหเหล่านี้มีใบตองและไม้ดอกสวนเป็นลายขีดปิดไว้ที่ปากไหเหล้าทุกไหกับมีหลอดดูดที่ทำด้วยปล้องไม้ไผ่ยาวประมาณ ๑ ฟุต เสียบอยู่ที่ปากไหเหล้าทั้งสี่ไหเหล้าทั้งสี่ไหด้วยเชือกกันไกลๆ กันนั้นมีดั่งที่ใส่น้ำจนเต็มจำนวนสี่ถังมาตั้งเรียงกันไว้รอบๆ โองน้ำทั้งสองใบ จากนั้นพ่อแสนจะนำช้างไม้ม้าไม้ที่อยู่ในขันโตกได้หิ้งบูชาซึ่งอยู่อย่างละ ๑๒ ตัว มาใส่ลงไปในโองน้ำโดยแยกใส่อย่างละโอง

ฝ่ายชาวบ้านจะช่วยจัดเตรียมสิ่งของเครื่องใช้และยกมารับอาหารออกมาเลี้ยงผู้ร่วมงานในพิธี เมื่อรับประทานอาหารเสร็จแล้ว พ่อแสนจะนำผู้ร่วมในพิธีทุกคนกราบสักการบูชาหิ้งผีเจ้านายฝ่ายขวาอีกครั้งสุดท้าย จึงเป็นอันสิ้นสุดพิธีตั้งไหเหล้า

พอดีก้าวของวันตั้งโหนดแล้ว บรรดาชาวบ้านผู้ศรัทธาก็จะร่วมจัดมหรสพ หมอลำ และภาพยนตร์ มาสมโภชตลอดคืน

พิธีเลียบโหนด

พิธีเลียบโหนดเป็นพิธีกรรมที่จัดต่อเนื่องมาจากพิธีตั้งโหนด เริ่มต้นจากการถวายอาหาร เครื่องเซ่นวิญญานผีเจ้านายฝ่ายขวา การเชิญวิญญานเจ้าเมืองวังมาเข้าทรง การเลียบโหนด การ คล้องช้างคล้องม้า และการประกอบพิธีเกี่ยวกับการเกษตร

การถวายเครื่องเซ่นแก่วิญญานผีเจ้านายฝ่ายขวาเริ่มขึ้นช่วงสาย หลังจากชาวบ้านเดินทาง มาร่วมพิธีกันพร้อมเพรียงที่บ้านเจ้าพ่อกวน พ่อแสนจะจุดเทียนที่หิ้งบูชาและที่ชั้นบูชา เพื่อให้ผู้ร่วมพิธี ทุกคนสักการะหิ้งบูชาและถวายขันบูชาที่หิ้งวิญญานผีเจ้านาย

หลังจากนั้นพ่อแสนจะนำสำหรับเครื่องเซ่นของควาหวานอย่างละสำหรับ มอบให้หัวหน้าพ่อแสน เพื่อใช้ในการประกอบพิธี โดยหัวหน้าพ่อแสนจะนำไปต้มวางไว้ที่พื้นใต้หิ้งบูชา ก่อนจุดเทียนที่สำหรับ เครื่องเซ่น พร้อมนำชาวบ้านที่มาในพิธีถวายเครื่องเซ่นวิญญานผีเจ้านายฝ่ายขวา ส่วนบรรดาพ่อแสน และนางแต่งทั้งหลายจะกล่าวคำบูชาวิญญานผีเจ้านายฝ่ายขวา จากนั้นหัวหน้าพ่อแสนจึงหยิบใบพลู จุ่มลงที่จอกเหล้าในสำหรับเครื่องเซ่นแล้วประพรมเหล้าลงบนเครื่องเซ่นจนทั่ว ก่อนดื่มเหล้าจนหมดจอก

นอกจากนี้ยังนำผู้ร่วมในพิธีกราบที่เครื่องเซ่นอีกสามครั้ง แล้วยกสำหรับเครื่องเซ่นของควาออก ก่อนที่จะยกสำหรับเครื่องเซ่นของหวานเข้ามาถวายเซ่นวิญญานผีเจ้านายฝ่ายขวาเป็นลำดับต่อไป

ต่อมาเป็นการเชิญวิญญานผีเจ้านายฝ่ายขวา เชื่อกันว่าเป็นวิญญานของ “เจ้าเมืองวัง” มา ประทับในร่างทรงของเจ้าพ่อกวน พิธีกรรมส่วนนี้เริ่มต้นหลังจากดนตรีเริ่มประโคมฆ้อง จากนั้นแสนจะ จุดเทียนยามที่คายนูชาและที่พานไฉ่ขันเหล้า ก่อนที่จะนำจอกเหล้ามาดักเหล้าในขันไปวางใส่ไว้ในคายนูชา

จากนั้นเจ้าพ่อกวนจะกราบที่คายนูชาสามครั้ง พร้อมกับหยิบใบพลูมาจุ่มลงที่จอกเหล้า ซึ่งอยู่ใน คายนูชาแล้วประพรมน้ำเหล้าลงบนคายนูชาสามครั้ง เสร็จแล้วจึงดื่มเหล้าที่เหลือในจอกจนหมด ต่อมา พ่อแสนและนางแต่งจะร่วมกันกล่าวคำบูชาวิญญานผีเจ้านายฝ่ายขวา โดยจะประกอบพิธีดังกล่าวนี้ไปเรื่อยๆ จนกว่าวิญญานเจ้าเมืองวังจะมาเข้าทรงเจ้า พ่อกวน

เมื่อเจ้าเมืองวังมาเข้าทรงในร่างทรงของเจ้าพ่อกวนแล้ว เจ้าพ่อกวนจะพบน้าลงกับพื้น ก่อนที่จะ ยืนขึ้นและทิ้งผ้าสไบสีขาวที่ห่ม เหมือนบอกเป็นสัญญาณบอกผู้ร่วมพิธีว่า วิญญานเจ้าเมืองวังได้มา เข้าทรงร่างทรงของเจ้าพ่อกวนแล้ว

ต่อมาพ่อแสนอีกสองท่านจะเข้ามาถวายชุดทรง ประกอบด้วยผ้าถุงสีแดง เสื้อคลุมแขนยาวสี ขาวและผ้าคาดเอวสีขาว เมื่อเจ้าเมืองวังในร่างทรงของเจ้าพ่อกวนได้ใส่ชุดทรงใหม่แล้วจะขึ้นมานั่งบน อาสนะบริเวณด้านหน้าคายนูชา พร้อมหยิบฝ้ายสีขาวที่อยู่ในคายนูชามาคาดศีรษะ หยิบหมากพลูมา ทัดที่หู เอามือแตะน้ามันงาในคายนูชามาลูบผมนศีรษะ แตะผงขมิ้นป่นมาทาบนหลังมือและแขน และ

ใช้นิ้วแตะชี้ฝั่งมาทางที่ริมฝีปาก เสร็จแล้วจึงนั่งหันหน้ากลับมาทางด้านผู้ร่วมในพิธี จากนั้นแสนจะจุดเทียนที่ชันบูชาและนำผู้ร่วมในพิธีทุกคนสักการะเจ้าเมืองวังและถวายชันบูชา เจ้าเมืองวังในร่างทรงของเจ้าพ่อกว๋นได้แสดงการรับรู้สักการะโดยการใช้นิ้วจับเปลวเทียนในชันบูชาให้ดับ พร้อมหยิบเอาจอกเหล้าในชันบูชามาดื่มจนหมด หากวิญญาณผีเจ้านายยังไม่พอใจในการปฏิบัติหน้าที่ของบรรดาแสนและนางแต่ง หรือเห็นว่ามียางสิ่งบางอย่างที่ยังบกพร่องอยู่จะนั่งนิ่ง ไม่รับชันบูชาหรือรับสักการะ

จากนั้นเจ้าเมืองวังในร่างทรงของเจ้าพ่อกว๋นร่วมสนทนา ได้ถามการปฏิบัติหน้าที่ของแสนแต่ละคน และถามถึงทุกข์สุขของบรรดาพ่อแสนและนางแต่ง ตลอดจนชาวบ้านผู้เข้าร่วมพิธี ต่อมาจะเป็นการนำสำหรับเครื่องเซ่นคาวหวานอย่างละสำหรับมาส่งให้พ่อแสนเพื่อถวายเจ้าเมืองวัง

ช่วงพิธีดังกล่าว พ่อแสนจะนำชันล่างมือถวายเจ้าเมืองวัง มีบรรดาพ่อแสนทั้งหมดที่มาร่วมงานช่วยกันยกสำหรับเครื่องเซ่นถวายร่างทรง เจ้าเมืองวังในร่างทรงของเจ้าพ่อกว๋นล่างมือในชันน้ำ และเช็ดมือที่ผ้าสไบสีขาวที่พาดอยู่บนไหล่ของแสน แล้วหยิบเอาตะเกียบมาคีบกินอย่างละคำและจกจอกเหล้าขึ้นดื่มจนหมด หยิบหมากพลูออกมาจากสำหรับและจับเปลวเทียนในสำหรับเครื่องเซ่นให้ดับ

จากนั้นแสนจะช่วยกันยกสำหรับเครื่องเซ่นออกมาก่อน แล้วยกของหวานถวายเป็นลำดับต่อไป เมื่อเจ้าเมืองวังในร่างทรงของเจ้าพ่อกว๋น ได้ทำการตรวจดูเครื่องประกอบพิธีที่จัดเตรียมไว้ตั้งแต่วันก่อน และได้แจ้งกับบรรดาแสนถึงข้อปฏิบัติที่ยังบกพร่องอยู่ เสร็จแล้วจึงถอยทรงโดยการถอดผ้าสไบสีขาวที่คาดบนศีรษะออกวางไว้ที่คานบูชา เป็นการบอกว่าวิญญาณเจ้าเมืองวังได้ออกจากร่างทรงเจ้าพ่อกว๋นแล้ว เจ้าพ่อกว๋นจะลุกขึ้นถอยชุดทรงแล้วห่มผ้าสไบสีขาวเหมือนเดิม ก่อนที่เจ้าพ่อกว๋น บรรดาแสน นางแต่ง และผู้เข้าร่วมในพิธีทุกคนสักการะหิ้งบูชาด้วยการกราบสามครั้งเป็นอันเสร็จพิธีในตอนเช้า ผู้ร่วมในพิธีจึงแยกย้ายไปพักกลางวัน

พิธีต่อมาจะเริ่มขึ้นในบ่ายอ่อนๆ เป็นการเชิญวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายขวาอีกองค์หนึ่ง เชื่อว่าเป็นวิญญาณของ "เจ้าแสนเมือง" ที่มาประทับทรงในร่างทรงของเจ้าพ่อกว๋น พิธีเริ่มต้นขึ้นหลังจากแสนจุดเทียนที่หิ้งบูชาและที่ชันบูชา แล้วนำผู้ร่วมในพิธีสักการะหิ้งผีเจ้านายฝ่ายขวา หลังจากนั้นเจ้าพ่อกว๋นและแสนจะร่วมกันทำพิธีเชิญวิญญาณเจ้าแสนเมืองมาเข้าทรง

เมื่อวิญญาณเจ้าแสนเมืองมาประทับทรงในร่างเจ้าพ่อกว๋น พ่อแสนก็ทำหน้าที่จัดเสื่อผ้าชุดเครื่องทรงให้กับเจ้าพ่อกว๋นจะนำชุดทรงเข้ามาให้ร่างทรงใส่ใหม่ ชุดทรงของเจ้าแสนเมือง คือ ผ้าถุงสีแดง เสื้อคลุมแขนยาวสีน้ำเงิน ผ้าคาดเอวสีขาว

จากนั้นแสนจะนำผู้เข้าร่วมพิธีสักการะวิญญาณเจ้าแสนเมืองที่มาเข้าทรง และถวายชันบูชาให้แก่เจ้าแสนเมืองในร่างทรงของเจ้าพ่อกว๋น เจ้าแสนเมืองจะใช้นิ้วจับเปลวเทียนในชันบูชาเพื่อให้ไฟดับ พร้อมกับจกจอกเหล้าขึ้นดื่มจนหมด เสร็จแล้วจะได้ถามแสนฝ่ายเจ้าพ่อกว๋นห้าคนกับพ่อแสนของฝ่ายเจ้าแม่นางเทียมอีกห้าคน แสนทั้งสิบคนนี้เป็นผู้มีหิ้งบูชาประจำตัว จะนำมงกุฎดอกไม้มาประดับบน

ศึระะ โดยแสนฝ่ายเจ้าพ่อกวณสวมนมกฏดอไม้ที่ทำด้วยดอกรัง ส่วนแสนฝ่ายเจ้าแม่นางเทียมสวมนมกฏดอไม้ที่ทำจากดอไม้ปักษินิดหนึ่ง

ขณะที่พ่อแสนด่านและพ่อแสนสองอีกจะนำเสื้อคลุมและผ้าคาดเอว ซึ่งเป็นชุดทรงของวิญญานผีเจ้านายที่ชาวบ้านนำมาถวายไว้ใส่ทับชุดแต่งกายชุดเดิมของตน ต่อมาเจ้าแสนเมืองในร่างทรงของเจ้าพ่อกวณนำเอาดาบที่แขวนอยู่ข้างฝาข้างห้องบูชามามอบให้แสนไปติดเทียนที่ทำจากขี้ผึ้งแท้มามัดติดกับปลายดาบ ก่อนที่จะจุดเทียนที่ปักอยู่ในช่องสี่เหลี่ยมของเสาไม้ไผ่ พร้อมกับจุดเทียนที่มัดติดอยู่กับปลายดาบ แล้วนำดาบเล่มดังกล่าวไปมอบให้กับแสนด่านต่อไป จากนั้นเจ้าแสนเมืองในร่างทรงของเจ้าพ่อกวณจะรับจอกเหล้าจากแสนศรีสมบัติ แล้วส่งให้แสนดื่มจนละจอกจนครบทุกคน

ต่อมาเป็นพิธีเลี้ยงไหเหล้า ถือเป็นขั้นตอนสำคัญของประเพณีพิธีกรรมไหว้เจ้าเมืองวัง คือ เป็นขั้นตอนที่วิญญานเจ้าแสนเมืองในร่างทรงของเจ้าพ่อกวณจะทำพิธีเลี้ยงไหเหล้า พิธีเริ่มขึ้นโดยแสนที่มีสถานภาพเป็นเสนาะของเจ้าพ่อกวณทั้งสิ้นคน หรือเรียกรวมๆ ว่า “เสนาทั้งสิ้น”

พ่อแสนเสนาทั้งสิ้นจะถือขันลงหินที่ใส่เหล้ามานั่งล้อมรอบบริเวณเขตพิธีตั้งไหเหล้า เพื่อสื่อถึงสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ในการประกอบพิธีกรรมทั้งสิ้นๆ ในขณะที่มีการประกอบพิธีเลี้ยงไหเหล้า ผู้ใดจะลวงล้ำเข้าไปในเขตพิธีดังกล่าวไม่ได้ นอกจากผู้ประกอบพิธีกรรม ต่อมาพ่อแสนจะเดินเรียงแถวเข้าสู่พื้นที่ประกอบพิธี โดยพ่อแสนท่านหนึ่งจะแบกเอาดาบ ซึ่งจุดเทียนไว้ที่ปลายดาบเดินนำหน้าเป็นคนแรก ติดตามด้วยเจ้าแสนเมืองในร่างทรงของเจ้าพ่อกวณ และพ่อแสนสองอีกตามลำดับ ซึ่งบุคคลดังกล่าวจะเดินรอบๆ ไหเหล้าที่วางรอบๆ โองน้ำและเสาไม้ไผ่เป็นจำนวนสามรอบ

จากนั้นเป็นพิธีคล้องช้างคล้องม้า พิธีเริ่มจากหัวหน้าแสนทำท่าทำร้ายรำเดินไปหยิบช้างไม้ที่ลอยอยู่ในโองมาสองตัว แล้วนำไปมอบให้แก่เจ้าแสนเมืองในร่างทรงของเจ้าพ่อกวณหนึ่งตัว จากนั้นบุคคลทั้งสองจึงเอาช้างไม้ที่ถืออยู่ในมือมาทำท่าชนกัน ผลัดกันเป็นฝ่ายรุกและฝ่ายรับอยู่ตลอดเวลา เสร็จแล้วแสนสองอีกจึงนำเอาช้างไม้ทั้งสองตัวไปลอยน้ำไว้ในโองตามเดิม แล้วเดินไปตักเอาเหล้าในขันที่แสนอีกท่านหนึ่งนั่งถือไว้มาถวายให้เจ้าเมืองแสนในร่างทรงของเจ้าพ่อกวณดื่ม เดินรอบไหเหล้าไปสามรอบ ก่อนพ่อแสนสองอีกจะร้ายรำเดินไปเอาม้าไม้ที่ลอยน้ำอยู่อีกโองหนึ่งมาสองตัวและนำไปมอบให้เจ้าแสนเมืองในร่างทรงของเจ้าพ่อกวณตัวหนึ่งเพื่อมาทำท่าชนกัน โดยจะปฏิบัติเช่นเดียวกันกับการชนช้างไม้ทุกประการ แล้วพากันเดินรอบไหเหล้าอีกสามรอบ

หลังจากนั้นหัวหน้าพ่อแสนจะร้ายรำไปหยิบเอาบ่วงคล้องช้าง ทำจากด้ายสีชมพูและสีดำพันเป็นเกลียวที่ผูกติดอยู่กับเครื่องเงินเรือทองบนช่องเสาไม้ไผ่มอบให้เจ้าแสนเมืองในร่างทรงของเจ้าพ่อกวณ และไปนำเอาช้างไม้ในโองน้ำมาหนึ่งตัวมาแสดงท่าหลอกล่อไปมาเป็นที่ว่าช้างนั้นจะวิ่งเข้าไปทำร้ายผู้คน จากนั้นเจ้าแสนเมืองในร่างทรงของเจ้าพ่อกวณจึงทำท่าวิ่งไล่ต้อนแสนสองอีกที่ถือช้างไม้ และทำการคล้องช้าง โดยการนำเอาบ่วงคล้องช้างที่ถืออยู่ในมือนั้น นำมาผูกรัดข้อมือแสนสองอีกข้างที่ถือ

ข้างไม้มิให้ดินหลุดหรือขยับเขยื้อนได้ เสร็จแล้วจะจับเอาข้างไม้แล้วแก้บ่วงที่รัดข้อมือแสนสองรัก พร้อมกับมอบข้างไม้และบ่วงคล้องข้างให้แสนสองรักนำไปไว้ที่เดิม

เมื่อสิ้นสุดขั้นตอนของพิธีกรรมดังกล่าว แสนสองรัก แสนด่าน และร่างทรงจะพากันเดินรอบไหเหล้าอีกสามรอบแล้วเริ่มต้นทำพิธีคล้องม้าไม้ โดยปฏิบัติเช่นเดียวกันกับการคล้องข้างไม้ทุกประการ จะแตกต่างกันเฉพาะเครื่องประกอบพิธี คือ หัวหน้าแสนจะใช้ม้าไม้ และเจ้าแสนเมืองในร่างทรงของเจ้าพ่อทอนจะใช้ด้ายสีขาวเป็นบ่วงคล้องม้าเท่านั้น

ต่อมาเป็นพิธีที่เกี่ยวข้องกับการเกษตร หัวหน้าพ่อแสนจะเป็นผู้หยิบเครื่องมือที่ใช้ในการเกษตรที่วางอยู่โคนเสาไม้ไผ่มามอบให้เจ้าแสนเมืองในร่างทรงของเจ้าพ่อทอนที่ละชั้น เมื่อเจ้าแสนเมืองในร่างทรงของเจ้าพ่อทอนรับเครื่องมือที่ใช้ในการเกษตรมาแล้วก็จะถือเดินวนไปรอบไหเหล้าสามรอบ แล้วแสนสองรักก็จะนำเครื่องมือขึ้นไปเก็บวางไว้ที่โคนเสาไม้ไผ่ แล้วไปตักเหล้าในชั้นที่แสนเสนานั่งถือไว้มาให้เจ้าแสนเมืองในร่างทรงของเจ้าพ่อทอนดื่ม จากนั้นพ่อแสนสองรักจะนำเครื่องมือที่ใช้ในการเกษตรชั้นใหม่มามอบให้กับเจ้าแสนเมืองในร่างทรงของเจ้าพ่อทอน เพื่อให้ทำพิธีตามแบบเดิมอีกต่อไป

ทั้งนี้ระหว่างที่เจ้าแสนเมืองในร่างทรงของเจ้าพ่อทอนถือเครื่องมือที่ใช้ในการเกษตรเดินวนรอบไหเหล้า จะทำท่าเคลื่อนไหวแบบการขุดดิน การทำไร่ การไถนา โดยท่าทางที่มีความสัมพันธ์กับเครื่องมือการเกษตรที่ถืออยู่ เมื่อถือขวานก็จะทำท่าตัดต้นไม้และถางไร่ เมื่อถือเสียมจะทำท่าขุดดิน และเมื่อถือกระบุงที่ใส่เมล็ดฝ้ายไว้จะหยิบเมล็ดฝ้ายออกมาหว่านไปในบริเวณพิธี โดยเฉพาะเมล็ดฝ้ายที่เจ้าแสนเมืองในร่างทรงของเจ้าพ่อทอนหว่านนั่น ชาวบ้านที่มาร่วมในพิธีจะแย่งกันเก็บเพื่อนำไปบูชาและผสมกับเมล็ดพันธุ์ฝ้ายที่เตรียมไว้ในการเพาะปลูก ถือว่าเมล็ดฝ้ายที่เจ้าแสนเมืองในร่างทรงของเจ้าพ่อทอนหว่านในพิธีนี้มีความเป็นสิริมงคล

จากนั้นเจ้าแสนเมืองในร่างทรงของเจ้าพ่อทอนจะตักน้ำในถังน้ำแล้วสาดลงบนพื้นเรือนบริเวณที่ประกอบพิธี ซึ่งหว่านเมล็ดฝ้ายเอาไว้ พร้อมกับตักน้ำสาดไปยังผู้ร่วมพิธีที่นั่งอยู่รอบๆ นอกเขตพิธีกรรมด้วย เสร็จแล้วจึงส่งกระบวยตักน้ำให้แสนสองรักนำไปเก็บไว้ที่เดิม แล้วกลับไปนั่งบนอาสนะตามเดิม ต่อจากนั้นผู้ร่วมในพิธีจึงสาดน้ำใส่ซึ่งกันและกันจนเปียก

จนเมื่อเสียงฆ้องเริ่มบรรเลง ผู้ร่วมพิธีจึงหยุดการเล่นสาดน้ำ แล้วพากันทยอยเข้าไปให้เจ้าแสนเมืองในร่างทรงของเจ้าพ่อทอนผูกข้อมือและเป่ากระหม่อม ส่วนผู้ร่วมพิธีคนใดที่นำฝ้ายผูกข้อมือและน้ำมันงามาวางร่วมในการประกอบพิธีตั้งแต่ในวันแรกจะมาขอรับกลับคืนได้ โดยเจ้าแสนเมืองจะทำการปลุกเสกให้อีกครั้งหนึ่ง ผู้เข้าร่วมพิธีส่วนใหญ่เชื่อกันว่าฝ้ายผูกข้อมือและน้ำมันงาที่ผ่านพิธีกรรมดังกล่าวทั้งสองวันนี้เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งน้ำมันงา ชาวบ้านเชื่อว่าสามารถนำไปใช้รักษาโรคภัยไข้เจ็บ ส่วนฝ้ายผูกข้อมือจะนำไปผูกข้อมือให้กับสมาชิกคนอื่นๆ ที่อยู่ในบ้าน ซึ่งไม่ได้มาร่วมในพิธีกรรม

เมื่อเจ้าแสนเมืองในราชทรงของเจ้าพ่อกวณผูกข้อมือให้กับบุคคลที่มาร่วมในพิธีเสร็จแล้วจึงดอยทรง โดยมีการปฏิบัติการดอยทรงเช่นเดียวกันกับการดอยทรงของวิญญาณเจ้าเมืองวังที่มาเข้าทรงครั้งแรกในช่วงเช้า จากนั้นจะจัดพิธีบายศรีให้กับเจ้าพ่อกวณและเจ้าแม่กวณ

พ่อแสนจะนำบายศรีลงจากหิ้งบูชาวางไว้ที่กลางเรือน ฝ่ายชาวบ้านจะช่วยกันจัดเตรียมสิ่งของเครื่องใช้ที่ใช้ในพิธียกสำหรับอาหารคาวหวานจำนวนสี่สำหรับ พร้อมเครื่องบูชาบายศรี ประกอบด้วยไก่ต้มและเหล้ามาวางไว้ ต่อมาเจ้าพ่อกวณซึ่งได้เปลี่ยนเครื่องแต่งกายเป็นชุดปกติแล้ว พร้อมกับเจ้าแม่กวณจึงออกมานั่งล้อมรอบบายศรี โดยมีพ่อแสนทำหน้าที่ประกอบพิธีบายศรีสู่ขวัญ

นอกจากนี้บรรดาพ่อแสน นางแดง และชาวบ้านจะนั่งเป็นวงล้อมรอบบุคคลดังกล่าวอีกชั้นหนึ่ง เมื่อพ่อแสนทำพิธีบายศรีเสร็จแล้ว บรรดาแสน นางแดง และชาวบ้านจึงทยอยเข้าไปให้เจ้าพ่อกวณผูกข้อมือ จากนั้นพ่อแสนจึงเชิญเครื่องบูชาทั้งหมดขึ้นไปไว้บนหิ้งบูชาผีเจ้านาย จึงเป็นการสิ้นสุดพิธีเลี้ยงไหว้เหล้า

เป็นที่น่าสังเกตว่า พิธีกรรมที่สืบเนื่องมาจากความเชื่อเรื่องเจ้าพ่อกวณ นางเทียม แสน และนางแดง เป็นสิ่งที่ปฏิบัติสืบมาช้านาน ปัจจุบันขั้นตอนที่สำคัญของพิธีกรรมแทบจะไม่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมในเรื่องของความเชื่อ สมัยก่อนชาวบ้านเชื่อกันและศรัทธาแรงมาก อาจเป็นเพราะด่านซ้ายยังไม่มีหมอ ไม่มีผู้ดูแลอาการเจ็บไข้ได้ป่วยโดยตรง ชาวบ้านจึงต้องหวังพึ่งตรงนี้ ให้เจ้าพ่อกวณ เจ้าแม่นางเทียม เข้าทรงว่าเจ็บไข้ได้ป่วยเกิดจากอะไร ส่วนมากชาวบ้านมองว่า อาการของโรคเป็นเพราะผีต่างๆ ได้มาสิงร่างผู้ป่วย จึงต้องหาเจ้ากวณและนางเทียมเข้าทรงหาทางแก้ไขต่อไป

หากแต่สิ่งที่เปลี่ยนไปคือ เมื่อสังคมพัฒนาในด้านต่างๆ ทางการศึกษา ความก้าวหน้าทางการแพทย์ จึงทำให้เด็กรุ่นใหม่บางคนที่ได้รับการศึกษา หรือไม่กี่ผู้ที่ออกไปทำงานนอกหมู่บ้านหลายคนไม่เชื่อต่อความเชื่อดังกล่าว แต่ก็ไม่ถึงกับลบหลู่ รู้สึกเฉยๆ และไม่ดิ้นรนจินตนาว่าเป็นเรื่องมลาย ตรงกันข้ามกับชาวบ้านท้องถิ่นไกลๆ จากหลายจังหวัด ไม่ว่าจะเป็นจากพิษณุโลก พิษณุตร ขอนแก่น และกรุงเทพฯ (คนจากท้องถิ่นใกล้ๆ อย่างชาวนครไทย ผู้ที่มีความเคารพต่อความเชื่อถือนี้ ก็เดินทางมาร่วมงานมาช้านานแล้ว) หลายคนถึงกับให้ความเคารพนับถือเป็นอย่างมาก ดังจะเห็นได้จากงานพิธีกรรมกลุ่มคนเหล่านี้มักจะเดินทางมาร่วมงานเพื่อแก้บน ส่วนเหตุผลที่เขาให้คือ ท่านมีความศักดิ์สิทธิ์ บันบานศาลกล่าว่าท่านก็ช่วย จึงเคารพศรัทธา

งานไหว้เจ้าเมืองกลาง

งานไหว้เจ้าเมืองกลางจัดขึ้นช่วงกลางเดือน ๕ จัดต่อเนื่อง ๒ วัน โดยกำหนดขึ้นในช่วงวันที่ ๒-๓ ของบุญสงกรานต์ หรือประมาณวันที่ ๑๔-๑๕ เมษายนของทุกปี เป็นพิธีกรรมที่ชาวด่านซ้ายจัดทำขึ้นเพื่อเซ่นวิญญาณผีบรรพบุรุษที่เป็น “เจ้านายฝ่ายซ้าย” ให้มาเข้าทรงร่าง “เจ้าแม่นางเทียม” โดยจัดขึ้นที่บ้านของท่าน จะมีหนึ่งติดฝาบ้านทางด้านทิศตะวันออก เชื่อกันว่าเป็นที่สถิตดวงวิญญาณเจ้าเมืองกลาง

พิธีไหว้เจ้าเมืองกลางจะเริ่มจากพิธีสักการะหิ้งวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายซ้าย จัดให้มีขึ้นในวันแรกของพิธี ส่วนพิธีเชิญวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายซ้ายมาเข้าทรงในร่างทรงของเจ้าแม่นางเทียมจะจัดขึ้นในวันที่สองของพิธี การประกอบพิธีส่วนใหญ่จัดทำขึ้นที่บริเวณหน้าห้องของบ้านเจ้าแม่นางเทียม ส่วนรายละเอียดที่สำคัญของการประกอบพิธีกรรม ๒ พิธี พอสรุปได้คือ

พิธีสักการะหิ้งวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายซ้าย

ดังที่กล่าวแล้วว่า การประกอบพิธีสักการะหิ้งวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายซ้ายจะจัดขึ้นในวันแรกของประเพณีไหว้เจ้าเมืองกลาง เพราะชาวบ้านเชื่อกันว่าหิ้งที่อยู่ในบ้านเจ้าแม่นางเทียมมีดวงวิญญาณเจ้าเมืองกลางสิงสถิตอยู่

การประกอบพิธีจะเริ่มขึ้นในช่วงสายๆ ชาวบ้านจะนำเครื่องประกอบพิธี เช่น ดอกไม้ ธูปเทียน ข้าวสารเหนียว เหล้า น้ำมันงา ฝ้ายผูกข้อมือ และเงินทำบุญตามกำลังศรัทธา

พิธีเริ่มขึ้นหลังจากเสียงฆ้องถูกประโคมขึ้น พ่อแสนจะจุดเทียนที่หิ้งและที่ชั้นบูชาจำนวนสองชั้น แล้วนำชาวบ้านผู้เข้าร่วมพิธีทุกคนสักการะหิ้งบูชา พร้อมกับนำชั้นบูชาทั้งสองชั้นไปวางไว้บนหิ้ง และใช้ใบพลูจุ่มลงที่จอกเหล้าในชั้นบูชา ก่อนประพรมหล้าลงบนหิ้งสามครั้ง โดยทำทีละชั้น จากนั้นจึงนำชาวบ้านสักการะหิ้งอีกครั้ง การทำพิธีสักการะหิ้งครั้งต่อไปก็จะมีรายละเอียดและลำดับขั้นตอนเหมือนกับที่กล่าวมานี้ หลังจากนั้นจึงมีงานเลี้ยงอาหารชาวบ้านที่เข้าร่วมพิธีทั้งหมด

หลังจากร่วมกินอาหารเสร็จแล้ว แสนจะจุดเทียนที่ชั้นบูชาอีกสองชั้น และนำผู้ร่วมในพิธีทุกคนสักการะหิ้งวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายซ้ายอีกครั้งหนึ่ง ต่อมาบรรดาแสนคนอื่นๆ จะนำเครื่องสักการะ เช่น ดอกไม้ แผ่นซีผึ้ง และเทียนของปีก่อนที่ชาวบ้านนำมาสักการะไว้ที่หิ้ง อีกทั้งยังนำของบนบานต่อวิญญาณผีเจ้านายลงมาจากหิ้ง และนำไปแจกจ่ายให้ผู้ร่วมในพิธีนำติดตัวไปเป็นวัตถุมงคล เพื่อนำไปบูชาที่บ้านของตน

จากนั้นบรรดาพ่อแสนจะช่วยกันทำความสะอาดหิ้งบูชาวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายซ้าย ก่อนที่แสนและเจ้าแม่นางเทียมจะนำของ้าว ที่ตั้งเรียงพียงอยู่บนแท่นไม้ที่ติดข้างฝาบ้านด้านทิศเหนือ ล้างทำความสะอาดบริเวณชานบ้าน พร้อมขไลมน้ำมันงาที่ใบจ้าวทุกด้ามก่อนนำไปไว้ที่เดิม ต่อมาพ่อแสนเชื่อนจึงนำน้ำอบน้ำหอมมาประพรมที่หิ้ง ที่เครื่องบูชาและอาวุธ พร้อมนำใบคูณและใบยอ พร้อมทั้งเทียนเล็กอย่างละคู่มาเสียบไว้ที่คานไม้ใต้หิ้งบูชาตลอดจนนำเส้นหมากไหมยาวมาห้อยประดับรอบหิ้งบูชาทั้งสี่ด้าน ต่อมาแสนอีกคนหนึ่งจะยกโถงน้ำขนาดเล็กที่ใส่น้ำจนเต็มมาตั้งไว้ที่ข้างอาสนะเพื่อเตรียมประกอบพิธีต่อไป หลังจากนั้นเจ้าแม่นางเทียมและนางแต่งทุกคนจะช่วยกันจัดทำพานบายศรีมอบให้แสน เพื่อนำไปวางที่ข้างอาสนะ บายศรีนี้จะยังไม่มีการประดับดอกไม้และใส่เครื่องบูชาไว้ภายในบายศรีแต่อย่างใด ส่วนชาวบ้านก็จะช่วยกันจัดเตรียมสิ่งของเครื่องใช้ที่ใช้ในพิธีช่วยกันยกสำหรับอาหารออกมาเลี้ยงผู้ร่วมในพิธี หลังจากกินข้าวเสร็จแล้ว แสนจะนำชาวบ้านทุกคนกราบสักการะหิ้งผีเจ้านายฝ่ายซ้ายอีกครั้ง

เป็นอันสิ้นสุดการประกอบพิธีกรรมไหว้เจ้าเมืองกลางในวันแรก ส่วนตอนค่ำจะมีการจัดมหรสพต่างๆ อาทิ หมอลำ ภาพยนตร์ มาสมโภชตลอดคืน

พิธีเชิญวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายซ้ายมาเข้าในร่างทรงเจ้าแม่นางเทียม

วันที่สองของการประกอบพิธีกรรมไหว้เจ้าเมืองกลาง คือการเชิญวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายซ้ายมาเข้าทรงในร่างทรงของเจ้าแม่นางเทียม ลำดับขั้นตอนที่สำคัญของพิธีเชิญวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายซ้ายมาเข้าทรงในร่างทรงของเจ้าแม่นางเทียมมีอยู่สามขั้นตอน คือ การจัดเครื่องบูชา การถวายอาหารเครื่องเซ่น และการเชิญวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายซ้ายมาเข้าทรง รายละเอียดของลำดับขั้นตอนต่างๆ ในพิธีเชิญวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายซ้ายมาเข้าทรงในร่างทรงเจ้าแม่นางเทียมมีดังนี้

ขั้นตอนแรกของพิธีเชิญวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายซ้ายมาเข้าทรงในร่างทรงเจ้าแม่นางเทียม คือการจัดเครื่องบูชาเริ่มขึ้นตอนสาย เมื่อชาวบ้านที่เข้าร่วมพิธีมาพร้อมกันที่บ้านเจ้าแม่นางเทียมแล้ว จากนั้นชาวบ้านจะช่วยกันยกส้อมสำหรับอาหารออกมาเลี้ยงผู้ร่วมในพิธี หลังรับประทานเสร็จแล้วเจ้าแม่นางเทียมและนางแต่งทุกคนนำดอกไม้สีขาวมาประดับบายศรี และนำเครื่องบูชาไถ่ไพพานบายศรี แล้วมอบให้เสนาไปวางสักการะไว้บนหิ้งบูชา พร้อมทั้งจุดเทียนที่หิ้งบูชา และนำผู้ร่วมในพิธีทุกคนสักการะหิ้งด้วยการกราบสามครั้ง

ขณะที่พ่อแสนอีกสองท่านจะช่วยกันจัดเครื่องค้ายบูชา จากวัสดุสิ่งของและเครื่องบูชาที่ชาวบ้านผู้ทำหน้าที่จัดเตรียมสิ่งของเครื่องใช้ที่ใช้ในพิธีจัดเตรียมไว้ โดยเสนาทั้งสองคนช่วยกันยกค้ายบูชาที่จัดไว้ในพานหย่องไปวางไว้ที่บริเวณด้านล่างอาสนะที่เตรียมไว้ให้ร่างทรงนั่ง ก่อนเชิญวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายซ้ายมาเข้าทรงในร่างทรงเจ้าแม่นางเทียม คือ การถวายอาหารเครื่องเซ่นแก่วิญญาณผีเจ้านายฝ่ายซ้าย พ่อแสนจะจุดเทียนที่หิ้งบูชาและที่ชั้นบูชา เสร็จแล้วนำผู้ร่วมในพิธีทุกคนสักการะหิ้งและถวายขันบูชาที่หิ้งวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายซ้าย

จากนั้นผู้ทำหน้าที่จัดเตรียมสิ่งของเครื่องใช้ที่ใช้ในพิธีนำส้อมสำหรับอาหารเครื่องเซ่นที่มีเฉพาะอาหารหวานมามอบให้พ่อแสนสองอีกเพื่อนำไปทำพิธีเซ่นไหว้ โดยการนำส้อมสำหรับอาหารเครื่องเซ่นไปวางเซ่นไหว้ที่ข้างๆ อาสนะที่อยู่ได้หิ้ง พร้อมกับนำชาวบ้านที่มาในพิธีถวายเครื่องเซ่นวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายซ้าย ในระหว่างการถวายเครื่องเซ่นจะมีการบรรเลงฆ้องและฆ้องฮาด การจุดเทียนบูชาบนหิ้งและที่สำหรับอาหารเครื่องเซ่น การกล่าวคำบูชา วิญญาณผีเจ้านายฝ่ายซ้ายและการประพรมน้ำเหล้าที่หิ้งไปโดยลำดับ

ต่อมาเป็นพิธีเชิญวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายซ้ายมาเข้าทรงในร่างทรงเจ้าแม่นางเทียม คือ การทำพิธีเชิญวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายซ้ายทั้งห้าองค์ คือ เจ้าเมืองกลาง นางเค้า นางจวง นางจันทร์ และเจ้าองค์ไทย สำหรับเจ้าเมืองกลางและเจ้าองค์ไทยถือเป็นวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายขวา ที่สามารถเข้าทรงในร่างทรงทั้งฝ่ายซ้ายและฝ่ายขวามาเข้าทรงในร่างทรงเจ้าแม่นางเทียม โดยเชื่อว่าวิญญาณของเจ้า

เมืองกลางและเจ้าองค์ไทยเป็นวิญญาณผีเจ้านายที่เป็นชาย และวิญญาณของนางเค้า นางจวง นางน้อยเป็นวิญญาณผีเจ้านายที่เป็นหญิง

การประกอบพิธีนี้เริ่มต้นขึ้นหลังจากแสนจุดเทียนที่คายบุชา จากนั้นเจ้าแม่นางเทียมจะก้มกราบที่อาสนะสามครั้ง เพื่อเป็นการเชิญวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายชายให้มาเข้าทรง การที่จะทราบว่าวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายชายองค์ใดที่มาเข้าทรงในร่างทรงของเจ้าแม่นางเทียมจะสังเกตได้จากการเปลี่ยนชุดทรงของร่างทรงที่สัมพันธ์กับวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายชายแต่ละองค์ กล่าวคือหลังจากที่วิญญาณผีเจ้านายฝ่ายชายมาเข้าทรงในร่างทรงเจ้าแม่นางเทียมแล้ว เจ้าแม่นางเทียมจะลุกขึ้นยืน ต่อมาแสนและนางแต่งจะผลัดเปลี่ยนกันเข้าไปถวายชุดทรงให้กับวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายชาย โดยแต่ละองค์มีชุดแต่งกายที่มีสีแตกต่างกันออกไปให้เป็นที่สังเกตได้ดังนี้ คือ

เจ้าเมืองกลาง ใส่ผ้าถุงสีน้ำเงิน เสื้อคลุมแขนยาวสีฟ้า ผ้าพาดบ่าสีขาว

นางเค้า ใส่ผ้าถุงลายมัดหมี่สีคราม เสื้อคอกระเช้าสีขาว ผ้าพาดบ่าสีเหลือง

นางจวง ใส่ผ้าถุงลายมัดหมี่สีน้ำเงินเข้ม เสื้อคอกระเช้าสีขาว ผ้าพาดบ่าสีขาว

นางจันทร์ ใส่ผ้าถุงลายมัดหมี่สีดำ เสื้อคอกระเช้าสีเหลือง ผ้าพาดบ่าสีขาว

เจ้าองค์ไทย ใส่ผ้าถุงสีน้ำเงิน เสื้อคลุมแขนยาวสีแดง และผ้าพาดบ่าสีขาว

จากนั้นวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายชายในร่างทรงของเจ้าแม่นางเทียมขึ้นไปนั่งบนอาสนะ โดยจะนั่งหันหน้ามาทางด้านผู้เข้าร่วมในพิธี แล้วพ่อแสนคนหนึ่งจะทำการจุดเทียนที่ชันบุชา และนำผู้ร่วมในพิธีทุกคนสักการะวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายชายที่มาเข้าทรงในร่างทรงเจ้าแม่นางเทียม พร้อมถวายชันบุชา

ข้อสังเกตในการแสดงอาการรับรู้ของวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายชายแต่ละองค์คือ การปฏิบัติต่อการรับเครื่องสักการะ คือถ้าเป็นวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายชายที่เป็นชายก็จะรับการสักการะ โดยการใช้มือจับเปลวเทียนในชันบุชาให้ดับ พร้อมทั้งหยิบจอกเหล้าในชันบุชามาดื่ม แต่หากเป็นวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายชายเป็นหญิงก็จะรับการสักการะโดยการใช้มือจับเปลวเทียนในชันบุชาให้ดับ พร้อมทั้งหยิบหมากพลูในชันบุชามาเคี้ยว และหยิบจอกเหล้าส่งให้แสนหรือนางแต่งดื่ม

จากนั้นพ่อแสนจะยกคายบุชามาถวายวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายชายในร่างทรงของเจ้าแม่นางเทียม ต่อมาวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายชายในร่างทรงของเจ้าแม่นางเทียมเอามือแตะน้ำมันงาในคายบุชามาลูบผม แตะผงขมิ้นป่นมาทาบนหลังมือและแขน และแตะขี้ผึ้งมาทาที่ริมฝีปาก แล้วจึงพูดคุ้ยไต่ถามการทำงานของแสนแต่ละคน ตลอดจนการถามถึงทุกข์สุขของบรรดาแสน นางแต่ง และผู้ร่วมในพิธีตามสมควร

ต่อมาชาวบ้านจะช่วยกันนำสำหรับอาหารเครื่องเซ่นมาส่งให้แสน เพื่อนำไปถวายวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายชาย พร้อมกันนั้นพ่อแสนและนางแต่งจะผลัดเปลี่ยนกันนำขันน้ำสำหรับล้างมือ เข้าไปถวายวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายชายที่มาเข้าทรงในร่างทรงได้ล้างมือ แล้วเช็ดมือที่ผ้าสไบสีขาวซึ่งพาดอยู่บนไหล่ของแสนและนางแต่ง ก่อนหยิบเอาหมากพลูและจอกเหล้าออกมาจากสำหรับเครื่องเซ่น และส่งจอกเหล้า

ให้แสงเต็ม วิญญาณมีเจ้านายฝ่ายซ้ายทุกองค์ที่มาเข้าทรงในร่างทรงเจ้าแม่นางเทียมในครั้งไม่ได้กินเครื่องเซ่นแต่อย่างใด ทั้งนี้เนื่องจากวันประกอบพิธีนั้นตรงกับวันพุธ แต่หากวันประกอบพิธีไม่ตรงกับวันพุธก็จะกินเครื่องเซ่นตามปกติ

เมื่อวิญญาณมีเจ้านายฝ่ายซ้ายแต่ละองค์ที่มาเข้าทรงเพื่อประกอบพิธีตามขั้นตอนต่างๆ เสร็จแล้วจะถอยทรง คงเหลือแต่วิญญาณเจ้าองค์ไทย ซึ่งมาเข้าทรงที่ร่างทรงเจ้าแม่นางเทียมเป็นลำดับสุดท้ายที่อยู่ประกอบพิธีต่อไปอีก

หลังจากที่รับการถวายเครื่องเซ่นแล้ว พ่อแสนฝ่ายเจ้าพ่อกวานห้าคน และพ่อแสนฝ่ายเจ้าแม่นางเทียมอีกห้าคน ซึ่งแสงทั้งสิบคนนี้เป็นผู้ที่มีหิ้งบูชาประจำตัว จะนำมงกุฎดอกไม้มาใส่ประดับบนศีรษะ

จากนั้นเจ้าองค์ไทยในร่างทรงของเจ้าแม่นางเทียมจะรับจอกเหล้ามาจากแสนท่านหนึ่งแล้วส่งให้แสงและนางแต่งตี๋มคนละจอกจนครบทุกคน ต่อมาเจ้าพ่อกวานซึ่งมาร่วมพิธีตั้งแต่เช้า ได้นำแสงและนางแต่งทุกคนเข้าไปให้เจ้าองค์ไทยในร่างทรงของเจ้าแม่นางเทียมผูกข้อมือให้ เช่นเดียวกับผู้เข้าร่วมพิธีต่างทยอยเข้าไปให้เจ้าองค์ไทยในร่างทรงของเจ้าแม่นางเทียมผูกข้อมือ หากผู้ร่วมพิธีคนใดนำฝ่ายผูกข้อมือและน้ำมันงามาวางร่วมในการประกอบพิธีตั้งแต่วันแรกก็จะมาขอรับกลับคืนไป โดยเจ้าองค์ไทยในร่างทรงของเจ้าแม่นางเทียมจะทำการปลุกเสกให้อีกครั้งหนึ่ง ซึ่งผู้ที่มีความศรัทธาจะถือว่าฝ่ายผูกข้อมือและน้ำมันงาที่ผ่านการประกอบพิธี ในประเพณี พิธีกรรมไหว้เจ้าเมืองกลางเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์

ต่อจากนั้นเจ้าองค์ไทยในร่างทรงของเจ้าแม่นางเทียม จะตักน้ำในโอ่งขนาดเล็กที่ตั้งอยู่บริเวณข้างอาสนะ สาดผู้เข้าร่วมในพิธีจนเปียกทั่วทุกคน จากนั้นพ่อแสนจะจุดเทียนที่หิ้งบูชาและนำผู้ร่วมในพิธีสักการะเจ้าองค์ไทยในร่างทรงของเจ้าแม่นางเทียมอีกครั้งหนึ่งแล้วถวายขันบูชา เจ้าองค์ไทยในร่างทรงของเจ้าแม่นางเทียมรับการสักการะแล้วจึงถอยทรงโดยเจ้าแม่นางเทียมลุกขึ้นถอดชุดทรงที่สวมทับไว้ออกก่อนกราบลงที่อาสนะสามครั้ง

จากนั้นจึงจัดพิธีบายศรีให้กับเจ้าแม่นางเทียม โดยพ่อแสนเป็นผู้เชิญบายศรีลงมาจากหิ้งบูชา นำมาวางไว้ที่กลางเรือน ชาวบ้านจะช่วยกันยกส้อมรับอาหารคาวและอาหารหวานจำนวนสี่ส้อม พร้อมทั้งเครื่องบูชาบายศรี ซึ่งประกอบด้วยไก่ต้มและเหล้ามาวางไว้ ขั้นตอนต่อมาเจ้าแม่นางเทียมซึ่งได้เปลี่ยนเครื่องแต่งกายเป็นชุดปกติแล้ว ได้ออกมานั่งล้อมรอบบายศรี โดยมีฝนทำหน้าที่เป็นพระหมอนประกอบพิธีบายศรีสู่ขวัญ เมื่อประกอบพิธีเสร็จ บรรดาแสน นางแต่ง และชาวบ้านต่างทยอยไปให้เจ้าแม่นางเทียมผูกข้อมือ จึงเป็นการสิ้นสุดพิธี

งานเลี้ยงหอบ้าน

หอกวานจำถือเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของหมู่บ้านหรือเรียกว่า "ตงหอ" ประกอบด้วยตูปเล็กๆ ๗ ตูบ หรือ ๗ หลัง หลังใหญ่อยู่ตรงกลาง ขวามือมี ๒ หลัง ซ้ายมือมี ๔ หลัง

ส่วนประเพณีการเลี้ยงหอกวนจำ หรือเรียกอีกชื่อหนึ่งว่าเลี้ยงบ้าน ชาวนาเวียงจะประกอบพิธีนี้ได้ก็ต่อเมื่องานเลี้ยงเจ้าพ่อกวนเมืองด้านซ้ายจัดเสร็จสิ้นแล้ว เนื่องจากกวนจำบ้านนาเวียงเป็นผู้ย่อยกว่า และถือเป็นสาขาหนึ่งของหอกวนจำบ้านด้านซ้าย

พิธีเลี้ยงหอบ้านนาเวียงประกอบพิธีไม่ใหญ่โตเท่างานเลี้ยงหอด้านซ้าย จัดขึ้นในเดือน ๗ เหมือนกันแต่ไม่อาจจะระบุวันที่แน่นอน วันที่นิยมประกอบพิธีก็คือวันเสาร์ วันจันทร์ หรือวันพฤหัสบดี ในช่วงเช้าซึ่งถือเป็นวันดี

วันเลี้ยงหอบหรือเมื่อถึงรอบปีที่จะทำกรแบกบน ชาวบ้านจะใช้หมูซึ่งได้มาจากการรวบรวมเงินกันทั้งหมู่บ้าน ส่วนไก่จะใช้หลังคาละ ๑-๓ ตัว แล้วแต่ว่าแต่ละบ้านว่าบนกับเจ้าที่ไว้กี่ตัว นอกจากนี้ยังมีเครื่องเซ่นที่จะใช้กับบนอีก เช่น เหล้า ดอกไม้ รูปเทียน บุหรี่ ไปถวายแก่บน

ส่วนผู้นำในการประกอบพิธีคือกวนจำ ในวันงานจะแต่งชุดขาว มีนางแต่งคอยช่วยจัดเครื่องเซ่นต่างๆ ที่ชาวบ้านนำมา อาทิ เนื้อหมูสดๆ จัดใส่ตะกร้า ๗ ตะกร้า จัดไก่ต้มหรือไก่แก้ม (แก้มบน) ซีกใส่กระทง ๗ กระทง ส่งให้พ่อกวนเซ่นที่หอ ส่วนไหเหล้านำมารวมกันไว้ทีเดียว

เมื่อนางแต่งจัดเครื่องเซ่นเป็นที่เรียบร้อย เจ้ากวนจะกล่าวคำถวายเพื่อให้เจ้าที่ที่อยู่ในหมู่บ้าน ปกปักษ์รักษาคุ้มครองคนที่อยู่ในครอบครัวและหมู่บ้านให้มีความเป็นอยู่ดีปราศจากโรคภัยไข้เจ็บต่างๆ นอกจากนี้ชาวบ้านที่มาร่วมงานบางคนยังให้พ่อกวนเข้าทรง ถามถึงเหตุการณ์บ้านเมืองและความ เป็นไปของหมู่บ้านว่ามีความทุกข์ร้อนหรือไม่อย่างไร เมื่อลงทรงแล้ว ใครอยากถามอะไรก็ถาม เมื่อเสร็จพิธี เจ้ากวนจะเอาน้ำที่ทุกคนเตรียมไว้สาธิตทุกคนเหมือนสื่อบุคคลเพื่อเป็นการขอฟ้าขอฝน เป็นเสร็จพิธี

หากบ้านใดมีลูกหลานออกจากบ้านไปเรียนหนังสือหรือไปทำงานอยู่ห่างไกลเป็นเวลาแรมปี พ่อแม่ญาติพี่น้องที่เคยบนบานไว้เมื่อปีก่อนจะต้องกับบนพ่อกวนที่หอ ด้วยไก่ ๑ ตัว เหล้า ๑ ขวด และขันห้า เมื่อเวลาผ่านไปครบปี

ปัจจุบันงานเลี้ยงหอบไม่ได้แตกต่างหรือว่าเปลี่ยนแปลงไปจากสมัยก่อน คนสมัยก่อนเคยปฏิบัติ มาเช่นไร ปัจจุบันก็ปฏิบัติเช่นนั้นอย่างต่อเนื่องประจำปี และคนในสมัยนี้จะคงอนุรักษ์ขนบธรรมเนียมประเพณีแบบนี้ต่อไปเรื่อยๆ ทุกปี

พิธีเลี้ยงบ้าน

งานเลี้ยงบ้านเป็นพิธีเซ่นไหว้ประจำปี ชาวบ้านที่เคยบนบานศาลกล่าวจะมาแก้บนในวันดังกล่าว หรือหากใครมีปัญหาเดือดเนื้อร้อนใจก็จะมาร่วมพิธีในวันนี้ พิธีเลี้ยงบ้านมีรายละเอียดต่างๆ มากมาย โดยสรุปมีขั้นตอนของพิธีกรรมที่สำคัญดังนี้

งานเลี้ยงบ้านจะประกอบพิธีที่บ้านเจ้ากวน จะจัดพิธีทำในราวข้างขึ้นของเดือน ๔ ทุกปี เป็นเวลา ๒ วัน วันแรกเรียกว่า "วันตั้งไหเหล้า" มีการเอาไหเหล้ามาตั้งไว้ ๔ ไห พร้อมเครื่องเซ่นต่างๆ เช่น เครื่องมือทำมาหากิน เช่น มีด พร้า เลื่อย ขวาน จอบ แห ใบหมัน ใบคูณ และเมล็ดฝ้าย เป็นต้น

วันที่สองเรียกว่า “วันเลียบไหเหล้า” จัดขึ้นหลังจากเลี้ยงอาหารเช้าแล้วราวสิบโมง เจ้ากวนจะเข้าทรง โดยมีแสนเป็นผู้ช่วยและรับให้อยู่ข้างๆ ระหว่างเจ้ากวนเข้าทรงจะมีการทำนายเหตุการณ์ต่างๆ ในปีนั้น เช่น การทำมาหากินของชาวบ้านเป็นอย่างไร และมีโรคภัยไข้เจ็บหรือไม่ เป็นต้น

หลังจากนั้นจะเป็นพิธีตัดไม้ คายหญ้า หวานเมล็ดฝ้ายและรดน้ำ โดยเจ้ากวนเป็นผู้ทำพิธีและมีแสนเป็นผู้ร่วมด้วย พิธีเริ่มขึ้นหลังจากชาวบ้านผู้หนึ่งต้องให้ดังระรัว หลังจากนั้นเจ้ากวนจะใช้เทียนที่มัดติดปลายเดินนำหน้า ส่วนมืออีกข้างหนึ่งยกเป็นท่าไหว้ไปด้วย ฝ่ายแสนจะเดินติดตามอยู่ข้างหลัง เมื่อเจ้ากวนรดน้ำเมล็ดฝ้ายที่หวานแล้วจะสาดน้ำใส่คนที่ไปร่วมพิธี ต่อไปคนที่ไปร่วมพิธีจะเล่นสาดน้ำจนเปียกไปทั่ว ท้ายสุดเจ้ากวนจะนำด้ายมาผูกแขนให้แก่บรรดาแสนและชาวบ้านทุกคนที่มาร่วมงานเป็นอันเสร็จพิธี

พิธีถวายเป็นช้างถวายม้า

พิธีถวายเป็นช้างถวายม้าจัดขึ้นในเดือน ๘ ข้างขึ้น แสนจะเป็นผู้ไปหาไม้ทองหลางมาทำช้างและม้าไม้อย่างละ ๑ ตัว พอทำเสร็จจึงนำไปให้แสนมอบให้นางเทียม นางเทียมจึงนำช้างและม้าไม้ไปถวายขึ้นที่ที่บ้านเจ้ากวนพร้อมกับบรรดาแสน ตอนถวายเป็นช้างม้าจะมีการอัญเชิญวิญญาณเจ้าบ้านเข้าทรงเจ้ากวน เพื่อทำพิธีรับช้างม้า ช้างม้านี้เมื่อมีมากขึ้นก็จะมีชาวบ้านผู้ศรัทธาต่อความเชื่อนี้มาขอไปตั้งยังหนึ่งเหนือหัวนอนที่บ้านของคน เพื่อเป็นเครื่องพิทักษ์รักษาคุ้มกันภยันตรายต่างๆ

พิธีไหว้เจ้าแม่นางเทียม

พิธีไหว้เจ้าแม่นางเทียมจัดขึ้นราวเดือน ๕-๖ แล้วแต่วันตรุษสงกรานต์จะตรงกับวันไหน โดยจัดขึ้น ๒ วัน คือ วันแรกตรงกับวันเนาหรือวันที่ ๑๔ เมษายน บรรดาแสน นางแต่ง และชาวบ้านจะมาทำบายศรีและจัดดอกไม้ธูปเทียนไว้

วันที่สองหรือวันที่ ๑๕ เมษายน พิธีเริ่มตอนสายๆ พอเลี้ยงอาหารตอนเช้าเสร็จ เมื่อบรรดาแสน นางแต่งพร้อมแล้วนางเทียมจะนำบายศรี ดอกไม้ และธูปเทียนขึ้นถวายหนึ่ง “เจ้าเมืองกลาง” นางเทียมจะเข้าทรง พร้อมกันนั้นชาวบ้านจะตั้งธูปดังสนั่น เมื่อลงทรง นางเทียมจะเผยถึงสภาพความเป็นอยู่ของชาวบ้านว่าเป็นอย่างไร เช่น อาจพูดเรื่องลมฟ้าอากาศ การทำมาหากิน โรคภัยไข้เจ็บ และมีการถามเหตุการณ์ต่างๆ ด้วย ในพิธีนี้เจ้ากวนไปร่วมเหมือนกัน แต่ไม่ได้เข้าทรง เพียงไปนั่งร่วมพิธีเท่านั้น

พิธีเลี้ยงหอน้อย

พิธีเลี้ยงหอน้อยจัดวันที่ถัดจากวันเลี้ยงหอล่วง (หรือหอยใหญ่) พิธีเริ่มตอนสายๆ โดยเจ้ากวนแสน นางแต่ง และชาวบ้านที่มีใจศรัทธาเข้าเฝ้าพร้อมกันที่หอเจ้า มีการทำอาหารหวานคาวถวายตาม

ศาลเจ้าทุกศาลในบริเวณหอน้อย โดยเฉพาะอาหารคาวมีข้อบังคับว่าต้องทำจากหมูหรือไก่อย่างใดอย่างหนึ่งเท่านั้น กล่าวคือหากทำมาจากหมูก็ใช้หมู ๑ ตัว หากทำจากไก่ให้ใช้ไก่ ๕ ตัว

ขณะทำอาหารถวายนี้ วิญญาณเจ้าแสนเมืองก็เข้าทรงเจ้ากวน และมีการชักถามตามทำเนียบดังกล่าวแล้ว การทำพิธีที่หอน้อย บรรดาแสนและนางแต่งต้องไปทุกคน ส่วนนางเทียมไม้ได้ไปร่วมด้วยในวันเลี้ยงหอยหลวงและหอน้อย ชาวบ้านที่เชื่อถือต่อเจ้ากวนมักงดเว้นเดินทางไปตามที่ต่างๆ ตามถนนหนทาง แม่น้ำลำธาร เพราะกลัวจะถูกสัตว์วิายต่างๆ หรือผีที่มาร่วมในงานพิธีทำอันตราย ดังนั้นชาวบ้านจึงมักติดตามเหลวไว้ตามทางที่จะเข้ามาสู่หมู่บ้าน คล้ายประกาศให้คนในหมู่บ้านได้ทราบกันทั่ว

การแก้ชะ (แก้บน) ที่หอน้อย ประกอบพิธีโดยพ่อแสนที่ด้านซ้าย

พิธีบนบานและการแก้บน เมื่อชาวบ้านคนใดเดือดเนื้อร้อนใจ เช่น เกิดเหตุเภทภัยอะไรเจ็บป่วย หรือเกรงว่าจะถูกคนกระทำร้าย รวมทั้งมีธุระจำเป็นจะต้องฝ่าฝืนตราย เช่น ไปรบ เดินทางไปค้าขายไกลๆ เป็นต้น ก็มักจะไปบนบานต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่หอ โดยใช้เครื่องบนบานแตกต่างกันไป คือบางคนอาจบนด้วยควาย เรียกว่าด้วงเพื่อง (ถวายเฉพาะหอยหลวงเท่านั้น) หมูเรียกว่าด้วงเกลบหรือหมูใหญ่ (จะเป็นหมูตัวเล็กๆ ก็เรียกว่าหมูใหญ่ได้) อันเรียกว่าหมูเหลาใช้แทนหมูใหญ่เมื่อหาหมูใหญ่ไม่ได้ ตุ่นเรียกว่าหมูว่น ไก่เรียกว่าไก่คู่ลัว ไช้เรียกว่าไช้คั่ว (ใช้ไข่ไก่ ๒ ฟอง และไข่เป็ด ๑ ฟอง)

วิธีบนบานจะแตกต่างกันไปเช่นกัน กล่าวคือหากบนด้วยด้วงเพื่องถือเป็นการบนบานชั้นสูงสุด จะทำการบนบานเมื่อผู้นั้นอยู่ในภยันตรายอย่างหนัก หรือทำผิดพลาดต่อหอยหลวงอย่างมหันต์ หรือ

ต้องการให้ช่วยธุรกิจสำคัญ วิธีบนบานชาวบ้านผู้เดือดร้อนจะนำเทียน ๖ เล่มไปหาแสน เพื่อให้แสนประกอบพิธีบนบานที่หอหลวง และให้นางเทียม ๓ เล่ม เพื่อไปบนบานเจ้าเมืองกลาง

ส่วนการแก้บนดวงเฟื่อง ต้องเอาสิ่งดังที่กล่าวมาแล้วมอบให้เจ้ากวน นางเทียม และแสนตามจุดต่างๆ ที่เอาเทียนไปบนบานไว้ เพื่อดำเนินการแก้บนแก่ผู้นั้นต่อไป

การบนบานด้วยหมูใหญ่ เป็นการบนบานที่มีธุรกิจหรือเหตุการณ์สำคัญรองลงมาจากบนบานด้วยดวงเฟื่อง หรือเพื่อความคุ้มครองเมื่อต้องทำธุระสำคัญ การบนบานใช้นาเทียน ๓ เล่ม ไปหาเจ้ากวน เพื่อบนบานเจ้าเมือง หรือนาเทียน ๓ เล่มไปหาหัวหน้าแสนเพื่อบนบานเจ้าเมืองกลาง หรือจะบนบานแห่งใดแห่งหนึ่งก็ได้ แล้วแต่ความประสงค์ของชาวบ้านผู้นั้น วิธีแก้บนก็นำเอาหมูไปถวายยัง ณ ที่ผู้นั้นได้บนบานไว้

การบนบานสามสิบหรือพันกลาง เป็นการบนบานที่มีการเจ็บป่วยไข้ทั่วๆ ไป หรือความจำเป็นที่ต้องขอความคุ้มครองทั่วๆ ไป การบนบานชนิดนี้มีคนนิยมมากที่สุด วิธีบนบานนั้นจะนำเทียนตามจำนวนไปยังจุดต่างๆ ดังการบนบานดวงเฟื่อง แต่ต้องบอกว่าใส่สามสิบหรือใส่พันกลาง เพื่อไม่ให้เข้าใจผิด

ส่วนการแก้บนสามสิบหรือพันกลางมีถวายเป็นนี้ นำหมูว่าน (ตุ๋น) หนึ่งตัวไปถวายเจ้าเมืองวัง โดยมอบให้เจ้ากวน นำไก่คู่ลัว (ไก่) หนึ่งตัวไปถวายเจ้าแสนเมือง โดยมอบให้หัวหน้าแสน นำไขควั (ไขไก่ ๒ ฟอง หรือไขเปิด ๑ ฟอง) ไปถวายเจ้าเมืองกลาง โดยมอบให้นางเทียมนำของหวานไปถวายหน้อย และหอหลวง นำต้นผึ้งน้อย (ต้นผึ้งที่ทำด้วยต้นกล้วยขนาดเล็ก) หนึ่งต้น ทองคำเปลว ๑๐ แผ่น และเครื่องเซ่นขัน ชัน ๕ และขัน ๘ ไปถวายพระธาตุศรีสองรักเพิ่มเติมอีกด้วยทั้งนี้โดยมอบให้แสนเป็นผู้ประกอบพิธีแก้บน

การไปร่วมพิธีบวงสรวงประจำปี ผู้เข้าร่วมพิธีต้องสำราญกิริยา ไม่เช่นนั้นจะถูกปรับไหมหรือถูกไล่โทษ คือสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหล่านั้นจะมาดลบันดาลทำให้ผู้นั้นเจ็บไข้ได้ป่วย หรือมีอันเป็นไปต่างๆ นานา ต้องถวายด้วยเครื่องเซ่นดังกล่าวข้างต้น แล้วแต่หมอยามหรือเมื่อเจ้ากวนหรือนางเทียมขณะเข้าทรงจะบอก

นอกจากนี้ในกาเข้าทรงของเจ้ากวนและนางเทียม นอกจากในพิธีบวงสรวงประจำปีแล้ว อาจมีผู้เจ็บไข้ได้ป่วยมาขออัญเชิญให้ทรงก็ได้ เพื่อบอกสาเหตุที่เจ็บป่วย ขณะที่เข้าทรงต้องมีแสนเข้าเฝ้าเสมอ ส่วนคนที่จะนำสิ่งต่างๆ ไปแก้บน ปกติผู้บนบานจะนำไปในวันบวงสรวงประจำปี แต่จะไปแก้บนในวันอื่นๆ ก็ได้ แต่เว้นวันในช่วงเข้าพรรษา วันพุธ และวันพระ ถ้าหากใครขึ้นไปแก้บนในวันดังกล่าวถือเป็นโมฆะ เพราะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ท่านไม่ลงมารับของแก้บน ต้องทำการแก้บนอีกครั้งในภายหลัง

การบนบานเหล่านี้ถือเป็นจารีตที่เคยปฏิบัติกันมาช้านาน แต่ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความเชื่อถือของแต่ละบุคคล โดยเฉพาะกับคนรุ่นใหม่ อย่างเด็กวัยรุ่นบางกลุ่มอาจคิดว่าการทำเช่นนั้นเป็นการเชื่อถืออย่างมั่งงาย หากยังมีอีกหลายคนที่ยังเชื่อและยึดมั่นในจารีตดังกล่าว ประการสำคัญคือมีบุคคลภายนอกให้

ความสนใจต่อความเชื่อนี้มากขึ้น เพราะมองว่าทำแล้วสบายใจ ทำให้เกิดโชคลาภ และแคล้วคลาดจากภัยอันตราย

การเปลี่ยนแปลงในพิธีกรรมที่สัมพันธ์กับความเชื่อเจ้าพ่อกวน

ย้อนหลังราว ๓-๔ ทศวรรษที่ผ่านมาปรากฏว่า ทางฝ่ายนายทุนและรัฐได้เข้ามามีบทบาทในสังคมและวัฒนธรรมลุ่มน้ำหมัน ไม่ว่าจะเป็นบทบาทที่ผ่านจากระบบการศึกษา การทำการค้า การจัดการขั้นพื้นฐานต่างๆ เช่น สาธารณูปโภค การบริการของรัฐผ่านการปกครองทั้งจากอำเภอและตำรวจ ล้วนส่งผลทำให้พิธีกรรมต่างๆ ที่สัมพันธ์กับความเชื่อเจ้าพ่อกวนเปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะรายละเอียดของพิธีกรรมที่มีการลดขั้นตอนลง ขณะเดียวกันบางพิธีกรรมกลับเพิ่มรายละเอียดของขั้นตอนที่เป็นพิธีการมากขึ้น ซึ่งเห็นตัวอย่างได้ชัดจากกรณี ประเพณีไหว้พระธาตุศรีสองรักนับว่าได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเป็นอย่างมาก

กล่าวคือมีลำดับขั้นตอนความเป็นพิธีการมากขึ้น โดยเฉพาะในวันแรกของงานจะมีพิธีรีตองแบบเป็นทางการ คือตอนเช้าหลังจากมีพิธีการทำบุญตักบาตรและถวายภัตตาหารแด่พระภิกษุสงฆ์ ๙ รูป ที่บริเวณศาลาลานวัด ด้านบันไดทางขึ้นไปยังองค์พระธาตุ ตัวแทนของรัฐ อาทิ หน่วยงานระดับจังหวัด อำเภอ และหน่วยงานราชการต่างๆ ในอำเภอด้านซ้ายจะส่งผู้แทนหน่วยงานของตนมาร่วมเปิดงาน โดยมีผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นประธานในการเปิดงาน

ด้วยเหตุนี้ งานไหว้พระธาตุศรีสองรักจึงถูกผนวกเข้าเป็นหนึ่งในกิจกรรมเพื่อส่งเสริมความมีหน้ามีตาของจังหวัดเลย และเล็งผลทางการท่องเที่ยว ผลที่ตามมาคือทำให้กลุ่มผู้คนที่เข้ามาร่วมงานไม่ได้มีเฉพาะกลุ่มคนที่ศรัทธาต่อความเชื่อแบบดั้งเดิม หากยังมีกลุ่มนักท่องเที่ยวทั่วๆ ไปที่เดินทางเข้ามาสักการบูชาองค์พระธาตุศรีสองรัก

พิธีการของรัฐดังกล่าวส่งผลกระทบต่องานไหว้พระธาตุศรีสองรัก กล่าวโดยสรุปได้ดังนี้ ประการแรก จากที่พิธีการรัฐเข้าไปแทรกแซงพิธีกรรมของ "ชาวบ้าน" เห็นได้ชัดจากตัวอย่างล่าสุดคือ ปี พ.ศ. ๒๕๔๗ คณะเจ้าพ่อกวนและชาวบ้านต่างเดินทางมาร่วมงานแต่เช้าเพื่อให้ทันฤกษ์งานยามดีที่กำหนดไว้ ปรากฏว่าพิธีการและพิธีกรรมต่างๆ ต้องเลื่อนออกไป เพราะประธานเปิดงานจากฝ่ายรัฐเดินทางมาไม่ถึง สร้างความรู้สึกที่ไม่ดีให้กับชาวบ้านเป็นอย่างมาก เพราะพระภิกษุสงฆ์และเจ้าพ่อกวนต้องคอยเหมือนไม่เคารพท่าน ต่างจากสมัยก่อน อำนาจเด็ดขาดจะอยู่ที่การตัดสินใจของเจ้าพ่อกวนเพียงคนเดียว

ประการต่อมา ทำให้เกิดกลุ่มคณะจัดงานไหว้พระธาตุรูปแบบใหม่ กล่าวคือ เดิมจัดแบบเรียบง่าย โดยกำหนดฤกษ์ยามอันเป็นมงคลโดยเจ้าพ่อกวนและคณะ ต่อมาเมื่อพิธีการรัฐเข้ามามีบทบาท ทำให้คณะจัดงานมีโครงสร้างที่ซับซ้อน ประกอบด้วยบุคคลหลายกลุ่มที่มาจากนอกชุมชน เช่น กลุ่มพ่อค้า ข้าราชการจากหน่วยงานต่างๆ ประการสำคัญ คณะกรรมการชุดดังกล่าวเสนอให้มีการจัดกิจกรรมรื่นเริง

การละเล่น และมหรสพต่างๆ เพื่อสร้างสีสันและความสนุกให้กับงานไหว้พระธาตุ เช่น มีการแสดงของคณะหมอลำ ลิเก มวย ภาพยนตร์ และการพนันประเภทต่างๆ อีกทั้งยังให้มีการจัดตั้งร้านขายของนับร้อยร้าน รอบบริเวณพื้นที่ด้านล่างขององค์พระธาตุ และยังได้เก็บเงินจากค่าเช่าที่

การจัดงานดังกล่าวจึงเป็นเหตุทำให้เกิดเสียงอีกทีก็ครึกโครม ทำลายความศักดิ์สิทธิ์ของพิธีกรรมแบบชาวบ้านอย่างไม่รู้ตัว กล่าวคือขณะบริเวณด้านบนขององค์พระธาตุมีการประกอบพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ บริเวณด้านล่างกลับเปิดเพลงและประกาศโฆษณาเชิญชวนให้ชาวบ้านและนักท่องเที่ยวเข้ามาเลือกซื้อสินค้า มีหน้าซำในบางมุมยังมีการแอบเล่นการพนันชั้นต่ออย่างไม่เกรงบาปกรรม นอกจากนี้ชาวบ้านเล่าว่าในบางปียังมีการชกต่อยถึงกลับเลือดตกอย่างออกก็มี

ประการท้ายสุดไม่อาจปฏิเสธว่า ผลพวงของพิธีการของรัฐดังกล่าวส่งผลทำให้มีผู้คนและนักท่องเที่ยวเดินทางมาไหว้พระธาตุศรีสองรักกันมากขึ้น การเงินจึงสะพัดตาม ไม่ว่าจะเป็นในส่วนของกิจกรรมเกี่ยวกับการทำบุญบูชาพระธาตุ และเงินที่ได้จากการเก็บค่าเช่าที่มาจากร้านรวงต่างๆ เม็ดเงินที่สะพัดเหล่านี้เมื่อสะสมนานปีจึงเพิ่มพูนเป็นทวี จึงกลายเป็นจุดเริ่มต้นที่สร้างภาพลักษณ์ที่ไม่ดีต่อเจ้าพ่อกวน โดยถูกสังคมพิพากษาในรูปแบบการติฉินนินทาว่า เจ้าพ่อกวนมุ่งจัดงานเพื่อแสวงหาวัตถุและมุ่งประโยชน์ให้กับเฉพาะฝ่ายตนมากเกินไป

จากที่กล่าวมาจะพบว่า ปัจจัยหรือสิ่งที่ลดทอนความศักดิ์สิทธิ์ระบบความเชื่อที่สัมพันธ์กับธาตุศรีสองรัก น่าจะไม่ได้อยู่ที่ตัวบุคคลอย่าง “เจ้าพ่อกวน” ตรงกันข้าม สาเหตุสำคัญน่าจะอยู่ที่พิธีการ “รัฐ” ที่เข้ามาแทรกแซงพิธีกรรม “ชาวบ้าน” ในรูปแบบของการจัดงานให้เป็นขั้นเป็นตอน รวมถึงการเข้ามาสนับสนุนให้จัดมหรสพรื่นเริงจนเกินขอบเขตเพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยว จนทำให้ประเพณีไหว้พระธาตุศรีสองรักมีความสลับซับซ้อนยากเกินกว่าที่เจ้าพ่อกวนจะรับมือไหว ไม่ว่าจะเป็นการจัดการด้านสาธารณูปโภคเพื่อรองรับนักท่องเที่ยว การดูแลความปลอดภัย และที่สำคัญสุดคือการจัดการด้านการเงิน ที่เป็นปัจจัยทำให้เจ้าพ่อกวนกลายเป็นจำเลยทางสังคม สร้างความรู้สึกกำกวมให้ชาวบ้านที่เคารพและศรัทธาต่อระบบความเชื่อ “เจ้าพ่อกวน” เป็นอย่างมาก

กระทั่งวันหนึ่งเจ้าพ่อกวนตัดสินใจซื้อรถตู้และรถกระบะ โดยลงชื่อตนเองร่วมกับหัวหน้างานจากฝ่ายราชภักดิ์ หน่วยงานหนึ่งเป็นผู้ร่วมชื่อ เพราะเห็นว่าภาระหน้าที่ของเจ้าพ่อกวนไม่ได้มีเฉพาะการดูแลองค์พระธาตุศรีสองรัก หากยังต้องเดินทางไปประกอบพิธีกรรมต่างๆ ตามคำเชิญของชาวบ้านผู้ร้องทุกข์ ซึ่งแต่เดิม เจ้าพ่อกวนจะใช้วิธีการทำเรื่องขอยืมรถจากโรงพยาบาลสมเด็จพระยุพราชด่านซ้าย

ดังนั้นเมื่อเจ้าพ่อกวนเห็นเงินทุนที่ได้จากชาวบ้านทำบุญและเงินจากกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวกับพระธาตุศรีสองรัก ประกอบกับเห็นว่า รถกวนทางโรงพยาบาลด่านซ้ายมานาน จึงตัดสินใจซื้อรถ

การตัดสินใจดังกล่าว ถือเป็นจุดเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญของระบบความเชื่อ “เจ้าพ่อกวน” ก็ได้ ทั้งนี้เนื่องจากเมื่อต้นปี พ.ศ. ๒๕๔๗ มีกลุ่มชาวบ้านบางกลุ่มยื่นหนังสือเรียกร้องต่อทางราชการให้ตรวจสอบความเป็นมาเรื่องดังกล่าว จึงทำให้ทราบว่ามีบัญชีพระธาตุศรีสองรักภายใต้การดูแลของเจ้าพ่อ

การร่วมกับผู้บริหารหน่วยราชการในอำเภอด่านซ้ายหน่วยงานหนึ่ง มีสมุดบัญชีเงินฝากหลายฉบับ รวมเป็นเงินประมาณการไม่ต่ำกว่า ๔ ล้านบาท ตั้งแต่วันนั้นมา ใครๆ ก็รู้ว่าพระธาตุศรีสองรักเป็นแหล่งสะสมเงินก้อนโต

หน่วยราชการที่มีอำนาจสูงในระดับอำเภอด่านซ้ายจึงมองว่า น่าจะเป็นเรื่องไม่ชอบมาพากล จึงเสนอว่าควรจะให้พระธาตุศรีสองรักอยู่ภายใต้การกำกับและดูแลใน "ระบบวัด" ให้พระภิกษุสงฆ์เข้าไปจัดการและดูแลให้เหมือนกับวัดทั่วๆ ไป เพื่อให้เกิดความชัดเจนในด้านการจัดการ โดยเฉพาะปัญหาทางการเงิน ทั้งนี้เนื่องจากมองว่าพระธาตุศรีสองรักก็คือศาสนสถานที่มีสถานภาพเป็นเหมือนกับวัดทั่วๆ ไป

"ภายหลังการประชุมกรรมการมหาเถรสมาคม (มส.) มีการเปิดเผยว่า มส. ได้พิจารณากรณีที่สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ (พศ.) ได้เข้าตรวจสอบข้อเท็จจริงที่ได้มีการร้องเรียนเข้ามาว่า มีกลุ่มคนเข้าไปหาผลประโยชน์ในพื้นที่วัดพระธาตุศรีสองรัก ตำบลด่านซ้าย อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย ได้มีการทรงเจ้าเข้าผี เช่นวัวควาย โดยอ้างว่าเป็นเจ้าของพระธาตุศรีสองรัก พบว่า มีกลุ่มคนที่อ้างว่าได้รับการดูแลพระธาตุศรีสองรัก และเป็นทายาททางสายเลือดในการดูแลพระธาตุมาดำเนินการดูแลเงินทอง มีการทรงเจ้าเข้าผี เช่นวัวควาย ซึ่งขัดกับหลักทางพุทธศาสนา ทั้งอ้างว่าพระธาตุศรีสองรักไม่มีสถานภาพเป็นวัด แต่เป็นโบราณสถานที่เจ้านายในอดีตกาลประสงค์ให้ผู้เป็นทายาทดูแล"^{๒๓}

"แต่จากการตรวจสอบตามเอกสารที่ปรากฏพบว่า นอกจากมีเจ้าอาวาส ๕ รูป ในทะเบียนวัดที่ราชอาณาจักรแล้ว ก็มีพระครูสุนทรวิจิตร เจ้าคณะอำเภอด่านซ้าย รักษาการเจ้าอาวาส เมื่อพระครูสุนทรวิจิตรมรณภาพ ได้ตั้งเจ้าคณะอำเภอรูปใหม่ คือ พระครูสิริวิชัยธัช เป็นผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาส สืบต่อมา

ขณะนี้ทางสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดเลย ได้ยื่นขอเอกสารสิทธิที่ดินวัดพระธาตุศรีสองรัก เนื่องจากเจ้าหน้าที่สำรวจเมื่อวันที่ ๑๐-๑๑ พฤษภาคม ๒๕๔๗ พบว่า วัดพระธาตุศรีสองรักยังไม่มีเอกสารสิทธิในที่ดิน และบริเวณวัดถูกบุกรุก มีเอกชนและส่วนราชการไปออกเอกสารสิทธิทับที่ดินดังกล่าว จากที่ดินเดิมของวัด ๔๐ ไร่ พระครูสิริวิชัยธัช จึงมอบอำนาจให้ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดเลยไปยื่นขอเอกสารสิทธิในที่ดินดังกล่าว

ข้อมูลเหล่านี้เพียงพอสำหรับกรมการศาสนา กรมศิลปากร และสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ เข้าไปดูผลประโยชน์ของวัดพระธาตุศรีสองรัก เพื่อนำเงินไปทำนุบำรุงศาสนา หรือนำเข้าเป็นรายได้ของแผ่นดิน ไม่ใช่ปล่อยให้กลุ่มบุคคลแสวงหาผลประโยชน์อย่างที่เป็นอย่างอยู่"

^{๒๓} มติชน ปีที่ ๒๗, ฉบับที่ ๙๖๖๑, ๒๒ สิงหาคม, ๒๕๔๒.

^{๒๔} "ท่องไปในแดนธรรม," คมชัดลึก ปีที่ ๓, ฉบับที่ ๑๐๕๓, ๒ กันยายน ๒๕๔๗.

ด้านพระครูปลัดชฎิล จันทโชโต เจ้าคณะตำบลด่านซ้าย กล่าวว่า ขณะนี้ประชาชนในพื้นที่นับถือเจ้าพ่อเจ้าแม่กลุ่มนี้มาก ทำให้พระสงฆ์ไม่สามารถเข้าไปยุ่งเกี่ยวได้เลย โดยเฉพาะกลุ่มผู้ทรงเจ้าเข้าผีเป็นผู้มีนามสกุลเดียวกับผู้บริหารในเทศบาล^{๒๕}

ท้ายที่สุดขณะนี้ (เดือนสิงหาคม ๒๕๕๗) เรื่องดังกล่าวถูกส่งให้ผู้มีอำนาจในระดับจังหวัดพิจารณา

ดังนั้นหากข้อเสนอของผู้บริหารระดับสูงของอำเภอด่านซ้าย ผ่านความเห็นชอบในระดับจังหวัด นั้นย่อมหมายความว่า พระธาตุศรีสองรักที่เคยอยู่ภายใต้การดูแลแบบจารีตประเพณีท้องถิ่น โดยมี “เจ้าพ่อกวาน” เป็นผู้ดูแล ก็จะถูกพิธีการของรัฐเข้าแทรกแซงให้กลายมาเป็นการบริหาร “ระบบวัด” เหมือนกับวัดทั่วไป คือมีพระภิกษุสงฆ์ มีเจ้าอาวาส ซึ่งขึ้นตรงกับเจ้าคณะอำเภอและเจ้าคณะจังหวัด

บทที่ ๙

บทวิเคราะห์และบทสรุป

จากการศึกษาข้อมูลของคนในกลุ่มน้ำหมันในมิติทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ทำให้เห็นภาพวิถีการดำเนินชีวิตของคนกลุ่มน้ำหมันแต่ละช่วงเวลา ซึ่งมีความแตกต่างกันออกไปตามบริบทและเงื่อนไขที่แตกต่างในแต่ละช่วงเวลา อย่างไรก็ตามงานศึกษาค้างนี้ยังเผยให้เห็นลักษณะที่สำคัญของชุมชนกลุ่มน้ำหมันที่มีลักษณะเฉพาะท้องถิ่นหลายประเด็นด้วยเช่นกัน

กลุ่มน้ำหมัน: ลักษณะทางกายภาพที่เป็นเอกลักษณ์

พื้นที่ซึ่งเป็นที่ตั้งหมู่บ้านต่างๆ ในกลุ่มน้ำหมัน อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย ถือว่ามีลักษณะทางกายภาพที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัวต่างจากพื้นที่เขตอื่นๆ อย่างเห็นได้ชัด กล่าวโดยสรุปคือมีเทือกเขาเพชรบูรณ์ที่สลับซับซ้อนประกอบอยู่รอบด้าน ไม่ว่าจะเป็นในด้านทิศตะวันออกมีภูพาน ภูท่งแพน ภูน้ำฮ่น ด้านใต้มีภูมโนโล ภูท่งแพน ภูผงมัว และด้านตะวันตกมีภูหินร่องกล้าและภูผาผึ้ง

ชัยภูมิดังกล่าวจึงทำให้เกิดที่ราบเฉพาะพื้นที่ระหว่างหุบเขา บางแห่งก็เป็นที่ราบสูงลุ่มๆ ดอนๆ โดยเฉพาะที่ตั้งอำเภอนี้เป็นที่ราบ มีภูเขาขนาดสามด้าน มีที่ราบแคบๆ ยาวไปทางทิศเหนือ ซึ่งมีเทือกเขาอยู่ทั้งสองข้างทางทิศตะวันออก ทิศใต้ และทิศตะวันตก โดยมีลำน้ำหมันเป็นสายไหลหลักตัดผ่านกลางที่ราบหุบเขาดังกล่าว ชาวบ้านจึงมักตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนและทำการเกษตรโดยเฉพาะการทำนาและพืชผักสวนครัวในเขตพื้นที่ราบดังกล่าว ส่วนที่ดอนจะนานาไร่ และปลูกพืชไร่ต่างๆ เช่น ข้าวโพด และถั่วพันธุ์ต่างๆ ดังนั้นจึงไม่ใช่ภาพแปลกตาแต่ประการใด ถ้าเราขึ้นไปยืนบนยอดแล้วมองย้อนลงมาในเขตชุมชนกลุ่มน้ำหมัน จะเห็นบ้านตั้งเรียงรายอยู่กลางที่ราบหุบเขาตามลำน้ำหมันห่างเป็นระยะๆ

ประการสำคัญ ชัยภูมิที่ตั้งของชุมชนกลุ่มน้ำหมันเช่นนี้ยังเป็นปัจจัยสำคัญ ทำให้สังคมของชุมชนกลุ่มน้ำหมันค่อนข้างจะแยกตัวออกจากพื้นที่หรือหมู่บ้านในเขตอำเภอหรือจังหวัดอื่นๆ ดังเห็นได้ผลพวงของการพัฒนาการด้านสาธารณูปโภคพื้นฐานต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นถนน ไฟฟ้า ประปา หรือความเจริญแบบสังคมเมือง เพิ่งเข้ามาสู่ชุมชนกลุ่มน้ำหมันได้อย่างทั่วถึงเพียงไม่กี่สิบปี ในขณะที่บางหมู่บ้านก็เริ่มมีไฟฟ้าและประปาใช้กันไม่ถึงสิบปี เช่น บ้านนาหอและนาเวียง เป็นต้น รวมไปถึงการรักษาและดูแลสุขภาพที่มีลักษณะความเชื่อพื้นบ้านผสมผสานอยู่ในสังคมปัจจุบันในหลายเรื่องราว ขณะเดียวกันพัฒนาการด้านสาธารณสุขสมัยใหม่ก็ได้รับการพัฒนาอย่างจริงจังได้เพียงไม่กี่สิบปี

หรือหากพิจารณาจากมิติความเชื่อต่างๆ แม้ปัจจุบันจะเริ่มปรับเปลี่ยนไปจากเดิมวิถีปฏิบัติตามแบบโบราณ หากทว่าภาพชีวิตของคนกลุ่มน้ำหมันยังเชื่อและเคารพศรัทธาความเชื่อท้องถิ่นอย่างเหนียวแน่น เช่น ความเชื่อต่อพระธาตุศรีสองรัก และความเชื่อต่อเจ้าพ่อกวน จะเห็นได้ว่าชาวบ้านมีการ

ประกอบพิธีกรรมที่สัมพันธ์กับความเชื่อดังกล่าวแทบตลอดทั้งปี เหตุผลดังกล่าวจึงส่งผลทำให้ระบบความเชื่อดังกล่าวเป็น “หัวใจ” สำคัญของระบบทางวัฒนธรรมของคนลุ่มน้ำหมัน

กล่าวได้ว่าลักษณะทางกายภาพของที่ตั้งชุมชนลุ่มน้ำหมัน ที่มีเอกลักษณ์เฉพาะดังที่กล่าวมานี้ ถือเป็นปัจจัยที่สำคัญปัจจัยหนึ่งต่อการลัทธิวิถีการดำรงชีวิต ทั้งในมิติทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมอย่างเห็นได้ชัด

ด้านซ้าย : พัฒนาการทางประวัติศาสตร์สังคม

จากข้อมูลชุมชนประกอบกับประวัติศาสตร์และความทรงจำของคนลุ่มน้ำหมัน จะทำให้เห็นพัฒนาการประวัติศาสตร์สังคมเมืองด้านซ้ายปรากฏเป็นหลักฐานที่ชัดเจน นับหลังจากอาณาจักรโยนกล่มสลาย กล่าวคือเมื่อพ่อขุนบางกลางหาวกับพ่อขุนผาเมืองได้นำผู้คนจากแคว้นพางคำลงมาทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ผ่านแคว้นล้านช้างก่อนข้ามแม่น้ำเหืองมาขึ้นฝั่งขวาของลำห้วยน้ำหมัน เดินทางต่อจนถึงที่ราบแห่งหนึ่งจึงหยุดพัก แบ่งผู้คนตั้งถิ่นฐาน

พ่อขุนผาเมืองตั้งบ้าน “ด้านขวา”^{๖๖} ส่วนพ่อขุนบางกลางหาวพาผู้คนข้ามฟากไปพักพลชั่วคราวในที่แห่งหนึ่ง เพื่อหาที่พักที่น่าน้ำที่เหมาะสม จึงอพยพไปตั้งถิ่นฐานขึ้นที่ริมฝั่งห้วยน้ำหมันเรียกบ้าน “ด้านซ้าย” (ปัจจุบันคือหมู่บ้านเก่า) ต่อมาจึงแบ่งผู้คนขึ้นไปตามลำน้ำ ไปขุดคูคลองจากฝั่งซ้ายห้วยน้ำหมันขึ้นไปจรดเนินเขา เพื่อชักน้ำเก็บทำการเกษตร และเป็นปราการธรรมชาติป้องกันการรุกรานจากศัตรู เรียกหมู่บ้านใหม่นี้ว่าบ้านค่ายคู (ปัจจุบันคือบ้านหนองคูหรือเขตตัวอำเภอด้านซ้าย)

เมื่อตั้งหลักแหล่งได้ระยะหนึ่ง ปรากฏว่าบ้านด้านขวาดึงดูดกับน้ำท่วมบ่อยครั้งเมื่อฤดูฝนหลาก พ่อขุนผาเมืองจึงคิดย้ายที่ทำกินไปอยู่เมืองราด^{๖๗} ขณะที่พ่อขุนบางกลางหาวเกิดความคิดว่าบางยางเป็นเมืองใหญ่ มีระยะทางห่างจากบ้านค่ายคูไม่ไกลนัก ประกอบกับผู้คนมีจารีตประเพณีที่คล้ายกัน เห็นควรที่จะอพยพผู้คนไปรวมที่บางยาง ทำให้บ้านคูค่ายและบ้านเก่าเปรียบเสมือนเมืองหน้าด่าน ต่อมาเมื่อมีกำลังและความพร้อมมากพอที่จะขับไล่พวกขอม จึงมีใบบอกแจ้งไปให้พ่อขุนผาเมืองที่เมืองราดให้นำกำลังขึ้นไปช่วย จนในที่สุดก็สถาปนาเป็นเจ้าปกครองสุโขทัยเมื่อปี พ.ศ. ๑๘๐๐ ทรงพระนามว่า พ่อขุนศรีอินทราทิตย์

^{๖๖} ประเด็นดังกล่าวยังเป็นข้อถกเถียงอยู่ อย่างไรก็ตามมีนักวิชาการท้องถิ่นบางท่านที่เชื่อว่าน่าจะตั้งอยู่ริมฝั่งขวาของลำน้ำหมัน ระหว่างห้วยน้ำรินกับบ้านนาหัวแหลม ตำบลนาหอ อำเภอด้านซ้าย

^{๖๗} เรื่องของ “เมืองราด” กลุ่มนักวิชาการได้เสนอไว้ ๒ แนวทางหลักๆ คือ แนวทางแรกเสนอว่าน่าจะตั้งอยู่ในจังหวัดเพชรบูรณ์ อีกแนวทางหนึ่งบอกว่าน่าจะอยู่อำเภอนครไทย จังหวัดพิษณุโลก โปรดย้อนดูศิลาจารึกขอมลายะเอียดได้ในบทประวัติศาสตร์และความทรงจำ

อย่างไรก็ตามด้านซ้ายก็ยังไม่ได้ยกตัวขึ้นเป็นเมือง กระทั่งสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ กษัตริย์แห่งอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา และพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชแห่งอาณาจักรล้านช้าง พร้อมใจกันสร้างพระธาตุศรีสองรัก (พ.ศ. ๒๑๐๓-๒๑๐๖) ขึ้นบนที่เนินสูงฝั่งตะวันตกของลำน้ำหมัน (ฝั่งซ้ายของลำน้ำ) พัฒนาการเมืองด้านซ้ายจึงเผยเป็นภาพที่ชัดเจนในลายตาของคนในวัฒนธรรมลุ่มน้ำหมัน ดังเห็นได้จากเรื่องเล่าและตำนานต่างๆ ที่ยังอยู่ในความทรงจำของคนด้านซ้าย ไม่ว่าจะเป็นตำนานการสร้างพระธาตุศรีสองรัก และความเชื่อเรื่อง "เจ้าพ่อกวาน" เป็นต้น

ประการสำคัญ ยังมีเรื่องเล่าของชุมชนในลุ่มน้ำหมันที่สัมพันธ์อย่างแนบแน่น ไม่ว่าจะเป็นบ้านเก่า บ้านนาหอ บ้านนาเวียง และบ้านด้านซ้าย กล่าวคือชาวท้องถิ่นในลุ่มน้ำหมันเชื่อว่า บรรพบุรุษของตนเองเป็นคนลาวที่อพยพมาจากหลวงพระบาง ด้วยเหตุผลกลใดไม่อาจทราบแน่ชัด แต่ผ่านมาหลายร้อยปีแล้ว โดยใช้เส้นทางตามลำน้ำโขงลัดเลาะผ่านเข้าสู่ลำน้ำเหือง ก่อนวกเข้าสู่ลำน้ำหมัน กระทั่งเดินทางมาพบพื้นที่ราบกว้างระหว่างหุบเขา จึงตั้งหมู่บ้านขึ้นพร้อมตั้งชื่อว่า "บ้านด้านซ้าย" ตามสภาพที่ตั้งของหมู่บ้านที่อยู่ในหุบเขา และตั้งอยู่ริมฝั่งซ้ายของลำน้ำหมัน^{๖๔}

เมื่อสร้างหลักปักฐานจึงขยายที่ทำกิน เดินทางขึ้นสู่ด้านเหนือของลำน้ำหมันในระยะทางที่ไม่ไกลนัก จนมาสร้างเป็นหมู่บ้านใหม่พร้อมตั้งชื่อว่า "บ้านนาเหาะ"

ส่วนเหตุที่เรียกว่า "บ้านนาเหาะ" ชาวบ้านเล่ากันว่า คงมาจากชื่อของ "ท้าวเหาะหานาง" ซึ่งเป็นผู้นำคนหนึ่งในกลุ่มบรรพบุรุษของพวกเขา ต่อมาบริเวณดังกล่าวได้กลายเป็นที่ตั้งเป็นหอโรง^{๖๕} ของพระแก้วอาสา ท้าวกรองสา ผู้นำชุมชนระดับเจ้าเมืองในเวลาต่อมา นอกจากนี้ยังมีการรื้อฟื้นความสำคัญของผู้นำชุมชนท้องถิ่น ด้วยการสร้างพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นพระแก้วอาสา ท้าวกรองสา ขึ้นที่วัดดังกล่าว ขณะนี้อยู่ระหว่างการก่อสร้าง

ด้วยเหตุเป็นที่ตั้งของหอโรงของผู้นำชุมชนนี้เอง ชาวบ้านจึงพากันเรียกชื่อของหมู่บ้านว่า "บ้านหอโรง" ก่อนเติมคำว่า "นา" ลงข้างหน้า เพราะมีที่นาอยู่ใกล้หมู่บ้านมากมาย ต่อมาชาวบ้านจึงตัดคำว่า "โรง" ออก เหลือแต่ "นาหอ" และพากันเรียก "บ้านนาหอ" จนถึงทุกวันนี้

หลังจากนั้นจึงขยายที่ทำกินอีกครั้ง โดยเดินทางขึ้นสู่ทิศเหนือของลำน้ำหมันเช่นเคย เพื่อมาตั้งหมู่บ้านใหม่ขึ้นที่บ้าน "นาเวียง" และ "หนองคู" โดยเฉพาะบริเวณที่ตั้งหมู่บ้าน "หนองคู" จะมีพื้นที่เป็นที่ราบแคบๆ ยาวขนานไปตามริมน้ำหมัน ภายในหมู่บ้านมีหนองน้ำกักเก็บน้ำไว้ใช้ได้ตลอดปี ชาวบ้านเชื่อว่าน่าจะเป็นการขุดเป็นคูขึ้น หรือไม่อาจจะเป็นเส้นทางน้ำหมันเดิม ต่อมาสายน้ำเปลี่ยนเส้นทางเดินพื้นที่ดังกล่าวจึงกลายเป็นหนองคู มีน้ำขังตลอดปี ทำให้ชาวบ้านบางคนเรียกหนองน้ำแห่งนี้ว่า "หมัน"

^{๖๔} ปัจจุบันเป็นหมู่บ้านหนึ่งในเขตตำบลนาหอ อำเภอด่านซ้าย

^{๖๕} ปัจจุบันที่ตั้งหอโรงอยู่บริเวณวัดศรีภูมิบ้านนาหอ วัดศรีภูมิสร้างขึ้นใกล้เคียงกับการตั้งบ้านนาเหาะ คือ เมื่อ พ.ศ.

หลง" เมื่อตั้งถิ่นฐานระยะหนึ่ง จึงได้เปลี่ยนชื่อหมู่บ้านเป็น "ด่านซ้าย" แล้วใช้เรียกกันจนติดปากกระทั่งปัจจุบัน หากทว่ามีการเปลี่ยนชื่อเมื่อใด และด้วยเหตุผลใดกลับไม่ปรากฏหลักฐานหรือเรื่องเล่าแต่ประการใด

ส่วนบ้าน "ด่านซ้าย" เดิมทีที่ตั้งอยู่บ้านหอในปัจจุบัน คงเปลี่ยนชื่อเป็นบ้าน "ด่านซ้ายเก่า" นานๆ เข้า ชาวบ้านเห็นว่าชื่อเรียกมีคำมากเกินไป จึงเรียกสั้นๆ ว่า "บ้านเก่า" ซึ่งหมายถึง หมู่บ้านอันเป็นที่ตั้งของบรรพบุรุษของคนด่านซ้ายที่อพยพมาจากเมืองหลวงพระบางมาตั้งแต่อดีต โดยมาตั้งถิ่นฐานที่นี่เป็นแห่งแรก ก่อนที่จะย้ายมาอยู่ในเขตอำเภอด่านซ้ายในปัจจุบัน

จวบจนต้นสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ประกาศใช้พระราชบัญญัติปกครองท้องที่ ร.ศ. ๑๑๖ (พ.ศ. ๒๔๔๐) มีการเปลี่ยนการปกครองแบบเดิมมาเป็นแบบเทศาภิบาล แบ่งท้องที่ออกเป็นมณฑล เมือง อำเภอ ตำบล หมู่บ้าน เมืองด่านซ้ายจึงเปลี่ยนฐานะมาเป็นอำเภอด่านซ้าย

โดยนัยแห่งพระราชบัญญัติปกครองท้องที่ดังกล่าว ด่านซ้ายจึงขึ้นอยู่กับมณฑลพิษณุโลก หลังจากนั้น ด่านซ้ายจึงโอนมาอยู่ในเขตการปกครองของจังหวัดเลยเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐ ตามประกาศของกระทรวงมหาดไทย ลงวันที่ ๔ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๐ และยังคงขึ้นอยู่ในเขตการปกครองของจังหวัดเลยจนกระทั่งปัจจุบัน

พัฒนาการทางเศรษฐกิจสังคม

อาจกล่าวได้ว่า ปัจจุบันกระแสวัฒนธรรมจากเมืองและความเจริญต่างๆ กำลังไหลบ่าเข้าสู่ชุมชนในวัฒนธรรมลุ่มน้ำหมัน ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมมากมาย หากกล่าวเฉพาะเศรษฐกิจ สรุปได้ว่า ชุมชนลุ่มน้ำหมันได้รับผลกระทบของกระแสพัฒนาดังกล่าวเช่นกัน เพียงแต่เป็นภาพของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกลับไม่ชัดเจนเท่ากับชุมชนอื่นๆ ที่ตั้งอยู่ในเขตปริมณฑลหรือเมืองที่เจริญ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่าสภาพทางกายภาพที่มีลักษณะเฉพาะ กล่าวคือเป็นเมืองที่ตั้งอยู่บนแอ่งที่ราบหุบเขาขนาดทั้งสามด้านดังที่กล่าวไว้เบื้องต้น ทำให้ไม่สะดวกกับชุมชนภายนอกเท่าที่ควร แม้ปัจจุบันถนนหนทางและเส้นทางการคมนาคมต่างๆ จะสะดวกสบายแล้วก็ตาม เรียกได้ว่าถ้าใครไม่มีธุระจำเป็นก็คงจะไม่เดินทางเข้าไปด่านซ้าย

อย่างไรก็ตาม ผลของการศึกษาทำให้ทราบถึงพัฒนาการทางเศรษฐกิจของชุมชนลุ่มน้ำหมันว่าพัฒนาจากระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเองในอดีต จนก้าวเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจแบบผูกโยงกับทุนนิยมจากกระแสวัฒนธรรมภายนอก ซึ่งอาจสรุปสาระสำคัญได้คือ

เศรษฐกิจชุมชนแบบพึ่งตนเอง

ในอดีต ระบบผลิตเพื่อเลี้ยงดูตนเองในชุมชนหมู่บ้านเน้นการเพาะปลูก หางของป่า และการล่าสัตว์ ทั้งนี้เพราะพื้นที่ในเขตลุ่มน้ำห่มัน อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย ถือว่ามีความหลากหลายทางกายภาพที่ส่งผลต่อการผลิตของชุมชน คนท้องถิ่นจึงพัฒนาระบบการผลิตของตนเองตามลักษณะที่ตั้งทางกายภาพของชุมชน กล่าวคือชาวบ้านมักจะไม่ตั้งถิ่นฐานในพื้นที่สูง แต่จะใช้พื้นที่ดังกล่าวปลูกข้าวเหนียวและข้าวนาไร่

ขณะที่พื้นที่ราบลุ่มน้ำห่มันและลำน้ำสาขาจะมีพื้นที่ดินเหมาะแก่การเกษตร ส่วนใหญ่เป็นที่นาปลูกข้าวเหนียวนาปีเพื่อใช้กินในครัวเรือน มีการใช้พัดหรือระหัดวิดน้ำในช่วงหมู่บ้านนาเวียงและนาหอในการผันน้ำเพื่อการเพาะปลูก นอกจากนี้ยังมีการปลูกพืชผักต่างๆ ตามเขตที่ราบริมฝั่งลำน้ำห่มัน เช่น หอม กระเทียม และพืชผักสวนครัวต่างๆ เป็นต้น การดำรงชีพดังกล่าวถือเป็นความพยายามของชาวบ้านที่จะทำพื้นที่ทุกลักษณะให้ได้ประโยชน์สูงสุด

จึงเห็นได้ว่า ปัจจัยสำคัญในการผลิตของชาวบ้านในลุ่มน้ำห่มันก็คือ ทรัพยากรธรรมชาติอันได้แก่ ดิน น้ำ และป่า นอกจากนี้ยังทรัพยากรชาวบ้านและวัฒนธรรมช่วยเสริมให้การดำรงชีพมีประสิทธิภาพมากขึ้น ซึ่งก็คือแรงงานและภูมิปัญญาท้องถิ่นนั่นเอง สิ่งเหล่านี้ทำให้ชาวบ้านไม่ต้องอาศัยปัจจัยด้านการเงินก็สามารถดำรงชีพอยู่ได้ เนื่องจากมีทุนจากธรรมชาติและวัฒนธรรมที่ทุกคนเป็นเจ้าของและแบ่งปันใช้สอยกันตามอัธยาศัย ต่างจากในยุคหลังที่ปัจจัยด้านการเงินเข้ามามีบทบาทสัมพันธ์ในวิถีชีวิตมากขึ้น

ดังนั้นเมื่อต้องพึ่งธรรมชาติเป็นหลัก คนในชุมชนลุ่มน้ำห่มันจึงปรับวิถีแห่งการผลิตให้สอดคล้องกับระบบนิเวศของตนเอง ดังเห็นได้จากชุมชนต่างๆ ในลุ่มน้ำห่มัน เป็นชุมชนเกษตรกรรมที่เน้นการทำนาในเขตพื้นที่ลุ่ม ที่สามารถรับน้ำจากลำน้ำห่มันทำนาปีละครึ่ง บางครัวเรือนมีการปลูกข้าวไร่เสริมและปลูกพืชผักสวนครัวต่างๆ เพื่อบริโภคในครัวเรือน มีสัตว์เลี้ยงประเภทวัว ควาย ไข่ใช้งานในไร่นา นอกเหนือจากหมู เป็ด ไก่ที่เลี้ยงไว้ในครัวเรือน ชาวบ้านมีอาชีพเสริม คือ การหาของป่าและเผาถ่าน แทบจะมีการค้าขายจำกัด

จึงเห็นได้ว่าชาวบ้านให้ความสำคัญกับการทำนาเป็นอย่างมาก เพราะน่าจะหมายถึงการตั้งถิ่นฐานถาวรและความมั่นคงในการยังชีพ เพื่อเก็บเกี่ยวผลผลิตไว้ใช้ในปีหรือระหว่างฤดูกาลต่อไป ระบบการทำนาจึงเป็น "ทุนสำรอง" ของครอบครัวและชุมชนนั่นเอง

รองจากนาคือการปลูกพืชผักสวนครัว ลงทุนน้อยและไม่ต้องใช้แรงงานมาก ส่วนของป่านั้นเป็นแหล่งของอาหารและยารักษาโรคที่สำคัญอีกแหล่งของคนท้องถิ่นในอดีต ในสมัยก่อนการใช้ประโยชน์จากป่าจึงเป็นไปเพื่อบริโภคในครัวเรือน ไม่ได้มีจุดประสงค์หลักเพื่อนำไปขาย การหาอาหารตามธรรมชาติทำให้ชีวิตของชาวบ้านสะดวกสบาย มีการแบ่งปันให้ญาติพี่น้อง หรือมีการถนอมอาหารไว้กินยามนอกฤดูกาล เช่น หน่อไม้ลวก หน่อไม้ดอง และการทำน้ำผักสะทอน เป็นต้น แม้ในช่วงเวลาดังกล่าว

จะมีข้อจำกัดด้านเทคโนโลยีการผลิต อีกทั้งยังต้องเสี่ยงกับความไม่แน่นอนทางธรรมชาติ แต่ชาวบ้านจะรู้วิธีว่าจะตัดสินใจอย่างไรในการทำการเกษตร ดังเห็นได้จาก การแลกเปลี่ยน หยิบยืม และแบ่งปันระหว่างเครือญาติและภายในชุมชน

การล่าสัตว์และการเก็บหาของป่าจึงเป็นกิจกรรมที่ช่วยเสริมการผลิตในชุมชน ทำให้ชุมชนมีความพอเพียงในการดำรงชีวิต การพึ่งพาฐานทรัพยากรของชุมชน ทำให้เศรษฐกิจของชุมชนหมู่บ้านมีความยืดหยุ่น สามารถรับมือกับปัญหาที่เกิดขึ้น เช่น ปัญหาภัยธรรมชาติอย่างฝนแล้งหรือน้ำท่วมที่ทำให้ได้ผลผลิตน้อย เป็นต้น

ดังนั้นป่าจึงเป็นที่พึ่งของชาวบ้านมาโดยตลอด กระทั่งรัฐเข้ามาแทรกแซงการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และอ้างความเป็นเจ้าของแทนชุมชน (ในระยะหลัง พ.ศ. ๒๕๒๐ และกระทบกับชุมชนอย่างเด่นชัดหลังปี พ.ศ. ๒๕๓๐) ปิดกั้นหวงห้ามไม่ให้ชุมชนใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ แต่อุญาตให้คนภายนอกเข้าตัดฟันหักเก็บอย่างล้างผลาญจนผืนป่าแทบจะหมดความอุดม

นอกจากนี้การผลิตบางอย่างยังมีเป้าหมายเพื่อเป็นหลักประกันในกรณีที่ต้องประสบภาวะวิกฤตทางสังคม เช่น ช่วงสงครามโลกครั้งที่ ๒ กรณีดังกล่าวชุมชนจะนำผลผลิตบางชนิด เช่น ผ้าฝ้าย ไปแลกเปลี่ยนกับชาวนครไทย

คนลุ่มน้ำหมันจึงประกอบกิจกรรมได้หลายๆ อย่างในเวลาเดียวกัน เพื่อเพิ่มความอุดมสมบูรณ์ และสนองความต้องการในครัวเรือน ชาวบ้านที่ไถนาหรือปลูกข้าวนาจะจับกุ้ง หอย บู่ ปลา กบ เขียด และสัตว์อื่นที่สามารถนำไปปรุงอาหารได้ พวกที่นำวัวควายไปเลี้ยงในชายป่าก็จะถือโอกาสเก็บหาสิ่งของที่จำเป็นในการดำรงชีพไปในตัว เช่น ผักหวาน หน่อไม้ และเห็ดต่างๆ รวมทั้งทำงานจักสานและทอผ้า เป็นต้น

ดังนั้นการใช้ชีวิตที่เรียบง่ายจึงไม่ใช่คำในอุดมคติ หากแต่เป็นภาพชีวิตที่เกิดขึ้นจริง เพราะชาวบ้านเน้นการทำงาน ปลูกผัก ทำงานหัตถกรรมพื้นบ้าน และเก็บของป่าเป็นอาหารหลัก ไม่เน้นอาหารจากเนื้อสัตว์ เนื้อสัตว์มักเป็นอาหารพิเศษในเทศกาลต่างๆ เท่านั้น จึงทำให้เห็นว่ามีเงินก็อยู่ได้ เพราะในทุ่งนาและป่ารอบๆ หมู่บ้านมีวัตถุดิบทางธรรมชาติมากมาย ชาวบ้านไม่ต้องพึ่งตลาด เพราะมีทุ่งนาและป่าเป็น "ซูเปอร์มาร์เก็ต" ที่ไม่ต้องใช้เงินซื้อหา

กล่าวได้ว่าลักษณะการพึ่งตนเองของชุมชน มีระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียง ผลิตอาหารไว้บริโภคในครอบครัวและชุมชน หากเหลือก็จะสำรองไว้ในยามวิกฤติ หรือไม่ก็นำไปแลกเปลี่ยนกับชุมชนใกล้เคียง ความสัมพันธ์ภายในชุมชนแบบเครือญาติ ช่วยเหลือด้านแรงงาน ช่วยเหลือด้านสังคม

เศรษฐกิจชุมชนยุคหลัง พ.ศ. ๒๕๐๐

ระยะต่อมาการเปลี่ยนแปลงได้เกิดขึ้นกับชุมชนหมู่บ้าน และถือได้ว่าเป็นการเปลี่ยนที่เป็นจุดเปลี่ยนผ่านที่สำคัญของชุมชนหมู่บ้าน เมื่อมูลค่าส่วนเกินจากการค้าได้จูงใจให้เกิดตลาดข้าวขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเกิดกิจการโรงสี

ราวปี พ.ศ. ๒๕๐๐ ชุมชนหมู่บ้านได้เริ่มเข้าไปสัมพันธ์ระบบเศรษฐกิจภายนอกจากการนำข้าวส่วนที่เกินจากการบริโภค ไปขายยังตลาดรับซื้อข้าว แล้วนำเงินที่ได้จากการขายข้าวไปซื้อหาวัตถุดิบเพื่อนำมาผลิตเป็นปัจจัยในการดำรงชีพ เช่น ปลาทุเค็ม ปลากระป๋อง เป็นต้น ซึ่งเป็นปัจจัยที่ชุมชนผลิตไม่ได้

การเข้าไปสัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจภายนอก นับว่าทำให้ชุมชนผ่อนคลายจากภาระหนักในการผลิตปัจจัยในการดำรงชีพลงบ้างระดับหนึ่ง ขณะเดียวกัน อีกด้านก็เป็นจุดเริ่มต้นที่ทำให้เห็นภาพของชุมชนในวัฒนธรรมลุ่มน้ำหมันกำลังเผชิญหน้ากับการเปลี่ยนแปลงในการดำรงชีวิตแบบพอเพียงที่ปฏิบัติมา

กระทั่งระบบเศรษฐกิจภายนอกได้เข้ามามีบทบาทในชุมชนมากขึ้น กล่าวคือเดิมชุมชนจะต้องเดินทางรอนแรมและลัดเลาะทุ่งนาและป่า เพื่อนำข้าวไปขายยังตัวเมือง ก็เริ่มมีพ่อค้าเข้ามารับซื้อข้าวถึงในหมู่บ้าน ในขณะที่สินค้าจากตลาดก็เริ่มเข้ามาในชุมชน ทำให้การดำเนินชีวิตเริ่มเปลี่ยนแปลงไป จากเดิมที่ชุมชนหมู่บ้านอาศัยการหาอยู่หากินจากธรรมชาติ หาผักจากป่า หาปลาจากแหล่งน้ำ เป็นต้น เริ่มมีการซื้อสินค้าจากตลาด

ปรากฏการณ์ดังกล่าวถือเป็นแรงผลักดันให้ชุมชนเริ่มให้ความสำคัญกับการเพิ่มผลผลิตข้าวให้มากขึ้น เพื่อให้มีข้าวส่วนที่เกินจากการบริโภคเพิ่มขึ้น เพื่อจะได้นำข้าวไปขายเป็นเงิน เพราะช่วงเวลาดังกล่าวเงินตราเริ่มมีความสำคัญกับชุมชน ทั้งนี้เพราะการที่จะได้บริโภคสินค้าจากระบบตลาดจะต้องแลกเปลี่ยนมาด้วยเงินตรา ไม่ใช่ผลผลิตเช่นการแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชน

จึงเห็นได้ว่า ในช่วงเวลานี้รัฐและระบบเศรษฐกิจภายนอกจะผนวกชุมชนหมู่บ้านเข้าสู่วิถีการผลิตเพื่อการค้าในระยะต่อไปจะเป็นสิ่งที่ไม่ยากนัก ดังเห็นได้จากการเข้ามาเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตทางเศรษฐกิจของชุมชนหมู่บ้านโดยรัฐ ในรูปแบบของการพัฒนาชุมชนลุ่มน้ำหมัน จนก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจชุมชน ดังเห็นได้จากการที่รัฐเข้ามาสร้างโครงสร้างพื้นฐาน เช่น ถนน เป็นต้น เพื่อจุดประสงค์หลักในการปราบปรามผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ แต่ขณะเดียวกัน ถนนก็สัมพันธ์กับวิถีแห่งการผลิตในระบบเศรษฐกิจ คือทำให้มีการติดต่อการตลาดภายนอกได้ง่ายขึ้น โดยเฉพาะการปลูกข้าวถูกเชื่อมโยงกับระบบการตลาดของประเทศโดยรวม กรณีนี้เห็นได้จากในช่วงทศวรรษ ๒๕๒๐ วิถีการทำการเกษตรของคนลุ่มน้ำหมันมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการผลิต และวิถีการผลิตของชุมชนเพื่อเพิ่มผลผลิตต่อพื้นที่ให้สูงขึ้น เช่น การเปลี่ยนแปลงพันธุ์ข้าว มีการลงทุนเครื่องจักรกลและใช้ปัจจัยการผลิตให้มากขึ้น

ดังนั้นลักษณะที่สำคัญของระบบเศรษฐกิจชุมชนลุ่มน้ำหมันในช่วงเวลานี้ ยังคงเป็นชุมชนเกษตรกรรมที่มีวิถีชีวิตแบบพอเพียงที่สามารถพึ่งตนเองได้ในระดับหนึ่ง ขณะเดียวกันก็ต้องพึ่งพาภายนอกเช่นกัน โดยชุมชนได้เน้นการผลิตเพื่อการบริโภคเป็นหลัก แต่ยังไม่สามารถผลิตได้พอเพียงต่อความต้องการบริโภคของสมาชิกในชุมชน ทั้งนี้เนื่องจาก

ประการแรก ทรัพยากรธรรมชาติที่มีจำนวนมาก เพียงพอต่อการรองรับจำนวนประชากรในการดำรงชีวิตอยู่แบบพอเพียงและโดยเฉพาะที่ดินสามารถขยายพื้นที่ในการเพาะปลูกได้อย่างไม่จำกัด **ประการที่สอง** ความสัมพันธ์แบบเครือญาติที่สามารถช่วยเหลือเกื้อกูล **ประการที่สาม** มีระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียงสามารถแลกเปลี่ยนผลผลิตระหว่างชุมชน ยังไม่ต้องพึ่งพาภายนอกมากนัก ใช้แรงงานในครัวเรือนเป็นหลัก ไม่ต้องใช้สารเคมีในการเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร

ส่วนข้อจำกัดของชุมชนต่อการพึ่งตนเอง คือ **ประการแรก** การขาดแคลนแหล่งน้ำ ซึ่งเป็นปัจจัยในการผลิตข้าวทำให้ชุมชนไม่สามารถผลิตข้าวไว้บริโภคได้เพียงพอตลอดปี ต้องแลกเปลี่ยนหรือซื้อจากภายนอกชุมชน **ประการที่สอง** ดินขาดความอุดมสมบูรณ์ เนื่องจากเดิมเป็นป่าซากที่มีนายทุนมาโค่นไม้ใหญ่หมดไป พื้นที่บริเวณนี้กลายเป็นป่าไผ่ที่มีความแห้งแล้ง ไม่อุดมสมบูรณ์ ทำให้มีข้อจำกัดในการปลูกพืชได้เพียงไม่กี่ชนิดที่ทนทานต่อความแห้งแล้งได้ เช่น สับปะรด ถั่วฝักยาว ข้าวโพด เป็นต้น **ประการที่สาม** การขนส่งและคมนาคมแม้จะมีการสร้างถนนถนนทางแล้วก็ตาม แต่ก็ยังไม่สะดวกมากนัก ทำให้ต้องใช้เวลานาน

เศรษฐกิจชุมชนช่วงขยายตัวหลัง พ.ศ. ๒๕๓๐

ชุมชนช่วงขยายตัวยุคนี้เริ่มมีการพัฒนาระบบไฟฟ้า ถนน และน้ำประปา ชุมชนสามารถขยายพื้นที่ในการเพาะปลูก ปลูกพืชได้หลากหลายมากขึ้น สามารถปลูกข้าวไว้บริโภคได้เพียงพอ พื้นดินขาดความอุดมสมบูรณ์ ปลูกพืชแบบเข้มข้น ใช้ปุ๋ยและสารเคมีมากขึ้น ลักษณะการพึ่งตนเองของชุมชนเป็นระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียงและพึ่งพาบางส่วน วิถีชีวิตของชุมชนยังเป็นแบบเรียบง่ายประหยัด เน้นความพอเพียง แต่ต้องพึ่งพาปัจจัยการผลิต ตลาด และแหล่งเงินลงทุนจากภายนอกมากขึ้น จนนำไปสู่การเป็นหนี้สินทั้งในและนอกระบบ ดังนั้นในช่วงเวลาดังกล่าวกิจการธนาคารจึงได้เริ่มมาเปิดกิจการในชุมชนด้านซ้าย

วิธีการผลิตดังกล่าว เห็นได้จากการปลูกพืชไร่ พืชหลักๆ ได้แก่ ข้าวโพด ทำให้ต้องเร่งเพิ่มผลผลิตด้วยการใช้ยาปราบศัตรูพืชและปุ๋ยเคมีอย่างเข้มข้น ทำให้ต้นทุนการผลิตสูงขึ้น ชาวบ้านเริ่มเป็นหนี้สินทั้งในระบบและนอกระบบ แหล่งเงินทุนที่สำคัญของชุมชนได้แก่ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ ขณะเดียวกันชุมชนก็เริ่มรับวัฒนธรรมจากชุมชนภายนอกเข้ามาในวิถีชีวิตของชุมชน มีการพึ่งพาชุมชนภายนอกมากขึ้น

ช่วงเวลานี้สภาพการณ์ของชุมชนจึงเกิดการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ ประสบกับปัญหาทางด้านเศรษฐกิจอยู่ด้วยกัน เนื่องจากต้นทุนการผลิตสูงขึ้น เพราะต้องพึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอก ทั้ง

ด้านเงินทุน เทคโนโลยี และการตลาด ขณะเดียวกันราคาผลผลิตทางการเกษตรก็มักตกต่ำ ทำให้ชาวบ้านต้องไปกู้ยืมเงินจากธนาคารเพื่อการเกษตรฯ

ขณะที่การเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคม วัฒนธรรมของชุมชน ส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ภายในชุมชน ที่มีลักษณะส่งเสริมความเป็นอยู่แบบปัจเจกชนมากขึ้น ความเป็นชุมชนลดน้อยลง ชุมชนแตกแยก เน้นการบริโภคนิยมมากขึ้น ให้ความสำคัญทางด้านวัตถุมากกว่าด้านจิตใจ สมาชิกในชุมชนออกไปหางานทำข้างนอก

อย่างไรก็ตาม ปัจจัยที่ทำให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้ คือ ความสัมพันธ์ภายในชุมชนที่มีความสัมพันธ์แบบเครือญาติ และความเชื่อท้องถิ่นบางอย่าง^{๓๐} ที่ยังคงช่วยเหลือเกื้อกูลกันในด้านแรงงานและสังคม ประการต่อมาในเรื่องของระบบน้ำทางธรรมชาติที่สมบูรณ์ ทำให้ชุมชนสามารถปลูกพืชที่หลากหลายได้มากขึ้น เช่น ปรังพื้นที่ทำนาข้าว การปลูกพืชผักไว้ขายและบริโภคในครัวเรือน การทำสวนผลไม้ เลี้ยงสัตว์ สมาชิกในชุมชนประกอบอาชีพหลากหลายมากขึ้น

การจัดการดูแลสุขภาพ

กับสภาพสังคมและความเชื่อของคนลุ่มน้ำห่มัน

ดังที่เกริ่นไว้ในหัวข้อสภาพทางกายภาพของชุมชนลุ่มน้ำที่มีลักษณะเฉพาะตัว ถือเป็นหนึ่งในหลายปัจจัยสำคัญที่จะส่งต่อผลวิถีการดำรงชีวิตด้านต่างๆ รวมทั้งระบบสาธารณสุขด้วยเช่นกัน กล่าวคือ ทำให้การเดินทางของคนลุ่มน้ำห่มันในสมัยก่อนเป็นไปด้วยความลำบากยิ่ง จะไปที่ไหนๆ ก็ต้องเดินเท้า แม้แต่จะไปธุระเมืองเลยหรือหล่มสักก็ต้องเดินเท้า ใช้เวลาเดินทางถึง ๒-๓ วัน อย่างดีก็ใช้ช้าง ม้า ล้อ เกวียน เป็นพาหนะ ดังนั้นเมื่อยามเจ็บไข้ได้ป่วยจึงต้องอาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้าไปจัดการไม่ว่าจะเป็นเรื่องของหมอยาพื้นบ้าน พืชสมุนไพรรอบบ้าน หมอดำแย รวมไปถึงระบบความเชื่อต่างๆ อาทิ ความเชื่อเรื่องผีต่างๆ ที่ส่งผลในด้านภาวะจิตใจเป็นอย่างสูง

จากความเชื่อผีและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ นี้เอง อำนาจหรืออิทธิฤทธิ์ของผีจึงเข้ามามีบทบาทต่อชีวิตจิตใจของคนลุ่มน้ำห่มันมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ที่เจ็บไข้ได้ป่วย มักจะคิดว่ามีสาเหตุมาจากผีเป็นส่วนใหญ่ ผู้ที่เจ็บป่วยด้วยโรคต่างๆ เมื่อรักษาด้วยยาสมุนไพรแล้วยังไม่หาย ดังนั้นคนในบ้านก็จะมุ่งประเด็นไปหาผีทันที จะต้องมีการไปหาสาเหตุของการป่วยจากหมอยา และหมอยาวันนี้มักจะมียูทูบทุกหมู่บ้าน เป็นต้น

ต่อมาเมื่อชุมชนได้รับการพัฒนาจากภาครัฐ โดยเฉพาะในช่วงหลัง พ.ศ. ๒๕๐๐ เริ่มสร้างถนนหนทาง ความเจริญจากต่างถิ่นเริ่มเข้ามา ได้ส่งผลทำให้คนลุ่มน้ำห่มันมีการพึ่งตนเองของท้องถิ่นมี

^{๓๐} โปรดดูรายละเอียดในหัวข้อเรื่องความเชื่อในบทเดียวกัน

รูปแบบที่หลากหลายมากขึ้น เช่น มีความเชื่อว่ายาแผนปัจจุบันสามารถรักษาโรคได้หายขาดและทันใจ และยาที่ใช้ส่วนใหญ่จะเป็นพวทยาถ่ายพยาธิ ยาแก้ปวด ยาใส่แผลสด ยารักษาโรคพื้นๆ เป็นต้น

ขณะเดียวกันก็มีหมอเถื่อนซึ่งเป็นคนท้องถิ่นอื่นที่พอมีความรู้ทางการแพทย์บ้าง รวมทั้งเริ่มมีร้านขายยาแผนปัจจุบัน จำหน่ายยาให้กับคนในท้องถิ่น และจัดจำหน่ายยาเป็นชุดๆ เช่น ยาแก้ปัญหาการปวดข้อและปวดหลัง เป็นต้น ส่วนการคลอดลูกยังพึ่งพาหมอตำแยเหมือนเดิม แต่หมอพื้นบ้านที่ใช้สมุนไพรเริ่มมีบทบาทน้อยลง และความเชื่อสาเหตุของความเจ็บป่วยค่อยๆ เปลี่ยนไป เนื่องจากป่าไม้ลดลง คนท้องถิ่นเริ่มได้รับการศึกษามากขึ้น ประการสำคัญยังมีข้าราชการจากท้องถิ่นอื่นเข้ามาปฏิบัติงานในด้านต่างๆ มากขึ้นเช่นกัน โดยเฉพาะทหารและตำรวจที่เข้ามาต่อสู้กับคอมมิวนิสต์

ผลของการพัฒนาดังกล่าว ทำให้ความรู้ในการดูแลสุขภาพตนเองของท้องถิ่นที่เป็นความเชื่อ เช่น สมัยก่อนเริ่มเปลี่ยนไป คือชาวบ้านหันมาให้ควมสำคัญกับการดูแลสุขภาพที่อาศัยความรู้ทางการแพทย์แผนปัจจุบันมากขึ้น แต่ก็ยังไม่ได้ได้รับการพัฒนาที่ดีพอ คือมีสถานบริการสาธารณสุขที่มีบุคลากรจำกัด ทั่วประเทศ ปี พ.ศ. ๒๕๒๐ อำเภอด่านซ้ายอยู่ในพื้นที่ที่มีการสู้รบระหว่างทหารฝ่ายรัฐบาลกับคอมมิวนิสต์ จึงได้รับการคัดเลือกให้ตั้งโรงพยาบาลสมเด็จพระยุพราช อันเป็นผลพวงของนโยบายของภาครัฐที่ต้องการจะทำให้ชาวบ้านที่อยู่ในท้องถิ่นดังกล่าวมีความศรัทธาต่อรัฐบาล เป็นส่วนหนึ่งของสงครามแย่งชิงประชาชน บริการพื้นฐานหลายอย่างมาพร้อมๆ กัน เช่น ไฟฟ้า ถนนลัดยางใช้ได้ทุกฤดูกาลติดต่อกับจังหวัดเลย เพชรบูรณ์ พิชณโลก เป็นต้น ทำให้คุณภาพในการบริการประชาชน การเข้าถึงดีขึ้นมาก นอกจากนี้ยังมีการสร้างสถานีอนามัยตามตำบลต่างๆ ให้บริการสุขภาพขั้นพื้นฐาน มีระบบการให้ภูมิคุ้มกันโรคที่ดีขึ้น

อย่างไรก็ตาม การพัฒนาอย่างก้าวกระโดดในกลุ่มน้ำหมันเช่นนี้ ทำให้ชาวบ้านมีความศรัทธาต่อระบบบริการที่รัฐจัดให้เป็นอย่างมาก และละเลยต่อการดูแลสุขภาพของตนเอง หมอตำแยและหมอพื้นบ้านเริ่มมีบทบาทลดลง

ส่วนการดูแลสุขภาพยุคปัจจุบันหรือหลัง พ.ศ. ๒๕๓๐ การพึ่งตนเองของชาวบ้านน้อยลง ความรู้ในการดูแลสุขภาพไม่ได้รับการสานต่อจากคนรุ่นก่อน โดยเฉพาะวิถีชีวิตที่สัมพันธ์กับธรรมชาติกลับไม่ได้รับความสำคัญ เมื่อยามเจ็บป่วยมักใช้บริการร้านขายยา และมีความเชื่อว่าสุขภาพที่ดีจะต้องได้รับการรักษาพยาบาลที่ดี ดังนั้นชาวบ้านจึงละเลยที่จะปฏิบัติตนให้มีสุขภาพดี เพราะมีความเชื่อว่าถ้าสุขภาพเสียก็สามารถใช้บริการของรัฐแก้ไขได้

ขณะเดียวกัน หมอเถื่อนได้ปรับเปลี่ยนรูปแบบเข้าไปรักษาในท้องที่ทุรกันดาร ระบบธุรกิจขายตรงที่เกี่ยวกับสุขภาพเริ่มเข้ามาในท้องถิ่นที่มีรายได้เพิ่มขึ้น ทั้งหมดเป็นเพราะว่ากระบวนการสืบทอดความรู้ การประยุกต์ใช้ความรู้ การเรียนรู้ของคนในท้องถิ่นต่อกระแสการติดต่อจากภายนอกไม่ได้รับการจัดระบบที่ดีพอจากคนในท้องถิ่น เพราะส่วนใหญ่มีเจ้าหน้าที่รัฐเป็นผู้ดำเนินการขึ้นและจัดการเกี่ยวกับ

สุขภาพ โดยขาดการมีส่วนร่วมของท้องถิ่น ดังนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านและสถานบริการจึงเปลี่ยนไปในแง่ของความห่างเหินระหว่างกัน

ชีวิต ประเพณี และความเชื่อ

← หัวใจหลักของวัฒนธรรมลุ่มน้ำหมัน →

ความเชื่อของคนลุ่มน้ำหมันมีทั้งความเชื่อในพุทธศาสนา มีวัดประจำหมู่บ้านเป็นศูนย์กลางของหมู่บ้าน กล่าวคือบ้านด่านซ้ายมีวัดโพธิ์ชัย บ้านนาเวียงมีวัดโพธิ์ศรี และบ้านนาหมอมีวัดศรีภูมิ

นอกจากนี้ยังมีความเคารพและศรัทธาในองค์พระธาตุศรีสองรัก ที่สำคัญยังเชื่อต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติต่างๆ มากมาย เช่นความเชื่อเรื่องผีและหอเจ้าบ้านของหมู่บ้าน ความเชื่อเรื่องการถือผีและสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติของชาวด่านซ้าย ในสมัยก่อนเชื่อว่าตามป่า ตามภูเขา ถ้า แม่น้ำ ห้วยหนอง คลองบึง และตามบริเวณหมู่บ้านจะมีผี ดวงวิญญาณของสิ่งศักดิ์สิทธิ์อาศัยอยู่ ผู้ใดละเมิดหรือไม่เคารพบูชาจะได้รับอันตราย เจ็บไข้ได้ป่วย หรือประสบเคราะห์กรรมต่างๆ นานา

หากครอบครัวใดเกิดเจ็บไข้ได้ป่วยก็อาจไปหาหมอยามหรือหมอดตรวจดวง ถ้าหมอยามท้วงทักว่ามีเหตุมาจากผีตนใดตนหนึ่งจะทำให้เจ็บป่วยไข้ ญาติผู้ป่วยจะบอกกล่าวขอขมาลาโทษ แล้วนำเครื่องเซ่นพวกข้าวปลาอาหารทั้งหวานและเค็ม ไปเซ่นไหว้ผีที่หมอยามอ้างถึง

ปัจจุบันความเชื่อต่างๆ เกี่ยวกับเรื่องผียังคงปรากฏอยู่ในโลกทัศน์ทางความเชื่อของคนรุ่นผู้ใหญ่อยู่ เพียงแต่ธรรมเนียมปฏิบัติในเรื่องความเชื่อไม่เข้มงวดเท่าสมัยก่อน ในขณะที่เด็กรุ่นใหม่ส่วนใหญ่กลับเห็นว่าเป็นเรื่องเล่าของคนรุ่นก่อนมากกว่าที่จะเป็นเรื่องจริง แต่ก็ไม่ถึงกับลบหลู่

ส่วนความเชื่อในรอบปีมักสัมพันธ์กับการทำนาและวิถีชีวิตทางการเกษตร รวมทั้งยังเป็นที่พึ่งทางจิตใจเมื่อยามเจ็บไข้ได้ป่วยหรือได้รับความเดือดร้อน คนในลุ่มน้ำหมันก็มักบนบานศาลกล่าวและแก้บน (บน)

ด้วยเหตุผลดังกล่าวจึงทำให้คนลุ่มน้ำหมันประกอบพิธีกรรมต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นพิธีกรรมในรอบปีและพิธีกรรมในวัฏจักรชีวิตที่สัมพันธ์กับพุทธศาสนาและความเชื่อท้องถิ่น ดังเห็นได้จากการประกอบพิธีกรรมฮีสสิบสองที่เป็นธรรมเนียมปฏิบัติทั่วไป ในท้องถิ่นอีสาน ชาวบ้านยังผนวกพิธีกรรมท้องถิ่นเข้าไปเป็นข้อปฏิบัติด้วย เช่น งานไหว้เจ้าเมืองวังเดือน ๔ งานไหว้เจ้าเมืองกลางเดือน ๕ เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ชุมชนลุ่มน้ำหมันแต่ละหมู่บ้านยังมีทั้งขนบธรรมเนียมประเพณีร่วมของชุมชน เช่น ความเชื่อเรื่องผี ความเชื่อเจ้าพ่อกวน เจ้าแม่นางเทียม และงานบุญไหว้พระธาตุศรีสองรัก เป็นต้น (ดังที่จะกล่าวเป็นหัวข้อสำคัญถัดไป) ขณะเดียวกันก็มีงานบุญประเพณีที่มีลักษณะเฉพาะของแต่ละชุมชน เช่น งานไหว้ภู่อังลั้ง บ้านนาเวียง และภูผาแดดบ้านนาหมอ เป็นต้น ส่วนประเพณีสำคัญทางศาสนาจะร่วมกันจัดที่วัดประจำชุมชน แต่เนื้อหาโดยหลักๆ มีลักษณะคล้ายๆ กัน กล่าวคือเป็นประเพณีของหมู่บ้านที่มีมาแต่โบราณของทั้ง ๒ หมู่บ้าน แต่ชาวบ้านหมู่บ้านอื่นที่เคารพศรัทธาหรือมีความเชื่อต่อ

ภู่อังล้งและภูผาแดด ก็นิยมเดินทางเข้ามาประกอบพิธีด้วยเช่นกัน และจะประกอบในเดือน ๘ โดยบ้านนาเวียงจะประกอบพิธีกรรมก่อนบ้านนาหอสักประมาณ ๑ สัปดาห์

ทั้งนี้ชาวบ้านเชื่อว่าทั้งภู่อังล้งและภูผาแดดเป็นที่สิงสถิตวิญญาณลูกแก้ว (เป็นประเภทหนึ่ง) ที่ช่วยเหลือให้ชาวบ้านอยู่เย็นเป็นสุข หมดเคราะห์ และทำการเกษตรได้ผล ปัจจุบันความเชื่อดังกล่าวเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม คือคนเริ่มให้ความสำคัญน้อยลง ดังเห็นได้จากจำนวนชาวบ้านที่ขึ้นไปบูชาลดลงมาก ต่างกันอย่างสิ้นเชิงจากสมัยก่อนที่ผู้คนนิยมขึ้นไปบูชาเป็นจำนวนมาก ทั้งนี้อาจเป็นเพราะชาวบ้านได้รับการศึกษามากขึ้น จึงเปลี่ยนแปลงอาชีพไปทำงานด้านอื่นที่ไม่ใช่ภาคเกษตร เช่น รับราชการ และเป็นลูกจ้าง เป็นต้น จึงไม่มีเวลาร่วมงานดังกล่าว อย่างไรก็ตามทางหมู่บ้านยังคงปฏิบัติสืบสานประเพณีนี้อยู่อย่างต่อเนื่องทุกๆ ปี นอกจากนี้ยังพบว่าสาเหตุที่ชาวบ้านไม่นิยมขึ้นบูชาภูทั้งสอง เพราะสถานที่ประกอบอยู่บนภู ต้องเดินทางไกลขึ้นเขา การเดินทางลำบาก ทำให้เดินขึ้นเขาไม่ไหว สะท้อนให้เห็นว่าคนยุคปัจจุบันคุ้นเคยกับการนั่งรถ ไม่ต้องเดินทางด้วยเท้าไปไหนไกลๆ ต่างจากสมัยก่อนที่ต้องอาศัยการเดินเท้าเป็นหลัก คนสมัยก่อนจึงมีความอดทนสูงกว่า

นอกจากนี้คนลุ่มน้ำหมันยังมีการ “ประดิษฐ์” ประเพณีและพิธีกรรมขึ้นมาใหม่ในชุมชน ดังเห็นได้จากกรณีงานไหว้พระพุทธรูปที่จัดขึ้นเดือน ๓ หรือเดือน ๔ งานจัดฉลอง ๓ วัน ๓ คืน เป็นประเพณีที่ไม่เคยปฏิบัติมาก่อนในลุ่มน้ำหมัน เพิ่งสร้างมาไม่เกิน ๕๐ ปี โดยนายเจื้อย คำเกษม แรกเริ่มมีจุดประสงค์การสร้างพระพุทธรูปเพื่อให้ชาวพุทธทั้งหลาย ได้ระลึกถึงบุญคุณพระพุทธเจ้า ปีหนึ่งจะมีงานปิดทองพระพุทธรูปเพื่อเป็นสิริมงคลแก่ตัวเอง เป็นการสืบทอดศาสนาเป้าหมายของเขามีจุดประสงค์หลักในการสร้างชาติ แต่คนรุ่นหลังโดยเฉพาะภาครัฐที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดงาน (ย้อนหลังไม่เกินสิบปี) เริ่มมีการนำสิ่งบันเทิงเริงรมย์ เน้นความสนุกสนานเกินขอบเขตทำให้ เกิดปัญหาทะเลาะเบาะแว้งในกลุ่มวัยรุ่นและนักท่องเที่ยวตามมา จนถึงกับเลือดตกยางออก งานบุญจึงกลายเป็นงานแห่งโศก-นาฏกรรม ทำให้คนลุ่มน้ำหมันปัจจุบันขยายที่จะไปนมัสการพระพุทธรูป

การ “ประดิษฐ์” ทางประเพณี ยังเห็นได้จากกรณีงานลอยกระทง เพราะถือเป็นประเพณีใหม่ของบ้านด่านซ้ายเช่นกัน เริ่มก่อนปี พ.ศ. ๒๕๐๐ ไม่นานเท่าไร โดยหลายหน่วยงานร่วมกันจัด เช่น อำเภอ ตำรวจ ตำรวจตระเวนชายแดน โรงเรียน และตัวแทนบ้านคุ้มต่างๆ ทำแบบการลอยกระทงสุขุขัยของภาคกลาง ให้ชาวบ้านทำคนละกระทงใบเล็กๆ มารวมกัน แล้วประธานในพิธีจะกล่าวบูชาพระแม่คงคาไปลอยกันที่หนองน้ำใกล้ตลาดใหม่ เป็นการลอยกระทงเหมือนกับทางภาคกลาง

หลังจากนั้นไม่ถึงสิบปี รูปแบบของการจัดงานได้พัฒนาขึ้น มีการจัดประกวดนางนพมาศ สร้างกระทงใหญ่ๆ ลอยอยู่ไปมาในน้ำเพื่อให้นางนพมาศลงไป ระหว่างสร้างไฟฟ้าเกิดดูดคนงานตาย เพราะต่อสายไฟลงไปในน้ำ แต่ทุกวันนี้ก็ยังจัดอยู่ เพียงแต่ย้ายมาสร้างกระทงบนบก

นอกจากนี้ยังมีการประกวดประชันนางนพมาศ ประกวดกระทงน้อยกระทงใหญ่ เป็นเหตุทำให้คนทะเลาะกัน เพราะเมื่อมีการแข่งขันประกอบกับมีการกินเหล้าเมายา ก็มีการโง่กันขึ้นมา สร้างความขัดแย้งให้กับคนในชุมชนตามมา

ความเชื่อต่อเจ้าพ่อกวน เจ้าแม่นางเทียม พ่อแสน และนางแตง

เจ้ากวนคือผู้ที่ทำหน้าที่ดูแลหอบ้านและเข้าทรง เมื่อถึงเวลาประกอบพิธีเลี้ยงบ้านประจำปี การดำรงตำแหน่งของเจ้ากวนจะได้รับการแต่งตั้งโดยมีเจ้าเมืองที่มาเข้าทรง กล่าวคือเมื่อเจ้ากวนคนก่อนถึงแก่กรรม หรือถูกถอดจากตำแหน่งเพราะมีความประพฤติตนไม่เหมาะสม มักจะเลือกลูกหลานของเจ้ากวนคนก่อนเป็นผู้สืบทอดแทนต่อไป (แต่ไม่เคยปรากฏ เพราะเจ้ากวนประพฤติดี)

เจ้ากวนแต่งตัวแตกต่างจากชาวบ้านธรรมดา คือไว้ผมยาวและมีผ้าขาวคาดศีรษะเสมอ นุ่งผ้าโจงกระเบนและเสื้อขาว เจ้ากวนนอกจากเข้าทรงในพิธีเช่นไหว้ประจำปีแล้ว ยังเข้าทรงเมื่อมีผู้อัญเชิญให้ทรง เพื่อสอบถามถึงสาเหตุบางอย่าง เช่น มีผู้เจ็บป่วย เป็นต้น และเป็นหัวหน้าในการทำพิธีกรรมต่างๆ ของหมู่บ้าน เว้น งานบุญหลวง หรืองานสมโภชและนมัสการพระธาตุศรีสองรักประจำปีดังกล่าวแล้วเป็นต้น

ส่วนนางเทียมเป็นหญิงได้รับแต่งตั้งโดยวิญญาณผีเมืองเข้าทรง การสืบทอดตำแหน่งโดยส่วนใหญ่มักเลือกตั้งลูกหลานของนางเทียมคนก่อนๆ เช่นเดียวกับเจ้ากวน คือ เมื่อตำแหน่งนางเทียมว่างลงโดยการถึงแก่กรรม หรือเมื่อไม่สามารถปฏิบัติภารกิจได้ เช่น เจ็บป่วยนานๆ หรือชราภาพ เป็นต้น

นางเทียมมีหน้าที่เข้าทรงเหมือนเจ้ากวน ไว้ผมยาวเกล้าไว้บนกระหม่อม นุ่งผ้าถุงและสวมเสื้อขาว ชาวบ้านมักเรียกกันว่า "เจ้าแม่นางเทียม"

ในขณะที่แสนคือผู้มีหน้าที่เป็นข้าเฝ้าวิญญาณผีบ้าน ขณะที่มาเข้าเจ้ากวนและนางเทียม และมีหน้าที่ปฏิบัติพิธีการต่างๆ ในขณะที่มีงานเช่นไหว้หอบ้านประจำปี รวมทั้งยังเป็นผู้ประกอบพิธีบนบานและแก้บนบานต่างๆ เมื่อมีผู้นำสิ่งของมาแก้บน ที่สำคัญยังเป็นผู้ที่มีหน้าที่ดูแลสถานที่หอเจ้า การแต่งตั้งแสนกระทำโดยเมื่อวิญญาณเจ้าบ้านเข้าทรงเจ้ากวน เลือกโดยใช้ด้ายผูกข้อมือคนนั้น ผู้ที่จะเป็นแสนจะจำกัดเฉพาะผู้ชายเท่านั้น

ส่วนคุณสมบัติที่สำคัญของแสนคือต้องเป็นผู้ประพฤติดี อยู่ในศีลธรรม หากประพฤติไม่เหมาะสม เช่น กินเหล้ากินยา จะต้องถูกถอดถอนจากตำแหน่ง หรือไม่ตำแหน่งแสนอาจว่างลงจากการตายหรือปลดเมื่อชรา

ดังนั้นเมื่อตำแหน่งแสนได้ว่างลง เจ้ากวนจะทำการเลือกตั้งบุคคลอื่นแทนตำแหน่งที่ว่าง โดยวิธีผูกข้อมือขณะเข้าทรงดังกล่าวแล้ว

นางแตงคือข้าเฝ้าและผู้ปรนนิบัติฝ่ายหญิง นางแตงนั้นนางเทียมเป็นผู้แต่งตั้ง ขณะเข้าทรงโดยผูกข้อมือเช่นเดียวกับเจ้าพ่อกวนแต่งตั้งแสน

ไม่ว่าจะเป็นแสนหรือนางแต่ง เมื่อมีพิธีเซ่นไหว้ประจำปีจะต้องไปช่วยงานพิธี และเข้าเฝ้าทั้งหอหลวงและหอน้อย บ้านเจ้ากว่น และบ้านเจ้าแม่นางเทียม

ระบบความเชื่อดังกล่าวทำให้เห็นว่า พ่อกว่นเป็นตำแหน่งสูงสุดของฝ่ายชาย ซึ่งเป็นร่างทรงของพระเสื้อเมือง พระทรงเมืองฝ่ายขวาคือฝ่ายไทย และทำหน้าที่เป็นหัวหน้าใหญ่ของผู้เข้าทรง และข้าเฝ้าของวิญญาณของเจ้านายที่เข้าทรงเจ้าพ่อกว่นมีอยู่ด้วยกัน ๔ องค์ คือ เจ้าเมืองวัง เจ้าแสนเมือง เจ้าองค์หลวง เจ้าองค์ไทย

ส่วนเจ้าแม่นางเทียมเป็นตำแหน่งสูงสุดของฝ่ายหญิง เป็นร่างทรงของพระเสื้อเมือง พระทรงเมืองฝ่ายซ้าย (ฝ่ายลาว) คือ เจ้าเมืองกลางและเจ้าองค์ไทย และทำหน้าที่เป็นร่างทรงของเจ้านางต่างๆ ที่เป็นฝ่ายหญิง ได้แก่ เจ้านางเค้า เจ้านางจวง เจ้านางจัน และเจ้านางน้อย

พ่อแสนเป็นข้าเฝ้าฝ่ายชาย มีทั้งหมด ๑๙ คน แบ่งออกเป็น ๒ ฝ่าย แต่ละฝ่ายมีลำดับความสำคัญและเรียกชื่อตำแหน่งดังนี้ ข้าเฝ้าเจ้าเมืองวัง หรือฝ่ายเจ้าพ่อกว่น คือข้าเฝ้าฝ่ายขวา มีทั้งหมด ๑๐ คน ได้แก่ แสนด่าน (หัวหน้า) แสนหอม แสนฮอง แสนหนูรินทร์ แสนศรีสองรัก แสนต่างใจ แสนศรีรักษา แสนศรีสมบัติ และแสนกำกับ

ส่วนข้าเฝ้าเจ้าเมืองกลางหรือฝ่ายเจ้าแม่นางเทียม คือ ข้าเฝ้าฝ่ายซ้าย ฝ่ายลาว มี ๙ คน ประกอบด้วย แสนเชื่อน (หัวหน้าแสนฝ่ายซ้าย) แสนคำบุญยอ แสนจันทร์ แสนแก้วอุ่นเมือง แสนบัวโฮม แสนกลางโฮง แสนสุชะ เมืองแสน และเมืองจันทน์

แสนมีหน้าที่ปรนนิบัติขณะพระเสื้อเมือง พระทรงเมืองต่างๆ มาเข้าทรงหรือมาใช้ร่างเจ้าพ่อกว่น เจ้าแม่นางเทียมและมีหน้าที่ปฏิบัติพิธีกรรมต่างๆ ขณะที่มียานเซ่นไหว้พระเสื้อเมือง พระทรงเมืองประจำปี ผู้ที่ได้รับมอบหมายจากเจ้าพ่อกว่น เจ้าแม่นางเทียม ทำการระบบน แก้มระบบให้แก่ผู้ที่ต้องการให้เป็นที่ลือกลาง ตลอดจนทำหน้าที่ดูแลศาลเจ้าประจำเมืองด้านซ้ายจำนวน ๒ แห่ง วัด ๒ แห่ง และทั้ง ๒ แห่ง คือ วัดพระธาตุศรีสองรัก วัดโพนชัย หอหลวง หอน้อย หิงบ้านเจ้าพ่อกว่นและเจ้าแม่นางเทียม

นางแต่งเป็นข้าเฝ้าฝ่ายหญิง มี ๔ คน มีหน้าที่ช่วยพิธีกรรมต่างๆ เกี่ยวกับพิธีเซ่นไหว้ประจำปี ทั้งฝ่ายขวาและฝ่ายซ้าย รวมทั้งคอยแต่งตัวปรนนิบัติและรับใช้เจ้านางทั้ง ๔ ที่มาเข้าทรงเจ้าแม่นางเทียม

การแต่งตั้งบุคคลที่ทำหน้าที่ผู้เข้าทรงและข้าเฝ้า การศึกษาพบว่าการแต่งตั้งบุคคลที่ทำหน้าที่ผู้เข้าทรงและข้าเฝ้า โดยการบัญชาของ "เจ้านาย" ด้วยวิธีการอัญเชิญวิญญาณของเจ้านายหรือพระเสื้อเมือง พระทรงเมือง มาเข้าทรง ให้เลือกบุคคลที่เหมาะสมโดยวิธีผูกข้อมือในขณะที่เข้าทรง ซึ่งการสืบทอดตำแหน่งและอำนาจมักจะสืบทอดกันตามระบบเครือญาติ

“เจ้าพ่อกวน” และ “เจ้าแม่นางเทียม”: ระบบความเชื่อโบราณในโลกปัจจุบัน

ปัจจุบันเจ้าพ่อกวน เจ้าแม่นางเทียม มีบทบาทต่อวิถีชีวิตชุมชนอำเภอด่านซ้ายในด้านต่างๆ ทั้งด้านศาสนาเป็นอย่างมาก ดังเห็นได้จากการประกอบพิธีกรรมต่างๆ ของชาวบ้านมักจะต้องมีการบอกกล่าวเจ้านายทุกครั้ง เช่น ขึ้นบ้านใหม่ วันสงกรานต์ วันเข้าพรรษา พิธีบุญหลวง พิธีอุปสมบท และพิธีแต่งงาน เป็นต้น ซึ่งจะพบว่าคนลุ่มน้ำหมัน เมื่อจะประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับเจ้านายในแต่ละครั้ง จะนำเอาความเชื่อทางพระพุทธศาสนาเข้ามาผสมกับความเชื่อเกี่ยวกับวิญญาณบรรพบุรุษเจ้านายได้อย่างกลมกลืน ซึ่งปรากฏในพิธีต่างๆ คือ

การบน (บนะ) ก่อนจะมีการบนทำพิธีทุกครั้งที่มีเจ้าพ่อกวน เจ้าแม่นางเทียม เป็นผู้นำในการประกอบพิธี ต้องมีการขอขมาตามหลักพุทธศาสนาทุกครั้ง ก่อนจะทำพิธีในลำดับขั้นตอนต่อไป เมื่อสัมฤทธิ์ผลก็จะการแก้บน (บนะ) ในการแก้บน เจ้าพ่อกวนจะเป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรม จะมีการขอขมาตามหลักพุทธศาสนาทุกครั้ง ก่อนจะทำพิธีขึ้นในลำดับต่อไป

นอกจากนี้ยังเห็นได้จากพิธีเลี้ยงวิญญาณเจ้านาย การเลี้ยงวิญญาณเจ้านายในบางครั้ง จะมีพระสงฆ์เข้าร่วมพิธีด้วย และก่อนพิธีเลี้ยงจะมีการเจริญพระพุทธมนต์ตามหลักพุทธศาสนา เช่นเดียวกัน แม้กระทั่งในฮีตสิบสอง ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการนำความเชื่อท้องถิ่นปรับให้เข้ากับพุทธศาสนา สถานที่ประกอบพิธีกรรม ทำบุญในพระพุทธศาสนาของเจ้าพ่อกวน เจ้าแม่นางเทียม แสน นางแตง และชาวด่านซ้าย คือ วัดโพนชัย วัดพระธาตุศรีสองรัก วัดโพธิ์ศรีนาเวียง วัดโพธิ์ศรีบ้านนาหอ เป็นสถานที่จัดงานประเพณีบุญหลวง การละเล่น ผีตาโขน เป็นต้น

บทบาทเจ้าพ่อกวน เจ้าแม่นางเทียม ทางด้านศาสนาจึงเป็นผู้นำชุมชนในการประกอบพิธีกรรมต่างๆ คนลุ่มน้ำหมันเป็นผู้เลื่อมใสในพุทธศาสนา ทุกครั้งที่มีการประกอบพิธีกรรมบนบนหรือแก้บน รวมทั้งประกอบพิธีกรรมต่างๆ ซึ่งจะต้องมีพิธีกรรมทางศาสนาเข้ามาเกี่ยวข้อง พิธีกรรมทางศาสนาเพื่อช่วยลดความวิตกกังวลจิตใจ

นอกจากนี้ยังมีบทบาทต่อการรักษาพระธาตุศรีสองรักและสิ่งแวดล้อมรอบข้าง กล่าวคือ เป็นการสร้างจิตสำนึกและความผูกพัน โดยการอบรมสั่งสอน การสร้างเจตคติและข้อผูกพันตลอดชีวิตที่จะรักษามรดกทางด้านโบราณสถาน โบราณวัตถุของท้องถิ่น สืบรับอนุชนรุ่นปัจจุบันและรุ่นต่อไปในอนาคตให้กับพ่อแสนและนางแตง และชาวบ้านให้รู้จักและช่วยกันดูแลองค์พระธาตุและสิ่งแวดล้อมรอบข้างให้มีสภาพสมบูรณ์

ประการสำคัญ ยังมีบทบาททางด้านเศรษฐกิจชุมชน กล่าวคือคนลุ่มน้ำหมันส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทางด้านเกษตรกรรม ชาวบ้านจึงเชื่อว่าการที่จะมีผลผลิตอุดมสมบูรณ์ต้องมีการบอกกล่าวเจ้านายโดยผ่านทางเจ้าพ่อกวน เจ้าแม่นางเทียม เพื่อให้เจ้านายใช้อำนาจอิทธิฤทธิ์ของท่านดลบันดาลให้ได้ผลผลิตที่อุดมสมบูรณ์ ต้องเป็นไปตามอำนาจเหนือกว่าธรรมชาติเป็นผู้ดลบันดาลให้เป็นไป เมื่อถึงฤดูทำนา ทำไร่ จะมีการประกอบพิธีการเลี้ยงวิญญาณบรรพบุรุษหรือเจ้านาย เพื่อบอกกล่าวต่อท่านว่า

จะเริ่มฤดูกาลทำการเกษตรแล้ว ให้ท่านช่วยดลบันดาลให้ฟ้าฝนตกตามฤดูกาล ให้มีน้ำอุดมสมบูรณ์พืชพันธุ์ธัญญาหาร ตลอดจนสัตว์เลี้ยงต่างๆ มีความอุดมสมบูรณ์ และไม่มีอุปสรรคในการปฏิบัติงาน

แม้กระทั่งปัจจุบัน มีชาวบ้านหลายคนเปลี่ยนไปประกอบอาชีพค้าขาย รับราชการ รับจ้างทั่วไป และการนำเอาสัญลักษณ์ต่างๆ ในฮัตครองประเพณี ๑๒ เดือนมาประยุกต์ให้เกิดรายได้ในการประกอบอาชีพ เพื่อให้ประสบความสำเร็จ ทุกคนในชุมชนเชื่อว่า ต้องบอกกล่าวเจ้านายโดยติดต่อสื่อสารผ่านตัวแทนเจ้านาย คือ เจ้าพ่อกวน เจ้าแม่นางเทียมทุกครั้งไป

เช่นเดียวกัน หากพิจารณาในด้านจิตใจ จะพบว่าระบบความเชื่อดังกล่าวเปรียบเสมือนจารีตสังคม ให้คนมุ่งทำความดี อย่าได้ประพฤติดอกนอกกลุ่มนอกทาง เพราะจะทำให้เจ้านายโกรธและดลบันดาลให้พบกับความวิบัติได้

ดังนั้นจึงไม่ใช่ภาพแปลกตาแต่ประการใด หากจะเห็นคนลุ่มน้ำหมันนิยมไปกราบไหว้พระบนตอเจ้านายตามสถานที่สำคัญ คือ เจดีย์ศรีสองรัก หอและหิ้งต่างๆ เพื่อขอให้ท่านได้ใช้อำนาจของท่านในการดลบันดาลให้ผู้มาขอพระบารมีให้สมหวังในสิ่งที่ตนปรารถนา

เช่นเดียวกัน หากพิจารณาในแง่ประวัติศาสตร์ความเป็นมาของคนลุ่มน้ำหมัน จะพบว่าความเชื่อเรื่อง “เจ้าพ่อกวน” และ “เจ้าแม่นางเทียม” ยังถือเป็นสื่อกลางในการติดต่อวิญญาณของบรรพบุรุษของกลุ่มตนกับโลกมนุษย์ปัจจุบัน ที่ทำให้เห็นพัฒนาทางประวัติศาสตร์สังคมของสยามประเทศกับอาณาจักรล้านช้าง

ทั้งนี้พิจารณาได้จากประวัติศาสตร์และเรื่องเล่าในตำนานการสร้างพระธาตุศรีสองรัก ที่มีมาตั้งแต่สมัยพระมหาจักรพรรดิแห่งกรุงศรีอยุธยาและพระไชยเชษฐาธิราชแห่งกรุงศรีสัตนาคนหุต เมื่อปี พ.ศ. ๒๑๐๓ และเชื่อกันว่าทั้งฝ่ายไทยและฝ่ายลาวได้ส่งอำมาตย์ราชครูมาร่วมกันสร้าง และในระหว่างการสร้างก็มีเรื่องเล่าที่สัมพันธ์กับการเกิดระบบความเชื่อ “เจ้าพ่อกวนและเจ้าแม่นางเทียม” ที่เป็นสื่อกลางเชื่อมโยงวิญญาณผีเจ้านายกับชาวบ้าน และยึดถือปฏิบัติมาจนกระทั่งปัจจุบัน

ในกรณีดังกล่าว จะเห็นได้ว่าปีการนำเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์หรือตำนานมาสนับสนุนเพื่อให้ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ ยังคงอยู่ โดยเฉพาะการเน้นให้เห็นว่าเจ้านายที่มาทำให้เจ้าพ่อกวน เจ้าแม่นางเทียมมีบทบาทเด่น ต้องการเน้นให้เห็นว่าเจ้านายที่คนลุ่มน้ำหมันให้ความเคารพนับถือก็คือวิญญาณของกษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ หรือเจ้านายชั้นสูงที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการสร้างเจดีย์ศรีสองรัก การประกอบพิธีกรรมที่หิ้งเจ้าเมืองวัง หิ้งเจ้าเมืองกลาง หอหลวง หอน้อย ตามลำดับ

ส่วนขั้นตอนในการประกอบพิธีกรรมต่างๆ ดังกล่าวย่อมสะท้อนให้เห็นว่าขั้นตอนดังกล่าวได้ยึดแนวคิดหลักมาจากราชสำนักของเจ้านาย ดังนั้นในรายละเอียดของทุกๆ พิธีกรรม ล้วนมีนัยที่สำคัญทั้งสิ้น ขณะเดียวกันพิธีกรรมบางอย่างยังมีการผสมผสานให้เข้ากับความเชื่อตามพุทธศาสนา จนกลายเป็นสิ่งที่คนลุ่มน้ำหมันยึดถือและปฏิบัติสืบต่อกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษจนกระทั่งถึงปัจจุบัน

ระบบความเชื่อเจ้าพ่อกวนในพลวัตการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

พระธาตุศรีสองรัก ตั้งอยู่ในแอ่งที่ราบกลางหุบเขาในเขตอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย ไม่เพียงแต่เป็นพุทธสถานศักดิ์สิทธิ์ที่สร้างขึ้นเพื่อเป็นสักขีพยานแห่งการทำสัญญาพระราชไมตรี และเครื่องหมายเขตแดนระหว่างสมเด็จพระมหาจักรพรรดิแห่งกรุงศรีอยุธยา และพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชแห่งอาณาจักรล้านช้าง (พ.ศ. ๒๑๐๓) หากยังเชื่อมโยงกับโลกทัศน์ของคนท้องถิ่นที่เชื่อว่า องค์พระธาตุที่เป็นที่สิงสถิตวิญญาณผีเจ้านายและขุนนาง ที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือเป็นอย่างมาก ในฐานะเป็นผู้ดูแลเมืองและดลบันดาลสิ่งต่างๆ ให้เป็นไปตามประสงค์ รวมทั้งยังเป็นที่พึ่งทางใจเมื่อยามที่เดือดเนื้อร้อนใจ โดยมี "เจ้าพ่อกวน" ผู้ทำหน้าที่ดูแลองค์พระธาตุและเป็น "สื่อกลาง" ในการประกอบพิธีกรรมติดต่อกับวิญญาณดังกล่าว

หากทว่าในรอบทศวรรษที่ผ่านมา พิธีกรรม "ชาวบ้าน" ดังกล่าวได้รับผลกระทบอย่างต่อเนื่องจากพิธีการของ "รัฐ" ทั้งในแง่ของการทำลายพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์และช่วงชิงผลประโยชน์ด้านการเงิน ซึ่งไหลบ่าเข้ามาพร้อมกับนโยบายส่งเสริมให้งานไหว้พระธาตุศรีสองรัก เป็นประเพณีเชิดหน้าชูตาของจังหวัด ทำให้มีผู้คนและนักท่องเที่ยวเดินทางเข้ามาชมมัสการพระธาตุมากขึ้น จนนำไปสู่ปัญหาด้านการจัดการต่างๆ ตามมา

ท้ายสุด (ปัจจุบัน) "รัฐ" ได้คิดพิธีการที่จะเปลี่ยนระบบการบริหารจัดการแบบเดิมที่มี "เจ้าพ่อกวน" เป็นผู้ดูแลองค์พระธาตุ มาอยู่ภายใต้การกำกับดูแลของ "พระภิกษุสงฆ์" โดยใช้ "ระบบวัด" มาบริหารให้เหมือนกับวัดทั่วไป

หากนโยบายดังกล่าวถูกนำมาปฏิบัติจริง นับว่าสร้างความสะเทือนใจให้กับคนท้องถิ่นเป็นอย่างยิ่ง เพราะไม่เพียงแต่สะท้อนภาพพิธีการของ "รัฐ" ที่ไม่เข้าใจพื้นฐานประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรมท้องถิ่น หากยังเป็นการทำลายจิตวิญญาณของคนท้องถิ่นที่มีต่อความเชื่อดั้งเดิมอย่างไม่มียั้ง

ความสัมพันธ์ทางสังคมของคนลุ่มน้ำหมัน

จากกล่าวได้ว่าพื้นฐานดั้งเดิมของคนลุ่มน้ำหมันมีความสัมพันธ์กันแบบเครือญาติ ระบบอาวุโส มีผู้นำท้องถิ่นเป็นของตนเอง อาทิ นายฮ้อย พระภิกษุ และปราชญ์ชาวบ้าน เป็นต้น ขณะเดียวกันก็มี ความเชื่อท้องถิ่นของตนเองเป็นจารีตทางสังคม เพื่อใช้เป็นกลไกควบคุมความสัมพันธ์ทางสังคม

กระทั่งหลังการปฏิรูปการปกครอง พ.ศ. ๒๔๔๒ ที่ภาครัฐพยายามรวบรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง ชุมชนลุ่มน้ำหมันก็ได้รับผลกระทบเพียงบางมิติ เช่น มีการเปลี่ยนผู้นำท้องถิ่นแบบดั้งเดิมมา เป็นผู้ผ่านระบบรัฐ เกิดตำแหน่งผู้นำทางสังคมแบบใหม่ เช่น ผู้ว่าราชการจังหวัด นายอำเภอ หัวหน้าหน่วยราชการต่างๆ กำนัน และผู้ใหญ่บ้าน เป็นต้น ในขณะที่สภาพทางเศรษฐกิจและสังคมโดยรวมยัง ขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์แบบเครือญาติและจารีตประเพณีเป็นหลัก

ขณะเดียวกันความสัมพันธ์ของคนลุ่มน้ำหมันกับคนต่างถิ่นก็เริ่มชัดเจนมากยิ่งขึ้นในสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง โดยเฉพาะในแง่การค้าขาย เริ่มมีคนท้องถิ่นอื่น เช่น คนเหนือค้าผ้า คนจีนค้าขายอาหารและเครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน และคนเวียดนามขายอาหาร เริ่มเดินทางเข้ามาทำการค้าเล็กน้อยๆ และภาพของการค้าดูจะชัดเจนและคึกคักยิ่งขึ้นหลังปี พ.ศ. ๒๕๐๐ นับจากเริ่มแผนเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ที่มีการตัดถนนสายสำคัญเข้าสู่ด่านซ้าย ประกอบกับการเข้ามาพัฒนาของราชการหน่วยต่างๆ โดยเฉพาะหน่วยทหารที่เข้ามาปราบปรามผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ในเขตอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย ยิ่งส่งผลให้กลุ่มคนต่างๆ เหล่านี้เดินทางเข้ามาจับจองซื้อหาและเช่าที่ดินคนท้องถิ่นในเขตตัวอำเภอด่านซ้าย เพื่อประกอบการค้าตามที่ตนเองถนัด

ภาพของตลาดด่านซ้ายจึงมีสีสันมากยิ่งขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าว แต่สิ่งที่น่าแปลกใจก็คือประการแรก คนท้องถิ่นในลุ่มน้ำหมันกลับไม่นิยมทำการค้า เรื่องดังกล่าวหลายคนให้เหตุผลว่า คู่แข่งกับการทำการเกษตร งานธุรกิจค้าขายไม่เคยจับ จึงทำไม่ได้ ประการต่อมา คนต่างถิ่นที่ย้ายถิ่นฐานเข้ามาทำการค้าส่วนใหญ่เป็นผู้ชาย และการเดินทางก็ไม่ได้เป็นกลุ่มก้อนที่ใหญ่โต กลุ่มหนึ่งอาจเป็นแค่ ๒-๓ คนเท่านั้น

ด้วยเหตุนี้จึงพบว่าในแง่ความสัมพันธ์ของคนต่างถิ่นต่างเชื้อชาติที่เข้ามาอาศัยในตลาดด่านซ้าย มักจะไม่เกิดปัญหากับคนท้องถิ่น เนื่องจากกลุ่มคนเหล่านี้ค่อนข้างปรับตัวให้เข้ากับคนท้องถิ่นได้ง่าย เช่น แทบทุกคนมาสร้างหลักปักฐานและแต่งงานกับคนท้องถิ่น จนคนรุ่นต่อมากลายเป็นคนท้องถิ่นด่านซ้ายโดยปริยาย ตัวอย่างดังกล่าวยังเห็นได้จากคนต่างถิ่นหลายคนก็ยังหันมาให้ความสำคัญและเคารพนับถือความเชื่อเรื่อง “ผี” โดยเฉพาะเจ้าพ่อกว่น เป็นต้น

อย่างไรก็ดี ช่วงที่ชุมชนมีการปรับตัวเป็นอย่างมาก น่าจะนับตั้งแต่ปลาย พ.ศ. ๒๕๒๐ ต่อต้น พ.ศ. ๒๕๓๐ อันเนื่องมาจากการพัฒนาโครงสร้างของภาครัฐหลายๆ ด้าน โดยเฉพาะในเรื่องเศรษฐกิจที่ทำให้เศรษฐกิจชุมชนแบบพึ่งตนเองต้องไปผูกโยงกับนโยบายหลักของรัฐ ที่เร่งส่งเสริมให้เกษตรเร่งผลิตผลผลิตทางการเกษตร โดยเฉพาะการปลูกข้าวและพืชไร่ ทำให้คนลุ่มน้ำหมันจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนวิถีการทำการเกษตรของตนให้ทันกับระบบดังกล่าว

ผลที่ตามมาคือชาวบ้านต้องลงทุนในการเกษตรมากกว่าเดิม เช่น ต้องซื้อเมล็ดพันธุ์จากพ่อค้าซื้อปุ๋ย สารเคมีต่างๆ เพื่อกำจัดแมลงและศัตรูพืช ประการสำคัญ ยังมีการเปลี่ยนมาใช้เครื่องทุ่นแรงทำการเกษตรทดแทนการ “เอาแรง” หรือใช้วัวควายแบบดั้งเดิม สิ่งเหล่านี้เองที่ทำให้ความสัมพันธ์ของคนลุ่มน้ำหมันแบบดั้งเดิมเริ่มขาดหายไป เปลี่ยนมาเป็นความสัมพันธ์แบบการรับจ้างแรงงาน ประการสำคัญยังเกิดความสัมพันธ์รูปแบบใหม่คือ “ลูกหนี้” กับ “เจ้าหนี้” ทั้งในระบบก็คือธนาคาร (จะเห็นว่าในช่วงเวลาดังกล่าว ธนาคารพาณิชย์ได้เริ่มเข้ามาก่อตั้งในอำเภอด่านซ้ายบ้างแล้ว) และนอกระบบก็คือการกู้หนี้ยืมสินจากผู้มีฐานะ โดยการใช้ที่ดินไปจำนอง หรือต้องจ่ายผลผลิตเป็นค่าตอบแทน เป็นต้น

ขณะเดียวกัน ในช่วงเวลานี้ระบบการศึกษาได้พัฒนาไปมาก ชาวบ้านมีการศึกษามากขึ้น ประกอบกับเมื่อนานทางสะดวก คนจึงเดินทางไปศึกษาในเมืองง่าย ไม่ว่าจะเป็นเมืองเลย หล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์ หรือในเมืองพิษณุโลก จึงทำให้ชาวบ้านหลายคนมีโอกาสประกอบอาชีพหลากหลายมากขึ้น อาทิ รับราชการ รับจ้าง เป็นต้น ส่งผลทำให้แรงงานสำคัญในภาคเกษตรกรรมแบบดั้งเดิมขาดแคลน ซึ่งเป็นอีกหนึ่งปัจจัยที่ทำให้ความสัมพันธ์ทางสังคมแบบเครือญาติดั้งเดิมต้องปรับเปลี่ยนมาใช้แรงงานค่าจ้างเป็นสิ่งที่ทดแทน

อย่างไรก็ตาม แม้ความสัมพันธ์ทางสังคมในปัจจุบันจะมีการพัฒนาและปรับเปลี่ยนไปจากเดิมเพียงใด แต่ในโลกทัศน์ทางความเชื่อในเรื่อง “ผี” โดยเฉพาะระบบความเชื่อต่อองค์พระธาตุศรีสองรัก และความเชื่อ “เจ้าพ่อกวาน” ยังคงสืบเนื่องมาแต่อดีตจนกระทั่งปัจจุบัน โดยเฉพาะกับคนรุ่นก่อนนั้น เคารพและศรัทธาต่อความเชื่อดังกล่าวมาก แม้ในโลกทัศน์ของคนรุ่นใหม่ที่ได้รับการศึกษาจากระบบรัฐ จะมีทิศทางปรับเปลี่ยนไปจากเดิม คือเชื่อและศรัทธาน้อยลง แต่ก็ไม่มีใครกล้าที่จะลบหลู่ ยกเว้นก็เฉพาะการแทรกแซงของหน่วยงาน “รัฐ” บางหน่วยที่เข้าไปส่งเสริมรูปแบบของงานพิธีกรรมรูปแบบใหม่ จนทำให้ชาวบ้านหลายคนมองว่า ความเชื่อดังกล่าวมีจุดประสงค์หลักเพื่อ “การค้า” ดังที่กล่าวมาแล้ว

ประเด็นสำคัญอีกอย่างหนึ่ง คือทำให้เกิดกลุ่มผู้นำชุมชนแบบใหม่ร่วมกับชุมชนแก้ปัญหาสังคมสู่การรวมกลุ่มแก้ปัญหาด้านเศรษฐกิจ เน้นการรวมกลุ่มกิจกรรมหลากหลายมากขึ้น สร้างกระบวนการมีส่วนร่วม จัดสวัสดิการให้กับชุมชน ผู้นำโดดเด่น ปรับรูปแบบใหม่ในการบริหารชุมชนในรูป “สภาผู้นำชุมชน” จัดเวทีทำแผนแม่บทชุมชนพึ่งตนเอง นำไปสู่กระบวนการเรียนรู้กิจกรรมอื่นๆ ตลอดเวลา พัฒนาเป็นศูนย์การเรียนรู้ด้านกระบวนการมีส่วนร่วมและธุรกิจของชุมชน การได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก กองทุนเพื่อสังคม /พัฒนาชุมชน

ตัวอย่างของการรวมกลุ่มดังกล่าว ยังเห็นได้จากการรวมกลุ่มทอผ้าพื้นเมืองบ้านนาเวียง เพื่อฟื้นฟูศิลปะและหัตถกรรมท้องถิ่นให้กลับมาเติบโตได้ในยุคปัจจุบัน และการจัดตั้งโครงการพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นวัดศรีภูมิ บ้านนาหอ เพื่อรวบรวมสิ่งของเครื่องใช้และของมีค่าต่างๆ ที่มีมาแต่อดีต สิ่งของดังกล่าวนั้น เพื่อให้คนรุ่นหลังได้ศึกษาเรื่องราวความเป็นอยู่ของบรรพบุรุษในอดีต ว่าในสมัยก่อนบรรพบุรุษของพวกเขาว่ามีที่มาและมีพัฒนาทางสังคมอย่างไร

ตัวอย่างเหล่านี้ถือเป็นภาพสะท้อนความสัมพันธ์ หรือการรวมกลุ่มรูปแบบใหม่ของคนในวัฒนธรรมลุ่มน้ำหมัน ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างรุนแรงในยุคปัจจุบัน

บรรณานุกรม

หนังสือ งานวิจัย และวิทยานิพนธ์

- กรมศิลปากร. วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์ และภูมิปัญญาจังหวัดเลย.
กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา. ๒๕๔๒.
- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. การติดตามรายงานผลโครงการปีท่องเที่ยวไทย ๒๕๓๐. กรุงเทพฯ:
ไมระบุทีพิมพ์. ๒๕๓๐
- กาญจนา สอนประดิษฐ์. ฝัฒนา วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิตวิชาเอกไทยคดีศึกษา (เน้นมนุษยศาสตร์).
มหา วิทยาลัยมหาสารคาม. ๒๕๓๓
- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. การติดตามประเมินผลโครงการปีท่องเที่ยวไทย. ไมระบุโรงพิมพ์.
๒๕๓๐.
- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. สรุปแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวในระดับจังหวัด ภาค
ตะวันออกเฉียงเหนือ. ไมระบุโรงพิมพ์. ๒๕๔๐.
- พิสิทธิ์ สารวิจิตร และคณะ. รายงานการวิจัยเรื่องการสืบทอดเจตนาความเป็นชาติไทยของ
ประชาชนในตำบลนาแห้ว มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร. ๒๕๒๗.
- ดอกบัวทอง (นามแฝง). ประวัติปฐมกาลองค์เจดีย์ศรีสองรัก. พระนคร: แสงสว่างการพิมพ์. ๒๕๐๖.
- ด้านซ้าย, อำเภอก. เอกสารรายงานอำเภอด้านซ้าย. ๒๕๔๓.
- ตรี อมาตยกุล. "จังหวัดเลย." ศิลปากร. ปีที่ ๑๙ ฉบับที่ ๒. ๒๕๑๘.
- เต็ม วิภาคย์พจนกิจ. ประวัติศาสตร์ลาว. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย. ๒๕๓๐.
- ทวีเกียรติ เจนประจักษ์. ข้อพิพาทเขตแดนไทย-ลาว. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,
๒๕๔๐.
- ธวัช ปุณโณทก. ศิลปจารึกอีสาน. กรุงเทพฯ: คุณพินอักษรกิจ. ๒๕๓๐.
- ปรานี วงษ์เทศ. สังคมและวัฒนธรรมในอุษาคเนย์. กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์. ๒๕๔๓.
- โยชิยุกิ มาซุฮาร่า. ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของราชอาณาจักรลาวล้านช้าง สมัยคริสต์ศตวรรษที่
๑๔-๑๗ จาก "รัฐการค้าภายในภาคพื้นทวีป" ไปสู่ "รัฐกึ่งเมืองท่า". กรุงเทพฯ: พิมพ์
พริ้นติ้งเซ็นเตอร์ จำกัด. ๒๕๔๖
- ศรีศักร วัลลิโภดม. แอ่งอารยธรรมอีสาน. กรุงเทพฯ: พิมพ์พริ้นติ้ง เซ็นเตอร์. ๒๕๓๓.
- สมชาย พุ่มสะอาด และประเสริฐ ลีวานันท์. ๗๓ จังหวัด. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช. ๒๕๒๙.

สนอง อุปลา. พัฒนาการประเพณีผัดดาอิน อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาไทยศึกษาเพื่อการพัฒนา สำนักบัณฑิตศึกษา สถาบันราชภัฏเลย. ๒๕๔๖.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. เอกสารเรื่องชำระประวัติศาสตร์แคว้นสุโขทัย กรณีเมืองพิษณุโลก. กรุงเทพฯ : ศิลปวัฒนธรรม, ๒๕๔๖.

สุดารา สุขฉายา และปาริชาติ เรืองวิเศษ. เลย. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สารคดี, ๒๕๒๘.

สัมฤทธิ์ สุภามา. บทบาทเจ้าพ่อกว๋นเจ้าแม่นางเทียมต่อชุมชน: กรณีศึกษาอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาไทยศึกษาเพื่อการพัฒนา สำนักงานบัณฑิตศึกษา สถาบันราชภัฏเลย. ๒๕๔๔.

สาร สาระทัศน์นันทน์.ตำนานพระธาตุศรีสองรักและประวัติเมืองด่านซ้าย. เลย: รุ่งแสงธุรกิจการพิมพ์, ๒๕๒๘.

สาร สาระทัศน์นันทน์. ฮีตสิบสอง. เลย: ร่วมใจร่วมพิมพ์, ๒๕๓๐.

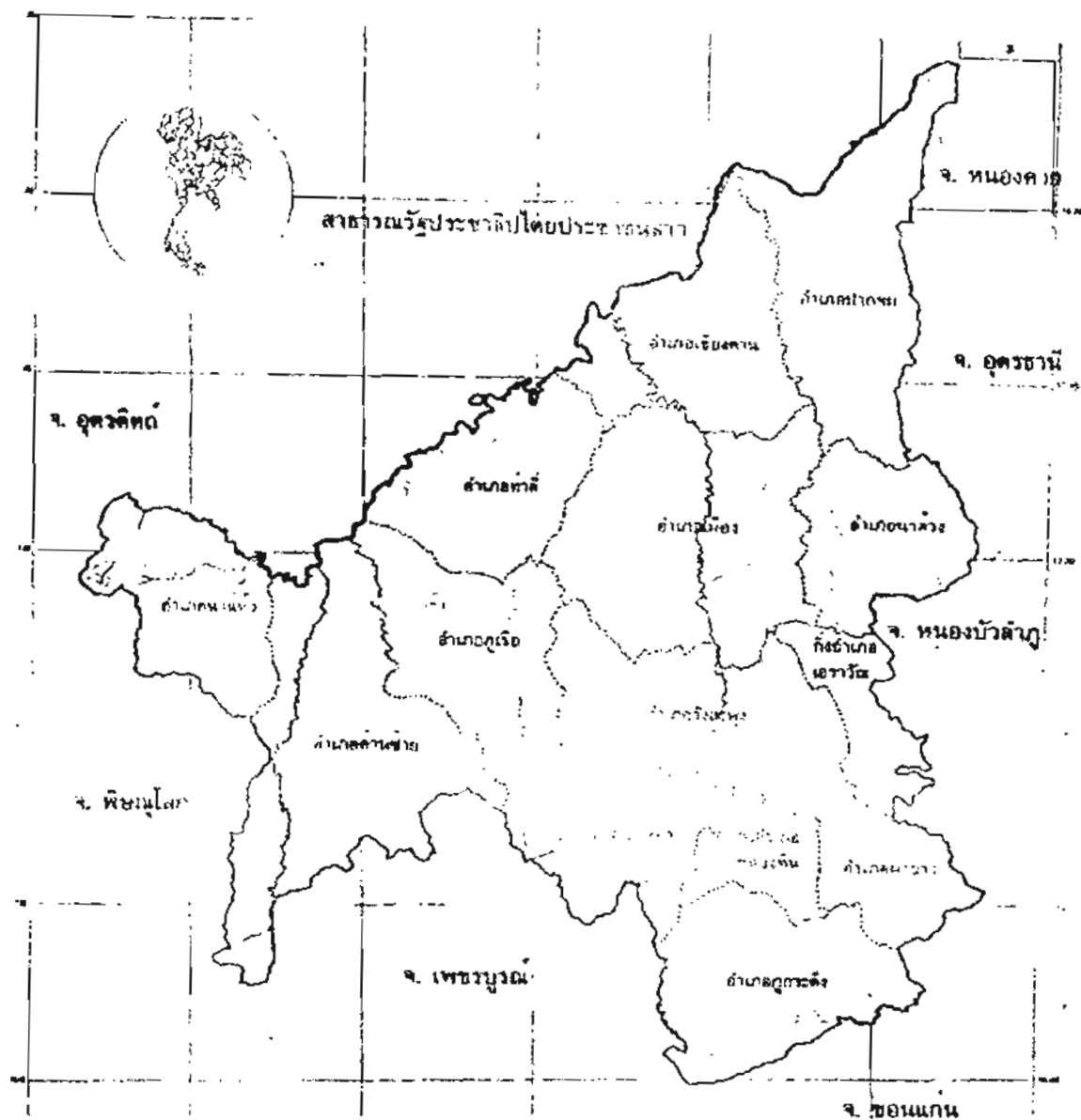
สุทัศน์พงษ์ กุลบุตร. ประเพณี พิธีกรรมที่เกี่ยวกับพระธาตุศรีสองรัก อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย, วิทยานิพนธ์ศิลป-ศาสตรมหาบัณฑิต วิชาเอกไทยคดีศึกษา (เน้นมนุษยศาสตร์) มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม. ๒๕๓๖.

หนังสือพิมพ์

คมชัดลึก.-“ท่องเที่ยวในแดนธรรม” ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๑๐๕๓ (๒ กันยายน ๒๕๔๗)

มติชน. ปีที่ ๒๗ ฉบับที่ ๙๖๖๑ (๒๒ สิงหาคม ๒๕๔๗)

ภาคผนวก ก

แผนที่แสดงที่ตั้งจังหวัดเลย

ภาคผนวก ข

ประวัตินักวิจัยกลุ่มอำเภอด่านซ้าย

หัวหน้านักวิจัยส่วนท้องถิ่น

นายแพทย์ภักดี สืบบุญการณ์

อายุ ๔๑ ปี

อาชีพ รับราชการ ตำแหน่งผู้อำนวยการโรงพยาบาลสมเด็จพระยุพราชด่านซ้าย

ที่อยู่ บ้านเลขที่ ๓๗๑ หมู่ ๓ ตำบลด่านซ้าย อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย

นักวิจัยกลุ่มด่านซ้าย

๑. นายสงเคราะห์ กาญจนโกมล

อายุ ๘๔ ปี

อาชีพ ค้าขาย สืบเชื้อสายลูกเจ้าเมืองด่านซ้ายในอดีต (พระแก้วอาสา)

ที่อยู่ บ้านเลขที่ ๖๗ หมู่ ๑ ตำบลด่านซ้าย อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย

๒. นายชวลิต พรหมรักษา

อายุ ๖๘ ปี

อาชีพ เทศมนตรีเทศบาลตำบลด่านซ้าย,ข้าราชการบำนาญแขวงกระทรวงการทางด่านซ้ายและ
ประธานสภาวัฒนธรรมอำเภอด่านซ้าย

ที่อยู่ บ้านเลขที่ ๑๑ หมู่ ๒ ตำบลด่านซ้าย อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย

๓. นายสมเดช สิงห์ประเสริฐ

อายุ ๗๔ ปี

อาชีพ ข้าราชการบำนาญ เคยเป็นข้าราชการครูปฏิบัติงานในท้องถิ่นด่านซ้ายตั้งแต่รับราชการ
อยู่ในตระกูลเจ้าแม่นางเทียม

ที่อยู่ บ้านเลขที่ ๑๒๔ หมู่ ๒ ตำบลด่านซ้าย อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย

๔. นายสนั่น สิงห์สถิต

อายุ ๗๐ ปี

อาชีพ ข้าราชการบำนาญ เคยเป็นข้าราชการครูปฏิบัติงานในท้องถิ่นด่านซ้ายตั้งแต่รับราชการ

ที่อยู่ บ้านเลขที่ ๑๗๘ หมู่ ๑ ตำบลด่านซ้าย อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย

นักวิจัยกลุ่มนาเวียง

๑. นางฉวี อรรถสุธีย์

อายุ ๗๙ ปี

อาชีพ ช่างราชการบ้านนาญ เคยเป็นข้าราชการครูปฏิบัติงานในท้องถิ่นด้านซ้ายตั้งแต่รับราชการ
ที่อยู่ บ้านเลขที่ ๓๒ หมู่ ๙ ตำบลด้านซ้าย อำเภอด้านซ้าย จังหวัดเลย

๒. นางประพันธ์จิต มิ่งแก้ว

อายุ ๔๘ ปี

อาชีพ ผู้นำท้องถิ่น ผู้ใหญ่บ้านนาเวียง

ที่อยู่ บ้านเลขที่ ๖๘ หมู่ ๑๒ ตำบลด้านซ้าย อำเภอด้านซ้าย จังหวัดเลย

๓. นางละเอียด พันธิโสตา

อายุ ๔๖ ปี

อาชีพ พนักงานโรงพยาบาลสมเด็จพระยุพราชด้านซ้ายและอาสาสมัครสาธารณสุขหมู่บ้าน

ที่อยู่ บ้านเลขที่ ๗๓ หมู่ ๑๒ ตำบลด้านซ้าย อำเภอด้านซ้าย จังหวัดเลย

นักวิจัยกลุ่มนาหอ

๑. นายชูป บุรณวิจิต

อายุ ๖๙ ปี

อาชีพ ช่างราชการบ้านนาญ เคยเป็นข้าราชการครูปฏิบัติงานในท้องถิ่นด้านซ้ายตั้งแต่รับราชการ
ที่อยู่ บ้านเลขที่ ๕๘ หมู่ ๘ ตำบลนาหอ อำเภอด้านซ้าย จังหวัดเลย

๒. นายศิริพงษ์ ยศพิมพ์

อายุ ๕๕ ปี

อาชีพ นายกองค์การบริหารส่วนตำบลนาหอ อดีตข้าราชการครู

ที่อยู่ บ้านเลขที่ ๑๕ หมู่ ๓ ตำบลนาหอ อำเภอด้านซ้าย จังหวัดเลย

๓. นางวิลาวัลย์ ยศขุน

อายุ ๔๗ ปี

อาชีพ แม่บ้าน อดีตผู้ใหญ่บ้านนาหอ

ที่อยู่ บ้านเลขที่ ๑๙ หมู่ ๒ ตำบลนาหอ อำเภอด้านซ้าย จังหวัดเลย

๔. นายวัฒนา หอมวุฒิมิวงษ์

อายุ ๕๕ ปี

อาชีพ ช่างราชการบ้านนาญ

ที่อยู่ บ้านเลขที่ ๗๒ หมู่ ๘ ตำบลด้านซ้าย อำเภอด้านซ้าย จังหวัดเลย

ผู้ประสานงานโครงการ

นายเอกรินทร์ พึ่งประชา

อายุ ๓๖ ปี

อาชีพ พนักงานในสังกัดทบวงมหาวิทยาลัย

ที่อยู่ ภาควิชามานุษยวิทยา คณะโบราณคดี พระนคร กรุงเทพฯ ๑๐๒๐๐